

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İŞSİZLİK VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: D-8 ÜLKELERİ İÇİN
PANEL VERİ ANALİZİ**

Hazırlayan

Betül ÖZTAŞ

İktisadi ve İdari Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Rüştü YAYAR

TOKAT-2019

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İŞSİZLİK VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: D-8 ÜLKELERİ İÇİN
PANEL VERİ ANALİZİ**

Hazırlayan

Betül ÖZTAŞ

İktisadi ve İdari Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Rüştü YAYAR

TOKAT-2019

İŞSİZLİK VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: D-8 ÜLKELERİ İÇİN
PANEL VERİ ANALİZİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 17 / 06 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof.Dr. Osman DEMİR

Üye : Doç.Dr. Rüştü YAYAR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Mustafa KIRCA

Üye : .....

Üye : .....

İmzası

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 16/05/2019 tarih ve 29-10 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: ..... Prof.Dr. İlhan EROĞLU
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Rüştü YAYAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “İŞSİZLİK VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: D-8 ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

17/06/2019

Betül ÖZTAŞ

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimimde ve tezimin hazırlanması sürecinde, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Rüşti YAYAR'a gönülden teşekkür ederim. Çalışmamın ekonometrik analiz kısmında yardımını ve bilgisini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRCA' ya teşekkürlerimi sunarım. Maddi manevi desteklerinden dolayı değerli aileme, bu sürecin her türlü zorluğunu birlikte geçirdiğim, gösterdiği sabır ve verdiği emekle desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Murat ÖZTAŞ' a çok teşekkür ederim.

ÖZET

İşsizlik oranını azaltmak ve yüksek bir büyüme oranı gerçekleştirmek bütün ekonomilerin en önemli amaçlarıdır. Bu çalışmada işsizlik ve iktisadi büyümenin ne olduğu ve bu kavramlar arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. D-8 ülkeleri olarak bilinen Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye ülkeleri için 1998-2017 yıllarını kapsayan dönemde elde edilen veriler kullanılarak işsizlik ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizde önce değişkenlerdeki ve modellerdeki yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı araştırılmıştır. Daha sonra modellerde homojenliğin mi yoksa heterojenliğin mi olup olmadığı test edilmiş ve son aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Konya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap yöntemine dayalı nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Endonezya’da %1 anlamlılıkta ve Türkiye’de ise %5 anlamlılıkta iktisadi büyümeden işsizlik oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nedensellik katsayılarına bakıldığında her iki ülkede de beklenildiği gibi iktisadi büyümede meydana gelen bir artış işsizlik oranında azalmaya neden olmuştur. İşsizlik oranından iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisine bakıldığında ise D-8 ülkelerinin hiçbirinde işsizlik oranının iktisadi büyümenin nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: D-8 Ülkeleri, İşsizlik, İktisadi Büyüme, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

Reducing the unemployment rate and achieving a high growth rate are the most important goals of all economies. In this study, meaning of unemployment and economic growth and the relationship between these concepts are explained. For Bangladesh, Indonesia, Iran, Malaysia, Egypt, Nigeria, Pakistan and Turkey which are known as D-8 countries, correlation between unemployment and economic growth are examined by using data obtained in the period covering the years 1998 to 2017. In the analysis, it is first investigated whether there is a cross-sectional dependence in the variables and models. Then, it is investigated whether there is a homogeneity or heterogeneity in the models and in the last stage, causality relations between the variables are conducted by using the bootstrap method developed by Konya (2006). According to the analysis results it is determined that there is a casual relationship from economic growth to unemployment rate in Endonesia and in Turkey with significance rate %1 and %5, respectively. According to causality coefficients an increase in economic growth caused a decrease in unemployment rate, as it is expected. Examining the causality relationship from unemployment rate to economic growth, it is concluded that unemployment rate is not the cause of economic growth in any of the D-8 countries.

Key Words: D-8 Countries, Unemployment, Economic Growth, Panel Data Analysis

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Teşekkür.....	ii
Özet.....	iii
Abstract.....	iv
İçindekiler.....	v
Tablolar Listesi.....	ix
Şekiller Listesi.....	x
Kısaltmalar.....	xi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: D-8 HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	3
1.1.D-8 TANIMI.....	3
1.2.D-8 'İN OLUŞUMU.....	3
1.3.D-8'İN TEMEL AMAÇLARI.....	3
1.4.D-8'İN İLKELERİ.....	4
1.5.D-8 İŞBİRLİĞİ ALANLARI.....	5
1.6.D-8'İN ORGANLARI.....	5
1.6.1.Zirve.....	6
1.6.2.Konsej.....	6
1.6.3.Komisyon.....	6
1.6.4.Sekreteryä.....	6
1.7.D-8'E ÜYELİK.....	6
1.8.D-8 ÜLKELERİNİN JEOPOLİTİK KONUMU.....	7
1.9.D-8'İN GERÇEKLEŞTİRİLEN ZİRVELERİ.....	8
1.9.1.İstanbul Zirvesi.....	9
1.9.2.Dakka zirvesi.....	9

1.9.3. Kahire Zirvesi.....	10
1.9.4.Tahran Zirvesi.....	10
1.9.5.Bali Zirvesi.....	11
1.9.6.Kuala Lumpur Zirvesi.....	11
1.9.7.Abuja Zirvesi.....	12
1.9.8.İslamabad Zirvesi.....	12
1.9.9.İstanbul Zirvesi.....	12
1.10.D-8 TERCİHLİ TİCARET ANLAŞMASININ ÖNEMİ (PTA).....	13
1.11.D-8'İN TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ.....	14
1.12.D-8 ÜLKELERİNİN BAZI TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİ.....	15
BÖLÜM 2: İŞSİZLİK VE İŞSİZLİKLE MÜCADELE POLİTİKALARI.....	26
2.1.İSTİHDAMIN TANIMI.....	26
2.1.1.Tam İstihdam.....	26
2.1.2.Eksik İstihdam	26
2.1.3.Aşırı İstihdam.....	27
2.2.İŞSİZLİĞİN TANIMI.....	27
2.3.İŞSİZLİĞİN TÜRLERİ.....	28
2.3.1.İradi İşsizlik.....	28
2.3.2.Gayri İradi İşsizlik	28
2.3.3.Gizli İşsizlik	29
2.3.4.Friksiyonel İşsizlik.....	29
2.3.5.Yapısal İşsizlik.....	29
2.3.6.Konjonktürel İşsizlik.....	30
2.3.7.Doğal İşsizlik.....	30
2.4.İŞSİZLİĞİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI	31
2.5.İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE EKONOMİ POLİTİKALARI.....	32
2.5.1.Makro Ekonomik Politikalar.....	33

2.5.1.1.Maliye Politikası.....	33
2.5.1.2.Para Politikası.....	33
2.5.1.3.Gelirler Politikası.....	34
2.5.2.Mikro Ekonomik Politikalar.....	35
2.5.2.1.Pasif İstihdam Politikalar.....	35
2.5.2.2.Aktif İstihdam Politikaları.....	36
BÖLÜM 3: İKTİSADİ BÜYÜME VE BÜYÜME MODELLERİ.....	37
3.1.İKTİSADİ BÜYÜMENİN TANIMI.....	37
3.2.İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAYNAKLARI.....	38
3.2.1.Üretim Faktörlerindeki Artışlar	38
3.2.2.Teknolojik Gelişmeler	39
3.2.3.AR-GE ve İnovasyon.....	40
3.2.4.Beşeri Sermaye.....	40
3.3.MİLLİ GELİR TAHMİN YÖNTEMLERİ.....	41
3.3.1.Üretim Yöntemi.....	41
3.3.2.Gelir Yöntemi.....	41
3.3.3.Harcama Yöntemi.....	42
3.4.İKTİSADİ BÜYÜME MODELLERİ.....	42
3.4.1.Klasik Büyüme Modeli.....	42
3.4.2.Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modeli.....	44
3.4.2.1.Yatırımın İki Yönü.....	44
3.4.2.1.1.Üretim Kapasitesindeki Artış.....	45
3.4.2.1.2.Toplam Harcamadaki Artış.....	45
3.4.2.2.Modelin İstikrarsızlığı.....	47
3.4.3.Neoklasik (Solow) Büyüme Modeli.....	47
3.4.3.1.Mal Arz ve Talebi.....	48
3.4.3.2.Durağan Durum (Kararlı Denge) Sermaye Düzeyi.....	49

3.4.3.3.Neoklasik Modelde Altın Kural.....	50
3.4.3.4.Neoklasik Modelde Nüfus Artışı.....	50
3.4.3.5.Solow Artığı.....	50
3.4.4.Karl Marx Büyüme Modeli.....	51
3.4.5.Schumpeter Büyüme Modeli.....	51
3.4.6.İçsel Büyüme Modelleri.....	52
3.4.6.1.Romer Yaklaşımı	53
3.4.6.2.Lucas Yaklaşımı	54
3.4.6.3.Barro Yaklaşımı.....	54
3.5.İŞSİZLİK VE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	55
3.5.1.İstihdam Yaratmayan Ekonomik Büyüme.....	55
3.5.2.Okun Yasası.....	56
BÖLÜM 4: D-8 ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ.....	58
4.1.LİTERATÜR ÖZETİ	58
4.2.VERİ VE MODEL.....	63
4.3.YÖNTEM VE BULGULAR.....	64
4.3.1.Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri.....	64
4.3.2.Homojenlik Testi.....	66
4.3.3.Konya (2006) Nedensellik Testi.....	68
SONUÇ.....	73
KAYNAKLAR.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	86

TABLO LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: D-8 Ülkelerinde Toplam Nüfus (Milyon Kişi).....	15
Tablo 2: D-8 Ülkelerinde Doğumda Ortalama Ömür, Toplam (Yıl).....	16
Tablo 3: D-8 Ülkelerinde İşsizlik Oranları.....	17
Tablo 4: D-8 Ülkelerinde İşgücüne Katılma Oranı, Toplam (15+ Yaş Grubundaki Nüfusun Tamamı) (ILO Tahmini Modeli).....	18
Tablo 5: D-8 Ülkelerinde Enflasyon Tüketici Fiyatları (Yıllık %).....	19
Tablo 6: D-8 Ülkelerinde GSYİH Büyümesi (Yıllık %).....	21
Tablo 7: D-8 ülkelerinde Kişi Başına GSYİH (Sabit 2010 ABD doları).....	23
Tablo 8: D-8 Ülkelerinde Mal ve Hizmet İhracatı (Sabit 2010 ABD Doları).....	24
Tablo 9: D-8 Ülkelerinde Mal ve Hizmet İthalatı (Sabit 2010 ABD doları).....	25
Tablo 10: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	66
Tablo 11: Homojenlik Testi Sonuçları.....	68
Tablo 12: Konya Nedensellik Test Sonuçları.....	71
Tablo 13: Konya Nedensellik Test Sonuçları.....	72

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No

Sayfa

Şekil 1: D-8 Ülkelerinin Haritada Gösterimi.....8

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
D-8 Ülkeleri	Bangladeş, Endonezya, İnan, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan, Türkiye
EB	İktisadi Büyüme
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GDP	Gross Domestic Product (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İO	İşsizlik Oranı
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
M-8	Müslüman Sekizler
PTA	Tercihli Ticaret Anlaşması
TÜFE	Tüketici fiyatları endeksi
SGP	Satın Alma Gücü Paritesi
SUR	Seemingly Unrelated Regression (Görünüşte İlişkisiz Regresyon)
VAR	Vector Autoregression Model (Vektör Otoregresyon)
VECM	Vector Error Correction Model (Vektör Hata Düzeltme Modeli)

GİRİŞ

Ülke ekonomilerinde iktisadi açıdan başarı sağlayabilmek için önemli olan makroekonomik değişkenlerden biri işsizlik diğeri ise iktisadi büyümedir. Emek arz ve talebindeki farklılıktan oluşan işsizlik, dünya ekonomisinde en önemli sorunların başında gelmektedir. Özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde işsizlik daha yüksektir bu sebeple de çözümü aranan sorunlardandır. İşsizliğin çok yönlü bir sorun olmasının nedeni ise iktisat politikalarında tek başına analiz edilememesi ve bir çözüme kavuşamamasıdır.

İktisadi büyüme, bir ekonominin ürettiği mal ve hizmet miktarındaki artışlardır. Bütün ülke ekonomilerinin büyümeye ihtiyacı vardır. İktisadi büyüme istihdam hacmi yaratır, finansal açıdan istikrarlı olmayı sağlar ve ülkelerin itibarını artırır. İstihdam hacmi yaratması ülkelerdeki işsizliği azaltmaktadır. Teoriye göre bir ülkede ekonomik büyüme arttıkça o ülkenin istihdam oranında da bir artış olur bu da işsizlik oranlarında bir düşüşe sebebiyet verir. Ekonomik büyüme ile istihdam doğru, ekonomik büyüme ile işsizlik ise ters orantılıdır. Ekonomik büyüme yaşayan ülkeler neden yeterince istihdam sağlayamıyor ve neden işsizlik oranları yüksek bu gibi sorunlar ekonomilerde tartışma konusu olmuştur. Büyüme oranları arttıkça işsizliğin azalmamasına istihdam yaratmayan büyüme denir. Bu durum son yıllarda büyük önem arz etmektedir.

Bireylerin reel gelirlerinin devamlı artması büyümeyi göstermektedir. Büyümenin nasıl meydana geldiği büyümenin iç pazardan mı yoksa dış pazardan mı kaynaklı olduğu üretimin emek yoğun mu olduğu büyüme hızının ne olduğu önem teşkil etmekte ve bunlarda büyüme işsizlik ilişkisinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Toplumlar daha iyi bir refah seviyesine ulaşabilmek için ekonomik büyümelerini gerçekleştirmeli bunun içinde üretimlerini artırmalıdır. Refah artışı ekonomik büyümenin ön koşuludur. Fakat büyüyen bir ülkede işsizlik artışı refah seviyesini olumsuz etkiler.

İşsizlik oranlarını azaltmak ve yüksek bir büyüme oranı gerçekleştirmek bütün ekonomilerin olduğu gibi D-8 ekonomilerinde en önemli amaçlarıdır. “Kalkınmakta olan sekiz ülke” oluşumunun kısa adı olan D-8 Türk dış politikasında 1997 yılında Erbakan hükümeti döneminde yerini almıştır. Üye olan sekiz ülke Türkiye, İran, Malezya, Mısır, Endonezya, Nijerya, Pakistan ve Bangladeş’tir. D-8’in hedefi

gelişmekte olan ülkelerin ellerindeki kaynaklarını zengin küresel güçlere kaptırmadan gelişmelerini sağlamak ve daha iyi yaşam standardına sahip olmak için ticari açıdan yeni fırsatlar oluşturmaktır. Çalışmanın literatüre katkısı analizi yapılan ülke grubu ile ilgilidir. D-8 ülkelerinde iktisadi büyüme ve işsizlik oranını arasındaki ilişkiyi inceleyen yeterli düzeyde çalışma bulunmamaktadır. Literatürdeki bu boşluğun doldurulması amacıyla D-8 ülkeleri ele alınmıştır. D-8 ülkelerinde daha önce büyüme ve işsizlik ilişkisinin incelenmemiş olması bu çalışmanın önemini göstermektedir. D-8 ülkelerinde gerçekleşen ekonomik büyüme karşısında işsizlik oranının durumundaki değişimin ne olacağı sorusuna yanıt aranmaktadır.

Bu çalışmada D-8 ülkeleri hakkında genel bir bilgi sahibi olarak ekonomik büyüme ve işsizlik olgularını açıklamak ve ülkelerde ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkileri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsam dahilinde çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; D-8'in oluşumu, temel amaçları, ilkeleri ve gerçekleştirilen zirveler incelenecek olup, D-8 ülkelerinin bazı temel ekonomik göstergeleri de tablolar yardımı ile karşılaştırılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde; işsizlik kavramı, türleri, işsizliğin nedenleri ve sonuçları ve işsizlikle mücadelede ekonomi politikaları ele alınacaktır. Üçüncü bölümde; iktisadi büyüme kavramı, kaynakları, büyüme modelleri, işsizlikle büyüme arasındaki ilişki ele alınacak ve dördüncü bölümde ise; çalışmanın konusu ile ilgili literatür özeti sunulacak, analize zemin hazırlayan yöntem, veriler tanıtılacak ve 1998-2017 dönemi dikkate alınarak Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye (D-8) ülkelerinde işsizlik ve iktisadi büyümeye ait panel veri analizi uygulama bulguları sunulacak ve çalışma sonuç bölümü olarak genel bir değerlendirmeyle sonlandırılacaktır.

1.BÖLÜM

D-8 HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. D-8 TANIMI

D-8 Gelişmekte olan sekiz ülke Kalkınmakta olan sekiz ülke anlamlarına gelen bir kuruluştur. Developing eight D-8'in İngilizce karşılığıdır. Üye olan sekiz ülke Türkiye, İran, Malezya, Mısır, Endonezya, Nijerya, Pakistan ve Bangladeş'tir (Aşkın, 2013: 73).

1.2. D-8'İN OLUŞUMU

Türk dış politikasında en çok tartışılan dönemlerden birisi Refahyol hükümeti dönemidir. Refah partisinin lideri Prof. Dr. Necmettin ERBAKAN'dır. D-8'in girişimi için ilk toplantı 22 Ekim 1996 tarihinde kalkınmada işbirliği adıyla İstanbul'da yapılmıştır. D-8'e ilk başta sekiz İslam ülkesini temsil ettiği için Müslüman sekizler (M-8) denilmiştir. Daha sonra iç siyasi tepkiler ve ekonomik birleşmenin evrensel nitelikleri ile uygun olmayacağı göz önüne alınarak D-8 olarak değiştirilmiştir. İstanbul da yapılan ilk toplantıda örgütün kuruluş nedenleri görüşülerek üye ülkeler arasındaki ticareti ve işbirliğini artırmak gibi sebeplerle D-8'in kurulmasına karar verilmiştir. Daha sonra örgütün ilk resmi toplantısı 15 Haziran 1997 yılında İstanbul'da Çırağan Sarayında yapılmıştır. Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in başkanlığında diğer üye devletlerin de başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Toplantıya üye olan Türkiye, Mısır, Malezya, İran, Nijerya, Bangladeş, Endonezya ve Pakistan ülkeleri katılmıştır. 1997'de yapılan bu zirveyle D-8 resmen kurulmuştur (Taştekin, 2006: 227).

1.3. D-8'İN TEMEL AMAÇLARI

D-8 genç nüfusu ve çeşitli kaynakları olan geniş bir coğrafi alanı temsil etmektedir. Bu örgüt girişiminin başlamasındaki amaç ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini gerçekleştirmek uluslararası karar alma sürecine katılımlarını sağlamak ve ülkelerin dünya ekonomisindeki var olan durumlarını daha güçlü hale getirmektir. D-8'in siyasi amaçla yapılmış bir çalışması bulunmamaktadır. D-8 bölgesel bir kuruluş değil küresel bir kuruluştur. Bu küresellik sömürünün hiçbir şekilde olmadığı sömürü

yerine dünyadaki ülkelerin işbirliği içinde oldukları bir küreselliktir. D-8'e üyelik örgütün amaç ve ilkelerini kabul eden diğer gelişmekte olan ülkelere de açık durumdadır (Güldal, 2009: 48).

D-8'in temel amaçları kuruluş zirvesinde yani İstanbul da açıklanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin daha iyi yaşam standardına sahip olmalarını sağlamak ve ticari açıdan yeni fırsatlar oluşturmak amacındadır. D-8 topluluğundaki insanlar eşitlik, demokrasi, adalet değerlerinin ve barış içinde yaşaması gerektiğinin bilincindedir. D-8'deki ülkelerin başka uluslararası veya bölgesel örgütlere üyelikleri D-8 için herhangi bir engel teşkil etmemektedir (Aşkın, 2013: 74).

1.4. D-8'İN İLKELERİ

Küreselleşmeyle birlikte hızlanan örgütlenme hareketleri gelişmekte olan ülkelere farklı fırsatlar ve iş alanları vermiştir. D-8'in bayrağında bulunan altı tane yıldız D-8'in temel ilkelerini ortaya koymaktadır. Bu ilkeler D-8'in dünyada neyi amaçladıklarını nasıl bir mantıkla bir araya geldiklerini diğer örgütlerden hangi özelliklerinin farklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. İlkeler savaşız huzur dolu ve her ülkenin dünyada söz sahibi olduğunu belirtir. D-8 hızlıca karar alabilen dinamik bir yapıya sahip ve bütün kalkınmakta olan ülkeleri içine alabilecek şekilde kurulmuştur (Güldal, 2009: 50). D-8'in hedeflediği temel amaçlar yani ilkeler (ilk zirve deklarasyonu İstanbul-1997) vardır. Bu ilkeler (Şahin, 2012: 119);

- Savaş yerine barış,
- Çifte standart yerine adalet,
- Çatışma yerine diyalog,
- Baskı yerine demokrasi,
- Sömürü yerine adil düzen,
- Baskı yerine demokrasi ve insan hakları olarak belirlenmiştir.

D-8'in 2012 ile 2030 yılları arası global vizyonu olarak bazı amaçlar hedefler belirlenmiştir (Doğan, 2015: 167).

- D-8'in uluslararası ve bölgesel olarak etkinliğini ve gücünü artırıcı çalışmalar yapmak,

- D-8'e üye ülkeler arasında kamu ve özel sektör arasında işbirliği geliştirilip ortaklıklar oluşturmak,
- D-8'deki ülkeler arasında karşılıklı yarar ilişkilerini geliştirmek ve gelişmiş ülke olabilmek için hedeflerine ulaşmak amacıyla diğer uluslararası örgütlerle aktif iletişime geçmek,
- Üye devletlerin hayat standartlarını daha iyi yapmak ve dünyada diğer üye devletlerle karşılıklı birbirinden fayda sağlayan ilişkileri teşvik etmek,
- Gıda güvensizliği ve iklim farklılıkları gibi ekonomik şokların vermiş oldukları kayıpları azaltmaya yönelik olarak sermaye yardımında bulunmak,
- D-8'in uluslararası rekabetini artırmak hedefiyle üyeler arasında bütünlük için uygun bir model oluşturmaya çalışmak.

1.5. D-8 İŞBİRLİĞİ ALANLARI

D-8 kurulurken işbirliği alanları olarak sanayi iletişim fakirliğin azaltılması tarım, çevre, sağlık, ticaret, teknoloji, finans, bankacılık, kırsal kalkınma ve turizm olarak sıralanmıştır. Ayrıca bazı sektörlerde ülkeler arasında ortak projelerin ilerlemesine karar verilmiş; yoksullukla mücadele için bir ekip çalışmasının yapılması ülkeler arasında teknoloji alanında bilgi ağının kurulması İslama uygun nitelikte bankaların açılması kültür balıkçılığının geliştirilmesi için işbirliği yapılması gibi projelerin hayata geçirilmesi için önerilerde bulunulmuştur (Ağır ve Şahbaz, 2016: 73).

D-8 ülkeleri birbirleriyle olan sosyal ve ekonomik ilişkileri geliştirmeyi ve ülkeler arasındaki işbirliğini artırmayı amaçlamıştır. D-8'de işbirliği esas alınarak sektörel düzeyde yürütülmektedir. Türkiye çevre, sağlık ve sanayi; Endonezya yoksullukla mücadele ve insan kaynakları; İran bilim ve teknoloji; Bangladeş kırsal kalkınma; Mısır ticaret; Nijerya enerji; Malezya finans, bankacılık ve özelleştirme Pakistan ise tarım ve balıkçılık alanındaki işbirliğini koordine etmektedir (Doğan, 2015: 167).

1.6. D-8'İN ORGANLARI

D-8 dört temel organa sahiptir. Fakat organlar ile ilgili ayrıntılı bir bilgi olmadığı için bilgi eksikliği vardır. D-8'in temel organları zirve, konsey, komisyon ve sekreteryadır.

1.6.1. Zirve

D-8'in temel organı olmakla birlikte üye olan ülkelerin başkanlarının katılımı ile oluşan toplantılardır. Hükümet başkanlarının iki yılda bir kez gerçekleştirdikleri toplantılardır. D-8' in en üst düzeyde karar alma organı zirve organıdır. Zirve her yıl bir ülkede yapılır. Hangi ülkede ve ne zaman yapılacağı da ülkeler arasında belirlenmektedir. D-8 in ilk zirvesi 1997 de İstanbul' da yapılmıştır (Şahin, 2012: 120).

1.6.2. Konsey

Üye ülkelerin dışişleri bakanının katılımıyla gerçekleştirilen toplantılardır. Konsey organı örgütün siyasi karar alma organı niteliğindedir. Konseydeki konular ayrıntılı ve tam bir şekilde karara bağlanmaktadır. Konsey görüşmeleri zirve görüşmelerinden önce yapılır ve zirvenin çalışma programını hazırlar (Türkan ve Alakuştekin, 2017: 141).

1.6.3. Komisyon

Üye ülkelerin kıdemli uzmanlarından oluşan ve eşgüdüm çalışmalarını yürüten toplantılardır. D-8'in yürütme organıdır ve yılda iki kere toplanır. Komisyon üyeleri ilgili oldukları devletin D-8 ile ilişkilerinden sorumlu ulusal koordinasyonlarını yapmaktadır. Komisyon örgütün yapısı ve işlevleriyle alakalı belgeleri de komisyon organı onaylamaktadır (Aşkın, 2013: 75).

1.6.4. Sekreteryaya

Sekreteryaya'nın amacı üye ülkeler arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. İlk başlarda yani 1997'de icra direktörlüğü olarak kurulmuş ve direktör olarak Büyük Elçi Ayhan Kamel atanmıştır. Daha sonra 2006'da Endonezya'da sekreteryaya dönüştürülmüştür. Sekreteryanın merkezi İstanbul'dadır (Güldal, 2009: 83).

1.7. D-8'E ÜYELİK

D-8'in ilk konsey toplantısı 4 Ocak 1997'de İstanbul'da yapılmıştır. Bu konsey toplantısı İstanbul Zirvesi için hazırlık amacındadır. Bu konsey toplantısında örgütün amaçları yapısı gibi konular görüşülmüştür. Zirvede görüşülecek konular maddeler halinde hazırlanmıştır. Kalkınmakta olan ülkelerin daha başarılı olması için kalkınmakta olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle işbirliğini artırması gerektiği bu toplantıda dile getirilmiştir. D-8'in temel amacı gelişmekte olan ülkeler arasındaki yakınlığı ve

işbirliğini artırmaktır. D-8 bu amaca bağlı kalarak dünyada barışın varlığı için işbirliğini savunmaktadır. D-8'e ileride üye olabilecek ülkelere herhangi bir öncelik hakkı yoktur. Fakat üye olacak ülkeler aşağıdaki maddelere uygunluğu dikkate almayı esas kabul etmiştir. Aşağıdaki maddeler üyelik için bir sınır belirlemez. Ancak D-8'e üyelik talebinde bulunan herhangi bir ülkenin bu maddelere sahip olması üyeliğini kolaylaştıracaktır (Taştekin, 2006: 230-231).

- Nüfus: uluslararası ilişkilerde önemli bir kriterdir. D-8'e üyelik için nüfus bir ölçüt olmasa da belirli bir büyüklük gereklidir.
- Hızlı büyüyen ekonomi: üye devlet başarılıysa D-8'de de başarılıdır. Ekonomisi hızlı büyüyen ülkenin üye olduğu örgüt diğer devletlerin dikkatini çekmektedir.
- Globallik: D-8'e üye olan ülkelerde bölgesellik yoktur. Dünyadaki bütün kıtalardan ülkelere açıktır.
- Jeopolitik önem: D-8'deki üyelerin sahip oldukları jeopolitik konum da önemlidir.
- Kaynak: D-8'e üye olan ülkeler dünya kaynaklarından önemli bir bölümüne sahipse bu D-8 için çok önemli bir faktördür. Dünyadaki kaynakların bir kısmı da kalkınmakta olan ülkeler tarafından kullanılmaktadır.

1.8. D-8 ÜLKELERİNİN JEOPOLİTİK KONUMU

D-8 ülkeleri karadan denizden ve havadan da önemli bir konuma sahiptirler. Bu sekiz Müslüman ülkesinin örgüt oluşturmasında jeopolitik özellikler teşvik edici durumdadır. Dünya üzerinde bu sekiz ülke ele alındığında Batı Afrika sahillerinden Güneydoğu Asya adalarına kadar çok geniş bir alana yayılmış oldukları görülür. Malezya ve Endonezya birbirine komşu adalar ülkesidir. Bu iki ülkeye Güneydoğu Asya'nın kaplanları adı verilmiştir. Malezya Asya kıtasına karadan bağlıdır. Endonezya topraklarının çoğu ormanlık ve dağlıktır (Güldal, 2009: 52-53).

Şekil 1: D-8 Ülkelerinin Haritada Gösterimi

Kaynak: (www.google.com)

Yukarıdaki şekil 1’de D-8 ülkeleri haritada gösterilmiştir. Nijerya batı Afrika’da yer alır güneyinde atlas okyanusu vardır. Mısır, Afrika ile Asya’yı birbirine bağlar ve orta doğu ve Afrika’nın en önemli ülkelerinden biridir. İran’ın Hazar denizine ve Basra körfezine kıyısı vardır ve çöllerle kaplı alanları vardır. Bangladeş Güneydoğu Asya bulunmaktadır. Ülkenin doğusunda batısında ve kuzeyinde Hindistan vardır. Verimli tarım arazilerine sahiptir. Pakistan Güneydoğu Asya’da yer alır.

Nijerya, Batı Afrika’da yer alır ve Atlas Okyanusu’na kıyısı vardır. Jeopolitik konumu bakımından Afrika kıtasının Amerika ve Avrupa kıtalarına açılan bir penceresidir. Mısır ise konum bakımından Akdeniz yolu ile denizden tüm dünyaya bağlantısı vardır. Türkiye’nin jeopolitik konumu diğer ülkelere göre daha avantajlıdır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir köprü görevi görmektedir. İran ve Pakistan birbiri ile komşudur. İran, Pakistan ve Bangladeş’in konumları; Türkiye, Mısır, Nijerya ülkelerinin jeopolitik konumlarına benzer. Bu durumda 6 ülkeye amfibi ülke denilmektedir. Amfibi ülke karada ve denizde manevra kabiliyeti olan ülke demektir (Aşkın, 2013: 82-83).

1.9. D-8’İN GERÇEKLEŞTİRİLEN ZİRVELERİ

Zirve görüşmeleri iki yılda bir hükümet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilmektedir D-8 kurulduğundan beri toplamda günümüze kadar yapılan zirve sayısı dokuzdur.

1. D-8 Zirvesi: Haziran 1997 İstanbul- Türkiye
2. D-8 Zirvesi: Mart 1999 Dakka- Bangladeş
3. D-8 Zirvesi: Şubat 2001 Kahire- Mısır
4. D-8 Zirvesi: Şubat 2004 Tahran- İran
5. D-8 Zirvesi: Mayıs 2006 Bali- Endonezya
6. D-8 Zirvesi: Temmuz 2008 Kualalumpur- Malezya
7. D-8 Zirvesi: Temmuz Abuja- Nijerya
8. D-8 Zirvesi: Kasım 2012 İslamabad- Pakistan
9. D-8 Zirvesi: Ekim 2017 İstanbul-Türkiye

1.9.1. İstanbul Zirvesi

15 Haziran 1997'de gerçekleştirilen İstanbul zirvesi Çırağan sarayında yapılmıştır. İlk olan bu zirve kurucu niteliktedir. Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel zirveye başkanlık yapmıştır. Üye ülkelerin devlet başkanları da toplantıda hazır bulunmuşlardır. D-8 fikri nasıl ortaya çıktı ve örgütün amaçları nedir bu gibi konular 12 maddede ifade edilmiştir. Bu 12 maddede D-8'in temel prensipleri ve işbirliği alanları belirtilmiştir. Asıl hedefin ekonomik kalkınma olduğu ve adalet, demokrasi, barış gibi örgütün ilkelerini benimsedikleri kararına varılmıştır. Üye olan ülkelerin işbirliği alanları görüşülüp belirlenmiştir. D-8'in yönetim merkezinin İstanbul olacağı belirtilmiştir. Bundan sonraki zirvenin 1999'da Bangladeş'te yapılacağı kararlaştırılmıştır (Kılınç, 2013: 39).

1.9.2. Dakka Zirvesi

1-2 Mart 1999'da gerçekleştirilen Bangladeş zirvesi başkent olan Dakka'da yapılmıştır. Toplantıya ülkelerin devlet başkanları hazır bulunmuşlardır. Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel açılış konuşması yapmıştır. Ticaretin finansmanı ve bankacılıkla ilgili işlemlerin uyumlaştırılması işadamlarının işlerinde kolaylık sağlanabilmesi için vize işlemleri görüşülmüş ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin gerekliliği görüşülmüştür. Ekonomik kalkınmayı hızlandırmak adına bir ticaret bakanları toplantısının yapılması gerektiğine karar vermişlerdir. Sekreteryaya görevi yapacak olan daimi bir birim kurulması için görüşülmüştür ve karara

varılmıştır. Bir Sonraki zirvenin 2001 yılında Mısır'da yapılacağı kararlaştırılmıştır (Şahin, 2012:128).

1.9.3. Kahire Zirvesi

25 Şubat 2001'de gerçekleştirilen Mısır zirvesi Kahire'de yapılmıştır. İktisadi gelişmeler ve üye ülkelerin arasındaki işbirliğinin durumunu gözden geçirildi. İstanbul Deklarasyonunun amaçları ve hedeflerine ulaşmak için yapılan çalışmaların durumu gözden geçirildi (Güldal, 2009: 87).

Kahire zirvesinde önümüzdeki beş yıl içerisinde D-8'deki ticaret hacminin iki katına çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir. İran'ın yürüttüğü sanayi ve teknoloji bilgi bankası ağını üye ülkelerin bu ağı desteklemesi gerektiği vurgulanmıştır. 2001-2002 yıllarında ülkelerin öncülük etmesine karar veriler konular (Kılınç, 2013: 41);

- Kırsal kalkınma alanında ön hazırlık yapılması: Bangladeş.
- KOBİ'ler konusunda bir ön hazırlık yapılması hijyen ve kalite konularında eğitim verilmesi: Türkiye.
- Yoksulluğu azaltmak için kırsal kesime güç verici hazırlık yapılması: Endonezya.
- Özelleştirme konusunun gelişimi: Malezya.
- Enerji çalışma grubu toplantısıyla ilgilenmek: Nijerya.
- Gübreleme gen kaynakları gibi tarımsal konularda çalışmalar yapmak: Pakistan.

Bir sonraki zirvenin 2003 yılında Endonezya Cakarta'da yapılması kararlaştırılmıştır.

1.9.4. Tahran Zirvesi

Dördüncüsü yapılacak olan Devlet Başkanları Zirvesinin 2003 yılında Endonezya'da yapılması planlanmıştı fakat çeşitli sorunlar sebebiyle toplanamamıştır. Zirve 2004 yılında 18 Şubat tarihinde İran'da (Tahran) yapılmıştır. Zirve sonunda daha önceki üç zirvede bulunan hedeflere ulaşılması için istekler tekrarlanmış ve birbirlerine görüşte bulunmuşlardır. D-8 içinde serbest ticaretin oluşması için gereken önem vurgulanmış ve işbirliğinin her alanda olması için özel sektörün önemi belirtilmiştir (Kılınç, 2013: 42). Tahran zirvesinin bazı önemli noktaları (Güldal, 2009: 89);

- D-8'in "yapı ve işleyiş" belgesinde yer verildiği gibi işbirliğindeki gelişimini sürdürmesi düşüncesiyle yılda iki kez komisyon toplantısı düzenlenmesinin gereği vurgulanmıştır.
- Tercihli ticaret anlaşmalarıyla ilgili yapılan hazırlıklar çalışmalar görüşülmüştür.
- İş adamlarına vize açısından kolaylık sağlaması için yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmesinin hızlandırılması konusu görüşülmüştür.
- D-8'in bu güne kadar yaptığı çalışmaların anlaşmaların yeterli düzeyde olmadığı konusu üzerinde durulmuştur.

Bir sonraki toplantının 2006 yılında Endonezya'da yapılması kararlaştırılmıştır.

1.9.5. Bali Zirvesi

13 Mayıs 2006 tarihinde Bali adasında Endonezya'da yapılmıştır. Bali zirvesi alınan kararlar açısından D-8'in en önemli toplantısı olarak nitelendirilebilir. Bu zirvede alınan kararlara bakıldığında üye ülkeler için değil tüm dünyayı ilgilendiren kararlar alınmıştır. Bali zirvesinin bazı önemli noktaları (Köktaş, 2018: 60);

- İşadamları için vize kolaylığı sağlayacak olan anlaşmayı imzalamayan ülkelerin imzalaması gerektiği söylenilmiştir.
- D-8'deki işbirliğini teşvik için üye ülkeler arasında tercihli ticaret anlaşması (PTA) imzalanmış ve bunun D-8 iç ticaretini artıracığı düşünülmüştür. Uzun süredir olan durağan yapısını aktif hale getirmek amaçlanmıştır.

6. Zirvenin ise Malezya'da yapılmasına karar verilmiştir.

1.9.6. Kuala Lumpur Zirvesi

8 Temmuz 2008 tarihinde Malezya'nın Kuala Lumpur şehrinde düzenlenmiştir. Bu zirvede D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 10 yılı arkasında bıraktığı için dünyadaki ekonomik gelişmelerden bahsedilmiş ve ikinci on yıl için ne planladıkları üzerinde durmuşlardır. D-8 Sekretarya'sı statüsü üye ülkelere onaylanmış ve kabul edilmiştir. Zirve'deki bazı önemli hususlar (Şahin, 2012: 130);

- Tercihli Ticaret Anlaşmasının (TTA) menşei kuralları bu zirvede onaylanmıştır. Mısır ve Endonezya hariç diğer ülkeler kabul etmiştir.

- İşadamları için vize işlemlerinin kolaylaştırılması anlaşması üye ülkelere imzalanmıştır.
- 2009 yılında ülkelerin KOBİ politikaları için bir zirvenin toplanması kararlaştırılmıştır.
- Ülkeler arasında meyve sebze seracılık tohumlama gibi alanlarda işbirliği çalışmalarının yapılması önerilmiştir.

Daha sonraki zirvenin Temmuz 2010 Nijerya’da yapılması kararlaştırılmıştır.

1.9.7. Abuja Zirvesi

Nijerya’nın başkenti olan Abuja şehrinde 8 Temmuz 2010 tarihinde düzenlenmiştir. Zirvenin olduğu gün 30 komisyon toplantısı 14. bakanlar konseyi de yapılmıştır. Zirve’deki ana konu üye ülkeler arasındaki yatırım adına işbirliğini artırmak olmuştur. Önemli hususlar (Kılınç, 2013: 44);

- “D-8 İş Adamları İçin Vize Kolaylığı” anlaşmasını Bangladeş, İran, Malezya, Pakistan ve Türkiye onaylamış ve memnun olduklarını söylemişlerdir.
- Ülkeler arasında sanayi işbirliğinin geliştirilmesi de görüşülmüştür. 8.zirve’nin Pakistan’da yapılmasına karar verilmiştir.

1.9.8. İslamabad Zirvesi

19-20 Kasım 2012 tarihinde Pakistan’ın İslamabad şehrinde düzenlenmiştir. Zirvenin en önemli özelliği örgütün ilk kez bir tüzüğe sahip olacak olmasıdır. Birleşmiş milletler bölgesel örgüt sıfatına kavuşmuştur. Zirvenin olduğu günlerde D-8 İş Forumu ve Ticaret Fuarında gerçekleştirilmiştir. Fuara tarım, helal gıda, tekstil gibi alanlarda katılımcılar olmuştur. Üye ülkeler arasındaki sorunlara çözüm için önemli adımlar atılacağı görüşülmüştür. D-8 komisyon toplantısı 6-7 Eylül 2016 tarihinde D-8 Sekreteryası İstanbul’da yapmıştır (www.deik.org.tr).

Bundan sonraki 9.zirvenin ülkemizde yapılması beklenmektedir.

1.9.9. İstanbul Zirvesi

20 Ekim 2017 yılında Türkiye’de İstanbul’da yapılmıştır. Yapılan zirvede ülkemiz D-8 Dönem Başkanlığını Pakistan’dan devralmıştır. Örgütün 20. kuruluş yıldönümü olduğu için “İşbirliği Yoluyla Fırsatları Çoğaltmak” temasıyla

düzenlenmiştir. “D-8 İstanbul Eylem Planı” kabul edilmiştir. Eylem planı ortak çıkarlarımıza dayalı plan ve programların yerine getirilmesi için oluşturulmuştur. Eylem planında turizmin geliştirmesi için çalışmaların sürdürüleceği vurgulanmıştır. Tarımsal olarak işbirliğinde bilime ve teknolojiye önem verileceği görüşülmüştür. Ekonomik büyüme için enerjinin gerekli olduğu vurgulanmış ve işbirliğini geliştirme konusunda devamlılık olacağı tekrardan söylenmiştir. 2020-2030 yılları için 10.zirvede örgütün yol haritası hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. 2019 yılında 10.zirve Bangladeş’te yapılacaktır (www.developing8.org).

1.10. D-8 TERCİHLİ TİCARET ANLAŞMASININ ÖNEMİ (PTA)

2006 yılında Endonezya’nın Bali adasında yapılan beşinci zirve kararları açısından örgütün en önemli zirvesidir. D-8 ticaret sektöründe işbirliğini geliştirmek amacıyla üye ülkeler arasında Tercihli Ticaret Anlaşması (PTA) imzalandı. Bu anlaşmayla ülkeler birbirleriyle olan ticari işbirliklerini daha sıkı hale getirmiş oldu. Ayrıca iş adamları için vizelerinde kolaylık sağlayacak anlaşma da ülkeler arasında ticari ilişkileri kolaylaştırmış oldu Tercihli Ticaret Anlaşması ve iş adamlarına vize kolaylığı anlaşmaları örgüte üye olan ülkelerin ticaret hacmini artırıcı etki yapması hedeflenmiştir. Mısır’da uluslararası pazarlama ticaret şirketi kuruldu sebebi ülkelere ticari açıdan danışmanlık yaparak özel sektörü de canlandırmaktır (Şahin, 2012: 131).

Tercihli Ticaret Anlaşması 34 maddedir. Üye olan devletler istedikleri zaman anlaşmadan çıkabilirler. Üye ülkeler için adaletli rekabet şartlarının oluşturulması, dünya ticaretinin artırılması, tarife indirimi ve tarife dışındaki engellerin kaldırılması, ticaretin devamlı olması ve ülkeler arasındaki alışverişin çeşitlendirilmesi bu anlaşmanın hedeflerindedir. Anlaşmada üst yetkililerden oluşacak olan bir gözetim komitesi kurulmuştur. Bu komite yılda bir defa toplanmalı ve Tercihli Ticaret Anlaşması’ndaki gelişmeler müzakere edilmelidir. İlk gözetim komitesi toplantısı 2012 yılında İstanbul’da yapılmıştır (Kılınç, 2013: 33-34).

Tercihli Ticaret Anlaşması sekiz ülke tarafından da imzalanmıştır. Ancak 2008’de Ticaret Uzmanları Toplantısı yapılmış ve Tercihli Ticaret Anlaşmasının eki olan Menşe Kuralları Protokolü’nü Malezya, İran, Türkiye, Endonezya, Nijerya ve Pakistan onaylamıştır. Daha sonra 2016 yılında Türkiye, İran, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya’da uygulamaya konulmuştur. Bu anlaşma serbest ticaret esaslarına

dayalı ticareti geliştirmektedir. Bu anlaşmanın uygulamaya geçmesi örgütün en önemli başarısıdır (www.mfa.gov.tr).

1.11. D-8'İN TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ

D-8 ülkeleri çok kalabalık bir nüfusa yani işgücüne sahiptirler. Bunun yanı sıra zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, elverişli tarım alanları ve büyük pazar potansiyeli ile de göze çarpmaktadır. D-8'i oluşturan ülkeler coğrafik konum açısından bakıldığında Batı Afrika sahillerinden Güneydoğu Asya adalarına kadar çok geniş bir yelpaze konumundadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında köprü niteliği taşımaktadırlar. D-8'e üye olan ülkeler karadan ve denizden öneme sahip olmakla birlikte havaalanları açısından da belli bir öneme sahiptirler (Güldal, 2009: 51-52). Türkiye odaklı yatırımlar örgüt için çok önemlidir. Sebebi ise Türkiye'nin yatırımı geniş bir coğrafya odaklı yatırımdır. Uluslararası işbirliği alanında hukukun üstünlüğü, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi değerlerin bulunması da Türkiye'nin D-8 gibi bir örgütte bulunmasında etkin bir rolü vardır (Şahin, 2012: 132). Üye ülkeler nüfusları kalabalık olduğu için geniş pazar hacmine sahiptirler ve genç nüfusun fazlalığı ise işgücünün fazla olduğunu göstermektedir. D-8 ülkelerinde bol miktarda doğalgaz ve petrol madenleri bulunmaktadır. Bu kaynakların çokluğu başka ülkelerin ithalatı için önem taşımaktadır (Güldal, 2009: 114).

Sanayi bakımından D-8'ler, diğer islâm Ülkeleri'ne göre daha da gelişmişlerdir. Gelişme gösteren sanayi kollarının başında tekstil ve gıda gelir. Madenler yönünden incelendiğinde ise, D-8'ler çok çeşitli ve zengin maden rezervlerine sahiptir (Aşkın, 2013: 84).

D-8, Türkiye'de bazı kişilerce önemli değil gibi görünmektedir. Aslında Türkiye açısından çok önemli bir kuruluştur. Türkiye Avrupa ve Amerika kaynaklı batı politikaların dışında İslam aleminde bir güç arayışındadır. Türkiye burada batıdan farklı ekonomik kuruluşlarla da işbirliği içinde olabileceğini göstermektedir. Türkiye D-8'e önderlik yapmakta ve dünya siyasetindeki oluşacak dengelerde ne kadar güçlü olduğunu da göstermektedir (Şahin, 2012: 236).

1.12.D-8 ÜLKELERİNİN BAZI TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİ

Her ekonominin içinde bulunduğu durum ve gelişmişlik düzeyleri farklılık göstermektedir. Ülkelerin içinde buldukları durumları açıklayan sosyal ve ekonomik göstergeler vardır. Ekonomik göstergeler olarak nüfus, ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, ithalat, ihracat oranları ve kişi başına düşen gelir gibi göstergelerdir. Bu kısımda D-8 ülkelerinin bazı temel ekonomik göstergeleri ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: D-8 Ülkelerinde Toplam Nüfus (Milyon Kişi)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	132	212	66	23	70	122	139	63
2001	134	215	67	24	71	125	142	64
2002	137	218	68	24	73	129	145	65
2003	139	221	69	25	74	132	148	66
2004	141	224	70	25	75	135	151	67
2005	143	227	70	26	77	139	154	68
2006	145	230	71	26	78	143	157	69
2007	147	233	72	27	80	146	160	70
2008	149	236	73	27	81	150	164	70
2009	150	239	74	28	82	154	167	71
2010	152	243	75	28	84	159	171	72
2011	154	246	75	29	86	163	174	73
2012	156	249	76	29	88	167	178	75
2013	158	252	77	30	90	172	182	76
2014	159	255	78	30	92	176	186	77
2015	161	258	79	31	94	181	189	78
2016	163	261	80	31	96	186	193	80
2017	165	264	81	32	98	191	197	81

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

Yukarıdaki tablo 1’de D-8 ülkelerinin 2000 yılından 2017 yılına kadar olan toplam nüfusları sırasıyla gösterilmiştir. 2000 yılında en kalabalık nüfusa sahip olan ülke 212 milyonla Endonezya ve en düşük nüfusa sahip olan ülke ise 23 milyonla Malezya’dır. 2017 yılına bakıldığında yine en kalabalık ülke 264 milyonla

Endonezya'dır. Daha sonra Endonezya nüfusuna en yakın olan ülke 197 milyonla Pakistan'dır. Tabloya bakıldığında 2000 yılından 2017 yılına kadar nüfus miktarlarında çok büyük artışlar yaşanmaktadır. Nüfus arttıkça ülkelerde tüketimde artacağı için üretim de de artışlar yaşanacaktır. Nüfus artışının aynı zamanda çevre kirliliğini artıracığı su ve yiyecek ihtiyaçları üzerinde olumsuz etki yapabileceği öngörülmektedir. Türkiye'nin 2017 yılı nüfus miktarı yaklaşık 81 milyondur. D-8 ülkeleri arasında en düşük nüfusa sahip olan ülke ise 32 milyonla Malezya'dır.

Tablo 2: D-8 Ülkelerinde Doğumda Ortalama Ömür, Toplam (Yıl)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	65.3	66.3	70.1	72.8	68.6	46.3	62.7	70.0
2001	65.9	66.5	70.5	73.0	68.8	46.5	63.0	70.6
2002	66.4	66.6	70.9	73.1	69.0	46.8	63.2	71.1
2003	67.0	66.8	71.2	73.2	69.1	47.2	63.4	71.6
2004	67.5	67.0	71.6	73.4	69.3	47.7	63.6	72.1
2005	67.9	67.2	71.9	73.5	69.4	48.2	63.8	72.5
2006	68.4	67.4	72.3	73.6	69.6	48.8	64.1	72.9
2007	68.9	67.6	72.6	73.7	69.8	49.4	64.3	73.2
2008	69.3	67.8	73.0	73.9	70.0	49.9	64.6	73.5
2009	69.8	68.0	73.5	74.0	70.2	50.4	64.8	73.9
2010	70.2	68.2	73.9	74.2	70.4	50.8	65.1	74.2
2011	70.6	68.3	74.4	74.4	70.6	51.3	65.4	74.4
2012	71.0	68.5	74.8	74.6	70.7	51.7	65.7	74.7
2013	71.4	68.7	75.2	74.8	70.9	52.1	65.9	75.0
2014	71.8	68.9	75.5	75.0	71.1	52.5	66.1	75.2
2015	72.2	69.0	75.7	75.1	71.3	53.0	66.3	75.5
2016	72.5	69.2	76.0	75.3	71.5	53.4	66.5	75.8

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

Doğumda yaşam süresi ülkelerin sağlık durumunu ölçmektedir. Aynı zamanda toplum refahının da en önemli göstergesi sayılmaktadır. Bir ülkenin doğumda ortalama ömür süresi yani yaşam beklentisi yüksekse, o ülke sağlık durumu iyi olan bir toplum olarak sayılabilmektedir. Bu toplumlarda çalışabilir işgücü arttığı için iktisadi büyüme de olumlu bir şekilde etkilenmektedir. Tablo 2'de doğumda ortalama ömür yıl olarak gösterilmiştir. 2016 yılında en uzun ortalama ömüre sahip olan ülke 76.0 ile İran'dır.

İran'dan sonra 75.8 ile Türkiye gelmektedir. En düşük ortalama ömüre sahip olan ülke ise 53.4 ile Nijerya'dır. Tabloya genel olarak bakıldığında her geçen yıl ortalama ömür sürelerinin arttığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye'de 2000 yılında ortalama ömür 70 iken 2017 yılında 75.4 e kadar artmıştır. Bu artış bize Türkiye ekonomisinin geliştiğini göstermektedir. Aynı zamanda sağlık harcamalarında ve ilaç tüketiminde de artışlar olduğunu göstermektedir. Ortalama yaşam süresinin artırılması ülkelerin ekonomik gelişmişliği için önem arz etmektedir.

Tablo 3: D-8 Ülkelerinde İşsizlik Oranları

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	2,8	6,1	11,7	3,0	9,0	4,0	0,7	6,5
2001	3,1	6,1	12,1	3,5	9,3	4,0	0,7	8,4
2002	3,3	6,7	12,8	3,5	10,0	4,1	0,8	10,4
2003	3,5	6,6	11,5	3,6	11,0	4,0	0,7	10,5
2004	4,0	7,3	10,3	3,5	10,3	4,0	0,7	10,8
2005	4,3	7,9	12,1	3,5	11,2	3,9	0,7	10,6
2006	4,3	7,5	11,2	3,3	10,5	3,9	0,6	8,7
2007	4,2	8,1	10,6	3,2	8,8	3,4	0,4	8,9
2008	3,6	7,2	10,5	3,3	8,5	3,4	0,4	9,7
2009	3,8	6,1	12,0	3,7	9,1	3,8	0,5	12,6
2010	4,1	5,6	13,5	3,3	11,9	3,8	0,7	10,7
2011	5,0	5,1	12,4	3,1	11,9	3,7	0,8	8,8
2012	3,4	4,4	12,6	3,0	12,6	3,7	1,7	8,1
2013	4,4	4,3	10,4	3,1	13,1	3,7	3,0	8,7
2014	4,4	4,0	10,6	2,9	13,1	4,4	1,9	9,9
2015	4,4	4,5	11,1	3,1	13,1	5,3	3,6	10,2
2016	4,3	4,3	12,4	3,4	12,4	6,2	3,4	10,8
2017	4,4	4,2	12,1	3,4	11,7	6,0	3,1	10,8

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

İşsizlik, mevcut ücret düzeyinde iş arayıp bulamayan, istihdam edilemeyen kişilerdir. İşsizlik oranı ise işgücü piyasasının en önemli göstergelerinden biridir ve makroekonomik analizlerde çokça kullanılmaktadır. İşsizlik oranı ise piyasadaki işsizlerin toplam işgücü (çalışanlar + işsizler) içindeki payı ifade eder (Ayhan, 2008: 3-4). Tablo 3'de D-8 ülkelerinin işsizlik oranları gösterilmiştir. 2017 yılı içerisinde en

yüksek işsizlik oranı yüzde 12.1 ile İran'da gerçekleşmiş ve en düşük işsizlik oranı ise 3.1 ile Pakistan'da gerçekleşmiştir. Türkiye'de 2017 yılı işsizlik oranı yüzde 10.8 gerçekleşmiştir. Türkiye'de son 18 yıllık döneme bakıldığında; işsizlik oranlarında dikkate değer bir düzelmeye olmadığı görülmektedir. Türkiye'de yaşanan 2001 krizinde işsizlik sorunu artmış daha sonra 2008 küresel kriziyle de işgücü piyasası çok olumsuz etkilenmiştir. 2009 yılında yaşanan krizin etkisiyle yüzde 12.6'lara kadar çıkan işsizlik oranları, izleyen dönemde düşmesine rağmen, son 4 yıldır artış eğilimini de devam ettirmektedir. Nijerya'da işsizlik 2004 yılından itibaren azalmaya başlamıştır fakat 2014' ten sonra tekrar artmıştır. Azalmaya başlamasının sebebi ülkede uygulanan ekonomik reformların ülke ekonomisini büyütmiş olmasıdır. Ülke ekonomisi büyüdükçe de iş olanakları artmış ve işsizlik oranları düşmüştür. Mısır'da 2013 yılından itibaren işsizlik oranlarında büyük bir artış yaşanmıştır. Bunun sebebi Mısır'da 2013'te gerçekleşmiş olan askeri darbenin etkisidir.

Tablo 4: D-8 Ülkelerinde İşgücüne Katılma Oranı, Toplam (15+ Yaş Grubundaki Nüfusun Tamamı) (ILO Tahmini Modeli)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	70.5	67.5	44.0	63.0	45.9	56.0	51.0	48.8
2001	69.7	67.3	44.6	62.6	45.4	55.7	50.8	48.6
2002	68.9	67.1	45.2	62.2	44.9	55.5	50.7	48.3
2003	68.1	67.3	45.9	61.9	45.9	55.1	51.2	47.0
2004	67.3	67.4	46.6	61.5	46.9	54.8	51.6	46.0
2005	66.4	67.6	47.4	61.2	47.8	54.9	52.6	46.1
2006	65.6	67.6	46.4	60.8	46.8	55.1	53.6	45.9
2007	64.8	67.7	45.4	60.4	47.9	55.2	53.3	45.9
2008	63.9	67.7	43.2	59.7	48.3	55.4	53.2	46.5
2009	63.1	67.9	43.7	59.9	48.7	55.5	53.7	47.6
2010	62.3	68.1	43.1	59.8	49.1	55.6	54.0	48.5
2011	62.2	67.9	43.4	60.9	48.7	55.8	54.2	49.5
2012	62.1	67.8	43.6	61.9	48.9	55.9	54.1	49.5
2013	62.1	67.5	44.1	63.2	49.2	56.1	53.9	49.8
2014	62.1	67.4	44.3	63.2	49.3	56.2	53.7	50.3
2015	62.2	67.4	44.5	63.3	49.4	56.3	53.9	50.3
2016	62.2	67.3	44.7	63.3	49.6	56.4	54.1	50.3

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

İşgücüne katılım oranı, çalışanlar işsizler ve iş arayanlardan oluşmaktadır. İşgücüne katılım oranını belirleyen pek çok faktör mevcuttur ve bu faktörlerden en

önemlisi eğitim düzeyidir. Eğitim, beşeri sermayeye yön vererek ekonomilerin büyümesini sağlamaktadır (Yenilmez ve Kılıç, 2018: 57). Tablo 4’de D-8 ülkelerinin işgücüne katılma oranları verilmiştir. Türkiye’de işgücüne katılma oranı yüzde 50,3 tür. En fazla işgücüne katılım oranı yüzde 67,3 ile Endonezya’dır. Daha sonra onu takip eden yüzde 63,3 ile Malezya’dır. En düşük işgücüne katılım oranı yüzde 44,7 ile İran’dır.

Tablo 5: D-8 Ülkelerinde Enflasyon Tüketici Fiyatları (Yıllık %)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	2.2	3.7	14.5	1.5	2.7	6.9	4.4	54.9
2001	2.0	11.5	11.3	1.4	2.3	18.9	3.1	54.4
2002	3.3	11.9	14.3	1.8	2.7	12.9	3.3	45.0
2003	5.7	6.8	16.5	1.0	4.5	14.0	2.9	21.6
2004	7.6	6.1	14.8	1.5	11.3	15.0	7.4	8.6
2005	7.0	10.5	13.4	3.0	4.9	17.9	9.1	8.2
2006	6.8	13.1	11.9	3.6	7.6	8.2	7.9	9.6
2007	9.1	6.4	17.2	2.0	9.3	5.4	7.6	8.8
2008	8.9	10.2	25.5	5.4	18.3	11.6	20.3	10.4
2009	5.4	4.4	13.5	0.6	11.8	11.5	13.6	6.3
2010	8.1	5.1	10.1	1.7	11.3	13.7	13.9	8.6
2011	11.3	5.4	20.6	3.2	10.1	10.8	11.9	6.5
2012	6.2	4.3	26.5	1.7	7.1	12.2	9.7	8.9
2013	7.5	6.4	39.3	2.1	9.4	8.5	7.7	7.5
2014	7.0	6.4	17.2	3.1	10.1	8.1	7.2	8.9
2015	6.2	6.4	13.7	2.1	10.4	9.0	2.5	7.7
2016	5.4	3.5	8.6	2.1	13.8	15.7	3.8	7.8
2017	5.8	3.8	10.5	3.9	29.5	16.5	4.1	11.1

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesinin sürekli yükselmesidir. Paranın değerinde azalma olur ve bireylerin satın alma gücünde de düşümlere yol açar. Enflasyonist ortamda gelir dağılımı giderek bozulmaya başlar.

Tüketici fiyatları endeksi yani TÜFE gıda, sağlık ve ulaştırma gibi hizmetleri ele alan tüketici sepetindeki fiyat değişimlerini ölçen endekse denir. Tüketici fiyatları talep enflasyonunu ifade etmektedir (Taşar, 2001: 95). Tablo 5’de D-8 ülkelerinde enflasyon tüketici fiyatları yüzde olarak gösterilmiştir. Türkiye Ekonomisi uzun bir zaman

yüksek enflasyonun etkisi altında kalmıştır. 2000-2001-2002-2003 yıllarında da yüksek enflasyon oranlarına sahip olduğu görülmektedir daha sonra 2004 yılından itibaren enflasyon oranlarında çok büyük artış ya da azalışla karşılaşılmamıştır yani genelde istikrar sağlanmış görünmektedir. 2001 ekonomik krizi Türkiye'yi etkilemiştir. Krizin peşine uygulamaya Güçlü ekonomiye geçiş programı (GEGP) konularak sıkı para politikasına geçilmiş ve enflasyonda hızlı bir şekilde azalmalar yaşanmıştır. Bunun bir başka sebebi de Türkiye'de 2003 yılından beri hükümette değişiklik olmamış yani ekonomi politikalarında değişiklik olmamasıdır. Enflasyon 2008 krizi ile tekrardan ikili rakamlara çıkmıştır. Enflasyon problemlerin artmasına ve ekonominin bozulmasına neden olabilir (Sungur, 2015: 254).

Tablo 5'te 2017 yılına bakıldığında en yüksek enflasyon yüzde 29.5 ile Mısır'dadır. Daha sonra ise yüzde 16.5 ile Nijerya gelmektedir. En düşük enflasyon oranı ise 3.8 ile Endonezya'dadır. İran'da Türkiye gibi 2008 krizinden etkilenmiş ve enflasyon oranları yüzde 25,5 e yükselmiştir. Daha sonra İran'da 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla yüzde 27,4 ve yüzde 39,3 e kadar yükselmiştir sebebi ise İran da ABD'nin önderliğinde uygulanan ambargo politikalarıdır.

Tablo 6: D-8 Ülkelerinde GSYİH Büyümesi (Yıllık %)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	5.3	4.9	5.9	8.9	5.4	5.0	4.3	6.6
2001	5.1	3.6	0.8	0.5	3.5	6.0	2.0	-6.0
2002	3.8	4.5	7.3	5.4	2.4	15.3	3.2	6.4
2003	4.7	4.8	8.7	5.8	3.2	7.3	4.8	5.6
2004	5.2	5.0	4.4	6.8	4.1	9.2	7.4	9.6
2005	6.5	5.7	3.2	5.3	4.5	6.4	7.7	9.0
2006	6.7	5.5	5.0	5.6	6.9	6,06	6.2	7.1
2007	7.1	6.3	8.2	6.3	7.1	6,6	4.8	5.0
2008	6.0	6.0	0.3	4.8	7.2	6,8	1.7	0.8
2009	5.0	4.6	1.0	-1.5	4.7	8,0	2.8	-4.7
2010	5.6	6.2	5.8	7.4	5.1	8,0	1.6	8.5
2011	6.5	6.2	2.6	5.3	1.8	5,3	2.7	11.1
2012	6.5	6.0	-7.4	5.5	2.2	4,2	3.5	4.8
2013	6.0	5.6	-0.2	4.7	2.2	6,7	4.4	8.5
2014	6.1	5.0	4.6	6.0	2.9	6,3	4.7	5.2
2015	6.6	4.9	-1.3	5.0	4.4	2,7	4.7	6.1
2016	7.1	5.0	13.4	4.2	4.3	-1,6	5.5	3.2
2017	7.3	5.1	4.3	5.9	4.2	0,8	5.7	7.4

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

Ülkelerin temel ekonomik göstergelerden biri de gayri safi yurt içi hasıla büyümesidir. GSYİH, bir ülke sınırları içinde üretimi gerçekleştirilen tüm mal ve hizmetlerin parasal değeridir. Tablo 6’da D-8 ülkelerinin GSYİH büyümesi yıllık yüzde olarak gösterilmiştir. 2000’den 2017 yılına kadar veriler gösterilmiştir. 2017 yılında en fazla büyüme gösteren ülke yüzde 7.4 ile Türkiye’dir. Daha sonra yüzde 7.3 ile takip eden ülke Bangladeş’tir.

Türkiye’de 2001 ve 2009 yıllarında ekonomideki küresel krizin varlığı sebebiyle negatif büyüme gerçekleşmiştir yani ekonomik küçülme yaşanmıştır. Türkiye’deki büyüme dalgalı ve istikrarsız bir büyümedir. Tablo 6’ya bakıldığında Türkiye’nin en yüksek büyümesi 2011 yılında yüzde 11.1’dir. Bunun sebebi ise 2009 yılında küresel krizden sonra 2010 ve 2011 yılları kriz sonrası toparlanma dönemi olduğu için büyüme oranlarında artış gerçekleşmiştir (Sungur, 2015: 248). Türkiye’de 2016 yılında da yüzde 3.2 bir büyüme gerçekleşmiştir. Burada büyümenin azalma sebebi 2016 yılı darbe teşebbüsünün olmasıdır. Dünya Bankası 2017 yılı Nisan ayı

Dünya Ekonomik Görünüm Raporu verilerine göre, 2016 yılında Türkiye, satın alma gücü (SGP) paritesine göre dünyanın 13. ve Avrupa'nın ise 5. büyük ekonomisidir (www.mfa.gov.tr).

2002 yılında aşırı bir artış olan Nijerya'da yüzde 15,3 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Bunun sebebi 1999 yılında Nijerya'da yeni anayasa kabul edilmiş ve 1960 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra reform uygulamaları yapılmış bu da büyümenin çok artmasına sebep olmuştur. 2017 yılında ise en düşük büyümeye sahip olan ülke yüzde 0.8 ile Nijerya'dır. Nijerya'nın 2014'te milli gelir hesapları yenilenmiş ve daha sonra son üç yıl büyüme oranlarında düşüşler yaşanmıştır. Genel olarak bakıldığında en düşük büyüme oranları Nijerya'dadır.

İran'da ise 2012 yılında yüzde 7.4 oranında dikkat çeken bir küçülme yaşanmıştır. Bunun sebebi İran'da siyasi istikrarsızlığın olmasıdır. Siyasi istikrarsızlığın sebebi ABD'nin önderliğinde dünya devletlerinin de uyguladığı ambargodur. Bu ambargo sebebiyle ekonomide küçülme yaşanmıştır. Bu dönemde İran'a yabancı sermaye yatırımı yapılamamıştır.

Tablo 7: D-8 Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH (Sabit 2010 ABD Doları)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	509.3	2,143.4	4,781.9	7,009.7	1,950.6	1,287.1	848.6	8,237.6
2001	525.1	2,190.8	4,749.8	6,893.3	1,982.1	1,310.5	846.6	7,631.7
2002	535.2	2,257.7	5,028.4	7,114.9	1,991.0	1,326.2	855.5	8,003.7
2003	550.9	2,333.1	5,401.8	7,377.4	2,015.9	1,426.9	878.4	8,332.0
2004	570.3	2,416.8	5,572.9	7,725.9	2,059.4	1,860.1	923.9	9,009.9
2005	598.6	2,519.5	5,685.0	7,984.0	2,112.5	1,875.0	974.5	9,692.1
2006	630.0	2,622.0	5,901.6	8,273.7	2,217.4	1,976.7	1,013.8	10,251.4
2007	666.4	2,750.6	6,311.8	8,635.6	2,333.5	2,056.8	1,041.3	10,638.1
2008	698.6	2,876.9	6,256.9	8,890.8	2,456.7	2,128.7	1,037.6	10,599.6
2009	725.8	2,970.0	6,247.7	8,599.4	2,524.4	2,216.5	1,045.2	9,973.7
2010	757.7	3,113.5	6,531.9	9,071.4	2,602.5	2,327.3	1,040.1	10,672.4
2011	797.4	3,262.7	6,622.7	9,377.2	2,593.6	2,376.6	1,046.5	11,683.6
2012	839.5	3,415.4	6,052.5	9,708.9	2,593.2	2,412.9	1,060.5	12,052.7
2013	879.6	3,560.1	5,964.2	9,981.2	2,591.1	2,475.9	1,084.0	12,866.1
2014	922.2	3,692.9	6,161.1	10,398.2	2,608.4	2,563.1	1,111.2	13,312.5
2015	971.6	3,827.6	6,007.0	10,745.0	2,665.4	2,562.5	1,140.2	13,898.7
2016	1,029.6	3,974.7	6,733.9	11,031.8	2,725.7	2,455.9	1,179.4	14,117.4
2017	1,093.0	4,130.7	6,946.9	11,521.5	2,785.4	2,412.4	1,222.5	14,933.3

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

Tablo 7’de kişi başına GSYİH miktarları dolar cinsinden gösterilmiştir. Bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılatı o ülkenin nüfusuna bölündüğünde kişi başına GSYİH elde edilmektedir. Kişi başına düşen gelir insanların ya da toplumların refah düzeylerini ifade eden kavramdır. Kişi başına düşen gelir aynı zamanda ülkelerin de gelişmişlik düzeyleri hakkında da bilgi vermektedir. Tablo 7’de en fazla kişi başına düşen millî gelir 14 bin 933 dolarla Türkiye’dir. Daha sonra Malezya 11 bin 521 dolarla ikinci sıradadır. En düşük kişi başına düşen milli gelire sahip olan ülke bin 93 dolarla Bangladeş’tir. Genel olarak yıllara bakıldığında kişi başına düşen gelir en yüksek Türkiye’de daha sonra Malezya’dadır. Türkiye’de 2000 yılında 8.237 dolar seviyesinde olan kişi başı düşen gelir 2017 yılında 14.933 dolara ulaşmıştır. Milli gelirdeki artışlara paralel olarak kişi başına düşen milli gelir de yıllar geçtikçe artmıştır.

Tablo 8: D-8 Ülkelerinde Mal ve Hizmet İhracatı (Sabit 2010 ABD Doları)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	4.027	97.239	96.296	153.370	15.599	41.383	11.785	93.678
2001	4.627	97.867	90.514	142.894	16.112	31.609	13.221	97.979
2002	4.619	96.676	93.474	150.650	17.042	35.284	14.537	105.581
2003	4.541	102.366	106.860	158.384	19.397	46.349	18.663	112.702
2004	8.428	116.215	108.093	183.817	24.281	45.907	18.378	125.750
2005	12.052	135.508	110.299	199.078	29.261	51.588	20.140	135.957
2006	15.123	148.253	114.666	212.381	35.488	82.653	22.133	144.794
2007	17.085	160.918	114.457	221.786	43.817	68.063	22.467	155.334
2008	18.295	176.259	110.993	225.275	56.296	87.641	21.444	161.258
2009	18.300	159.180	110.556	200.768	48.053	60.734	20.724	155.257
2010	18.472	183.481	118.843	221.687	46.731	93.240	23.979	157.845
2011	23.892	210.580	118.208	230.952	47.002	117.290	24.548	179.072
2012	26.886	213.968	87.786	226.929	45.801	113.080	20.865	205.739
2013	27.546	222.884	85.094	227.517	47.869	88.500	23.699	207.948
2014	28.427	225.279	91.184	238.985	42.632	109.816	23.348	224.906
2015	27.623	220.503	102.258	239.589	42.365	109.913	21.867	234.570
2016	28.230	217.046	144.529	242.340	36.210	122.588	21.516	230.187
2017	27.568	236.777	155.051	265.512	67.367	...	21.349	257.905

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

İhracat, ülkede üretilen mal ve hizmetlerin dışarıya dış ülkelere satılmasıdır. Tablo 8’de mal ve hizmet ihracatı, sabit 2010 ABD dolarına göre elde edilmiştir. 2017 yılı verilerine bakıldığında en yüksek ihracat oranına sahip olan ülke 265 milyar 512 milyon dolarla Malezya’dır. Malezya dış ticaretinde fazla veren bir ülkedir. Yani ihracat miktarı ithalat miktarından fazla gelmektedir.

Türkiye’nin yaptığı ihracat miktarı 257 milyar 905 milyondur ve Malezya’dan sonra gelmektedir. Yıllar geçtikçe her ülke dışa açılmış ve ihracat miktarını artırmıştır. 2017 yılında en düşük ihracat miktarı ise 21 milyar 349 milyonla Pakistan’dır. Pakistan dış ticaretinde açık veren bir ülkedir. Yani ülkenin ihracat miktarı ithalat miktarından daha az gelmektedir.

Tablo 9: D-8 Ülkelerinde Mal ve Hizmet İthalatı (Sabit 2010 ABD Doları)

	Bangladeş	Endonezya	İran	Malezya	Mısır	Nijerya	Pakistan	Türkiye
2000	6,403	86,127	44,869	115,317	24,647	11,931	21,586	109,212
2001	7,226	89,727	53,061	105,821	24,369	19,196	22,053	82,910
2002	6,876	85,914	62,544	112,367	25,716	20,415	22,724	100,347
2003	7,463	87,258	74,284	117,461	26,013	31,326	25,273	123,604
2004	13,789	110,515	81,634	140,526	30,021	20,921	23,106	149,763
2005	19,037	130,152	80,417	153,048	37,110	27,955	32,462	167,943
2006	22,500	141,322	83,742	165,553	45,718	30,979	38,528	180,126
2007	26,097	154,132	88,622	175,529	57,940	57,470	36,959	197,331
2008	25,601	169,549	93,739	179,635	73,213	51,000	39,126	191,844
2009	24,935	144,155	92,190	156,765	59,644	56,956	32,903	164,403
2010	25,106	169,158	94,350	181,099	58,196	64,170	34,333	196,452
2011	32,426	194,581	85,574	192,526	62,890	59,143	34,292	226,770
2012	35,836	210,144	67,252	198,133	69,605	39,690	33,230	228,354
2013	36,273	214,057	55,214	201,549	70,015	44,538	33,832	246,704
2014	36,697	218,594	52,707	209,588	70,083	47,197	33,918	245,823
2015	37,872	204,934	42,045	211,272	70,511	35,078	33,373	250,041
2016	35,186	199,921	44,626	213,606	69,178	31,443	38,720	259,409
2017	36,198	216,028	48,107	237,108	105,501	-	46,859	286,158

Kaynak: Dünya Bankası, (web adresi: www.worldbank.org.tr)

İthalat, yurt dışında üretimi yapılmış olan bir malın satın alınmasına denir. İthalat, ihracatın tam tersidir ve bir diğer adı da dışalımdır. İthalat ve ihracatlar bir ülkenin dış ticaret dengesini oluşturmaktadır. Tablo 9'da mal ve hizmet ithalatı sabit 2010 ABD dolarına göre elde edilmiştir. En yüksek ithalat yapan ülke 2017 yılına göre 286 milyar 158 milyon dolarla Türkiye'dir. Türkiye'nin dış ticaretinde ithalatın payı ihracattan fazladır. İthalatımızda da en fazla pay sanayi sektörüne aittir. Türkiye bir tarım ülkesi olduğu için ithalatta en az pay tarım sektörüne aittir. Daha sonra en yüksek ithalat yapan ülke Malezya'dır. Fakat Malezya'nın ihracatı daha fazla olduğu için dış fazla veren bir ülkedir. Malezya'nın ithalat ürünleri elektronik entegre devreleri, sentetik ve ham petrol yağları, elektrik aksamaları gibi ürünlerdir. En az ithalat yapan ülke 36 milyar 198 milyonla Bangladeş'tir. Bangladeş'in ithal ettiği ürünler tekstil makineleri, pamuk, demir çelik ve gıda ürünleridir (www.mfa.gov.tr).

2. BÖLÜM

İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMLARI

2.1. İSTİHDAMIN TANIMI

İstihdam, üretim faktörlerinin kazanç elde etmek sebebiyle çalıştırılması demektir. Üretim faktörleri sermaye, emek, girişimci, doğal kaynak olmak üzere dört tanedir. Bunlar mal ve hizmetler için kullanılan kaynaklardır. İstihdamın amacı bir gelir bir kazanç elde edilmesidir. Bu sebeple üretim faktörlerinin en önemlisi emektir (Kılınç, 2013: 43). İstihdam bir görevde kullanılmaktır. Örneğin, bir fabrikada farklı bir pozisyon oluşturulduğunda o pozisyon için istihdam yaratılmış olur. Bu açılan pozisyona istenilen koşullarda bir kişi yerleştirildiğinde o kişi istihdam edilmiş olur ve aynı zamanda da işgücüne kazandırılmış olmaktadır.

İstihdamın en genel anlamı çalışmaktır. İşgücünün çalışması veya çalıştırılması anlamındadır. Üretim faktörleri içinden emeği kapsamaktadır. İstihdam işgücünün çalışanlar bölümünü göstermektedir. Geniş anlamıyla istihdam kavramına bakıldığında, üretim faktörlerinin hepsinin üretimde kullanılması anlamındadır. Dar olarak bakıldığında emeğin üretimde kullanılması anlamındadır (Yazıcı, 2018: 24).

2.1.1. Tam İstihdam

Ekonomide çalışma arzusunda olan kişilerin hepsinin çalışması durumuna tam istihdam denir. Ekonomideki kaynakların tamamının etkin ve mükemmel bir düzeyde kullanılması ekonominin tam istihdam düzeyinde olduğunun göstergesidir. Bir ekonomide üretim öğelerinin tamamından tam olarak yararlanılıyorsa o ekonominin tam istihdam düzeyinde olduğu söylenilebilir. Dar anlamda tam istihdam ise, ekonominin emrindeki insan kaynaklarının tam ve etkili bir şekilde kullanılmasıdır (Ertürk, 2005: 462).

2.1.2. Eksik İstihdam

Eksik istihdam tam istihdamın zıttı olan bir mekanizmadır. Kaynakların tam bir şekilde kullanılmaması yani üretim öğelerinin bir kısmının üretimde görev almaması durumudur. Çalışma arzusunda olduğu halde iş bulmayanların yani işsizlerin olmasıdır. (Dinler, 2012: 489).

Eksik istihdamla birlikte piyasada refah kaybı oluşur ve tüketilecek olan mal miktarlarında azalmalar olur. Sadece toplam talep kadar üretim yapılır böylece üretim hacminde daralmalar meydana gelir. Üretimin azalması atıl işgücüne sebep olur ve eksik istihdam oluşur (Yazıcı, 2018: 25).

2.1.3. Aşırı İstihdam

Ekonomide üretim öğelerinin tamamının çalışmasına rağmen, hala talep varsa yani arz edilen üretim faktörlerinden daha çok faktör aranıyor ve istihdam edilmek isteniyorsa bu ekonomide aşırı istihdam şartları mevcut demektir. Aşırı istihdam durumunda fabrika ve tesisler gece gündüz çalıştırılır fazla mesai yaptırılır bu şekilde aşırı talebi karşılamaya çalışırlar. Üretimde geçici bir artış sağlanmış olur. Fakat bu durum süreklilik arz etmez. Aşırı istihdam kalkınmış ülkelerde görülen bir dengesizliktir. Ekonomide aşırı istihdam durumunda piyasada fiyatlar yükselir ve enflasyon ortaya çıkar (Türkbal, 2000: 345). Piyasada tam istihdam koşulları geçerliken, hala işgücüne talep durumu mevcutsa aşırı istihdam ortaya çıkar.

Sonuç itibariyle ekonomi eksik istihdam düzeyinde olmak istemez. Çünkü eksik istihdam olduğunda işsizlik mevcuttur ve bu işsizliği yok etmek azaltmak için politikalar düşünülmeye başlanılacaktır. Ekonomi aşırı istihdam düzeyinde de olmak istemez. Çünkü emek çok değerlidir ve piyasada enflasyon ortaya çıkacaktır.

2.2. İŞSİZLİĞİN TANIMI

Bir ekonomide cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olduğu halde iş bulamayan kişilere işsiz denir (Dinler, 2007: 209). İşsizlik ülkelerin çoğunda görülen en büyük sorunlardan biridir. Günümüzde sosyal hayatımızda da işsizlik kavramı çok kullanılmaktadır. İşsizlik artarsa istihdam azalır, kazanılan gelirlerde azalış meydana gelir. Gelir azalışı insanların yaptıkları harcamalarının da azaltmasına sebep olur ve talepte de azalış meydana gelmektedir. Talep azalışı da ülkede durgunluğa sebep olmaktadır. Görüldüğü gibi işsizlik kavramının meydana getirdikleri ekonominin ana problemlerini oluşturmaktadır.

İşsizliğin uluslararası standart tanımı üç kriterden oluşmaktadır (Kanca,2012: 2);

- İş olmama: mevcut bir işinin ya da iş bağlantısının olmaması.
- İş başı yapmaya hazır olma: işe başlamaya herhangi bir engelinin olmaması.

- İş arıyor olma: iş bulmak amacıyla altı aydan beri iş arıyor olması. Bu üç madde bir kişinin işsiz sayılabilmesi için gerekli kriterlerdir. Üç kritere de aynı anda uyması gerekmektedir.

Belirli bir ücret için çalışma arzusunda olan aktif bir şekilde iş arayıp bulamayan işgücünün varlığına da işsiz denir. İşgücü ise piyasada iş arayıp bulamayan yani işsiz olanlar ve çalışanlar toplamıdır. İşsizlik oranı bir ülkenin toplam işsiz sayısının o ülkenin toplam işgücü miktarına bölümünün yüz ile çarpılarak hesaplanmasıdır. İşgücü piyasasının en önemli göstergelerinden birisi işsizlik oranıdır (Ayhan, 2008: 3-4).

2.3. İŞSİZLİĞİN TÜRLERİ

İşsizlik yapı sebebiyle çeşitlilik göstermektedir. Bu yapıdaki farklılıklar eğitim durumu, yaş, coğrafi dağılım, cinsiyet ve meslek türleridir. Ülkelere göre de farklılık gösterebilmektedir.

2.3.1. İradî (Gönüllü) İşsizlik

Emek piyasasında arz ve talebe göre oluşmuş ücret düzeyinde mevcut koşullarda çalışmak istemeyenlerin neden olduğu işsizliktir. Kişinin kendi isteği ile çalışma koşullarını beğenmeyip işgücü dışında kalmasıdır (Türkbal, 2000: 349). İradî işsizler işsiz kalmayı tercih etmiştir. Bu sebepten dolayı iradî işsizler işsiz olarak kabul edilmemektedir.

Bu işsizlik türünün sebebi uzun zaman çalışmayarak kişilerin tembelleşmeleri ve çalışma isteklerini arzularını kaybetmeleridir. Klasik iktisatçılar ekonominin tam istihdamda olduğunu kabul etmişlerdir. Bu nedenle de işsizliği büyük bir sorun gibi görmemişlerdir. İşsizliğin iradî olduğunu savunmuşlardır (Bozpinar, 2010: 9). Bu tür işsizlik işçinin iş arayışının olduğu dönem gibi de düşünülebilir. İşçiler iş bulsa bile onun ücretine bakar ve daha iyi ücret veren bir iş bulabilirim düşüncesiyle işsiz kalmaya devam edebilirler (Yıldırım ve diğerleri, 2007: 351).

2.3.2. Gayri İradî İşsizlik

Çalışma isteği ve gücünde olan piyasadaki cari ücret seviyesini ve çalışma koşullarını kabul eden fakat iş bulamayan kimseye gayri iradî işsiz denir. İradî işsizlikten farkı koşulları kabul etmesine rağmen iş bulamamasıdır (Dinler, 2007: 210).

Çok düşük ücrete çalışmayı bile kabul etmelerine rağmen iş bulamamalarının en önemli sebebi sermaye ve talep yetersizliğidir. İradenin dışında olan bir işsizliktir. Klasikler gayri iradi işsizliği kabul etmemişlerdir. İşsizliğin gayri iradi olduğunu Keynesyen iktisatçılar kabul etmişlerdir. Bu işsizlik türü konjonktürel dalgalanmalardan ve üretimin yetersizliğinden kaynaklanabilir. Keynesyen iktisatçılara göre gayri iradi işsizliğin sebebi talep yetersizliğidir (Bozpinar, 2010: 9).

2.3.3. Gizli İşsizlik

Çalışır gibi görünmesine rağmen üretime hiçbir katkısı olmayan işsizlik türüdür. Marjinal verimliliği sıfırdır. Toplam üretimin miktarında bir değişim meydana gelmez (Ertürk, 2005: 463). Genellikle az gelişmiş ülkelerde görülmekte sektör olarak da tarım sektöründe gizli işsizlik daha yaygındır (Dinler, 2012: 493).

2.3.4. Friksiyonel (Arizi, Geçici) İşsizlik

Yer ve iş değiştirmelerinden ortaya çıkmaktadır. Kişilerin yaptıkları işleri bırakıp farklı bir iş aramasına denir. Buradaki amaç daha çok kazanç daha itibarlı bir iş olabilmektedir. Ya da bireyler küçülen firmalardaki işlerini bırakmak zorunda kalıp daha sonra büyüyen firmalarda işe girebilmektedirler. Bu işsizlik türü ekonomideki hareketlilikten meydana gelmektedir. Ekonomi politikaları uygulayarak ortadan kaldırılması mümkün değildir. Nedeni kişinin zevk ve tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik türü olmasıdır (Kılınç, 2013: 51).

2.3.5. Yapısal (Fonksiyonel) İşsizlik

Ekonominin yapısal değişimlerinden kaynaklanır. Talepte artış yaşanan yerde iş imkanları artmakta talep azalışı yaşanan yerde iş imkanları azalmaktadır hatta işten çıkarılmaktadırlar. Böyle işsiz kalanlar iş çok olan yere giderek iş bulmaya çalışır bulana kadar da işsiz olmuş olur. Yapısal işsizlik devamlı bir nitelik taşır ve daha çok az gelişmiş ülkelerde görülmektedir (Unay, 1997: 394).

Ekonomilerde tüketicilerin tercihleri devamlı değişmektedir. Teknoloji de devamlı değişim içerisindedir. Bu değişiklik yapısal işsizliğe yol açmaktadır (Ünsal, 2011: 109).

2.3.6. Konjonktürel (Devrevi, Dönemsel) İşsizlik

Reel hasılanın yani üretimin artması ya da azalması durumunda ortaya çıkmaktadır. Ekonomide zaman zaman dalgalanmalar yaşanabilmektedir. Bu dalgalanmalar nedeniyle ekonomide daralma ve canlanma dönemleri oluşmaktadır. Daralma döneminde talep azaldığı için işten çıkarılmalar artar bu şekilde de işsizlik yükselir (Ayhan, 2008: 5). Örnek olarak, tarımsal faaliyetler yılın yarısı kadarını kapsar yine aynı şekilde turizm faaliyetleri de mevsimlere göre farklılıklar göstermektedir (Yıldırım ve diğerleri, 2007: 353).

2.3.7. Doğal İşsizlik

Doğal işsizlik oranı yapısal ve friksiyonel işsizliğin toplamından oluşmaktadır. Doğal işsizlik oranı sıfır olamaz çünkü ekonomide her zaman yapısal ve friksiyonel işsizlik vardır. Doğal işsizlik ekonomi politikalarıyla giderilemeyen işsizliktir. Enflasyon istikrarlıdır yani bu işsizlik türü enflasyonu artırmayan işsizlik oranıdır. Son dönemlerde doğal işsizlik oranı yerine NAIRU yani enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı kavramı kullanılmaktadır (Dinler, 2012: 495).

NAIRU, Phelps ve Friedman tarafından ileri sürülmüştür. NAIRU, doğal işsizlik oranı kavramından farklıdır. Fakat doğal işsizlik oranına yakın bir kavramdır. Enflasyonu artırmayan işsizlik oranı olarak da ifade edilebilir. NAIRU'nun yüksek seviyede olması emek piyasasının zayıflığını ortaya koymaktadır (Temurlenk ve Başar, 2012: 72).

İşsizlik histerisi kavramını ilk defa Phelps, 1972 yılında kullanmıştır. Histeri, ekonomideki meydana gelen geçici şokların işsizlik oranı üzerindeki etkilerini ifade etmektedir. Özellikle piyasadaki kriz dönemlerinden sonra işsizliğin azaltılması için politikalar geliştirilmiştir fakat işgücü piyasası katı olduğu için politikalar etkin olamamıştır. Bu duruma histeri etkisi denilmektedir. Genç nüfus yaşı ilerlemiş olanlara göre daha az deneyimlidir ve firmalar da genelde tecrübeli ve deneyimli çalışan aradıkları için histeri etkisi genç nüfusta daha da etkilidir (Yavuzarslan ve diğerleri, 2017: 21-24).

2.4. İŞSİZLİĞİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

İşsizlik Türkiye'nin genelde her yıl karşı kaldığı en önemli problemlerden biridir. Bu problem çözülemeden piyasaya yeni mezun kişiler gelmekte ve işsiz sayısı da artmaktadır. Bu durum işsizliğin süreklilik kazanmasına neden olmaktadır. Dünyada teknolojik gelişme artışı oldukça üretimde insanların rolü kısıtlanmaktadır. Bu sebeple işsizlik her ülkenin problemi olmaya başlamıştır.

İşsizliğin nedenleri çok çeşitlilik arz etmektedir. Bunların başlıcaları arasında hızlı nüfus artışı, işgücünün sanayideki değişikliklere cevap verememesi, yatırım yetersizliği gibi problemlerdir. İşsizlik hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde baş gösteren bir sorundur. Gelişmiş ülkelerde çoğunlukla talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise kapasite azlığından dolayı yeterli istihdam alanı sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin azalması için tarımdan sanayiye geçecek kişiler için yeterli bir istihdam alanı açılması gerekmektedir. Bu durum da gelişmekte olan ülkeler için kolay değildir. Türkiye genç bir nüfusa sahiptir en önemli özelliği de işsizliğin yapısal nitelikte olmasıdır. Sermaye yetersizliği, piyasadaki kaynaklı yapısal özellikler, istihdam politikalarının yeterli olmaması gibi sebepler işsizlik sorununun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hükümetlerin uyguladığı bazı istihdam politikaları da işsizliğin en önemli sebeplerinden biri olarak görülmektedir (Güney, 2009: 150-151).

İşsizliğe sebep olan işgücü arzı kaynaklı nedenler nüfusun yapısı, göç, kentleşme oranı, alınan eğitim düzeyi, bireysel tercihler, piyasadaki geçerli yasalar ve ücret yapılarıdır. Küreselleşme ve teknolojik gelişim işgücü arzı ve talebinin gelişmiş nitelikte olmasına sebep olmuştur. İşsizliğe sebep olan işgücü talebi kaynaklı nedenler verimlilik, teknolojik gelişim, ekonominin yapısı ve taşeron uygulamalarıdır. Verimliliği açıklamak gerekirse emek ile makineli üretim arasında verimlilik farkı vardır. Bu da işverenlerin emek yerine sermaye yoğun üretime geçilmesini sağlamaktadır. Bu da işsizliği artıracaktır. Yüksek ücret çalıştıran için çok büyük bir maliyettir. Bu maliyete katlanmak istemeyenler emek yoğun yerine makine sayısını çoğaltıp sermaye yoğun üretime geçiş yapacaklardır. İşsizliğin meydana gelmesi ülke ekonomilerinde ekonomik durgunluğa sebep olmaktadır. İşsizlik artarsa istihdam edilen kişi sayısı da azalmış demektir. İstihdam edilen kişi sayısı azalırsa işsizlik artar işsizlik

artışıyla bireylerin gelirleri azalır gelir düşüşü bireylerin harcamalarını azaltmalarına sebep olur. Yani tüketim azalmış olur ürünlerin fiyatları artar. Ürünlerin fiyatlarındaki devamlı artış ise enflasyona sebep olmaktadır bu şekilde ekonomi resesyon yaşayacaktır (Kılınç, 2013: 48-49).

İşsizliğin sonuçlarına bakıldığında işsizliğin sosyal bir problem olduğu ve işsizliğin çok olduğu toplumların sağlıksız olduğu söylenilebilir. İşsizliğin yarattığı gelir kaybı sebebiyle hayat standardı düşen bireylerde psikolojik bir takım rahatsızlıklar çıkabilmektedir. Bireysel olan sonuçları sıralarsak kişiyi psikolojik olarak rahatsız etmesi, çevreye karşı duyduğu huzursuzluk ve kişinin özgüveninin azalması şeklindedir. Ayrıca işsizliğin intihar, uyuşturucu kullanımı, aile içi şiddet ve boşanmalara yol açtığı ve suç oranlarının arttığı araştırmalarla belirlenmiştir (Işığışık, 2012: 83). İşsizlik aslında ülke ekonomilerinin büyümesine engel olmakta ve kaynakların atıl olması da üretimin çok daha düşük olmasına sebep olmaktadır.

2.5. İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE EKONOMİ POLİTİKALARI

Devlet ekonomi politikalarının en temel organıdır. Bürokratik organlar ise karar birimi olmakla birlikte devleti oluşturmaktadır. Bazı durumlarda yerel yetkili karar birimleri ve farklı sosyal örgütlerin de kararları etkili olmaktadır. Ekonomik gelişmeler arz, talep ve fiyat kamunun yönlendirmesi gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Piyasa yapısının oldukça karmaşık yapıda olduğu görülmektedir Ekonomi politikasının hedeflediği amaçlara ulaşabilmek için değişik politika araçları vardır ve bu politika araçları birçok faktöre göre belirlenmektedir. Firmaların üretim miktarları, bireylerin tüketim miktarları, ücret oranları, sübvansiyonlar ve vergiler gibi oluşumlar piyasayı yönlendiren araç değişkenlerdir (Bekiroğlu, 2010: 61-62).

İşsizlikle mücadele etmek için makroekonomik ve mikro ekonomik politikalar olarak iki kısımda incelenecektir. Mikro ekonomik politikalar aktif istihdam ve pasif istihdam politikalarıdır. Makroekonomik politikalar ise para, maliye ve gelirler politikası olarak incelenecektir.

2.5.1. Makro Ekonomik Politikalar

2.5.1.1. Maliye Politikası

Hükümetlerin hedeflerine ulaşabilmeleri için piyasaya vergi, harcama ve borçlanmalar yoluyla yapılan müdahalelere maliye politikası denir. Maliye politikasının amaçları; ekonomideki fiyat istikrarı ve tam istihdamın sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınma ve gelir dağılımındaki adaletin sağlanmasıdır. Maliye politikası araçları kamu gelirleri, kamu harcamaları ve kamu borçlanmasıdır. Kamu harcamaları hükümetin yaptığı cari, yatırım ve transfer harcamalarını kapsar. Kamu gelirleri ise devletin karşılıklı veya karşılıksız elde ettiği değerlere denir. Bunların önde geleni vergidir. Kamu borçlanması ise devletin menkul kıymetler yoluyla borçlanmasıdır. Genişletici maliye politikası kamu harcamalarının artırılarak ve halktan toplanan vergilerin yükü azaltılarak yapılır. Piyasadaki tüketim harcamalarını artırmaya yöneliktir. Daraltıcı maliye politikası ise kamu harcamaları azaltılarak ve toplanan vergilerinin artırılması ile yapılır. Piyasadaki tüketim harcamalarını azaltmaya yöneliktir. Kamu gelirlerinin artırılması ekonomideki var olan enflasyonist baskının giderilmesine deflasyonist baskı için ise kamu harcamaları artırılmaktadır (Bozkurt ve Göğül, 2010: 29).

Keynesyen iktisatçılar ekonomide istikrarın sağlanması için maliye politikasının daha etkili olduğunu düşünmektedirler. Keynesyenlere göre ekonomide toplam talep yetersizliği mevcutsa genişletici maliye politikası uygulanmalıdır. Bu politika gelir ve istihdam artışında etkili bir faktördür (Düzgün, 2010: 231).

2.5.1.2. Para Politikası

Para politikası iktisat politikaları içerisinde para ile ilgili alınan tedbirlere denir. Para politikası para arzı ile talebi arasında denge kuran bir politikadır (Türkbal, 2000: 388).

Merkez bankası para politikalarını uygulamaktadır. Merkez bankası ulaşılmak istenilen hedefleri uygularken para politikası araçlarını kullanmaktadır. Para politikası araçları açık piyasa işlemleri, reeskont politikası ve zorunlu karşılık oranları şeklinde üç tanedir. Merkez bankası parasal tabanın (çarpanın) büyüklüğünü para politikasını kullanarak belirlemeye çalışır. Parasal tabanın büyüklüğünü belirleyen açık piyasa işlemleri ve reeskont politikasıdır. Zorunlu karşılıklar ise mevduat alan bankaların

aldığı mevduatlara karşılık olarak merkez bankasında tutmaları gereken mevduatların zorunlu oranıdır. Para politikalarının temel amacı piyasalarda fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Eğer bir piyasada fiyat istikrarı sağlanırsa diğer amaçların da gerçekleşebileceği düşünülür. Yüksek istihdam sağlayarak işsizliği azaltmak ve ekonominin tam istidama kavuşması da önemli bir amaçtır. Para politikasının genel olarak amaçları (Bekiroğlu, 2010: 62-63);

- Piyasalarda fiyat istikrarının sağlamak,
- Yüksek istihdam sağlamak yani tam istihdamın sağlanması,
- Ekonomik büyüme hızını artırmak,
- Piyasalarda döviz kurunda istikrarı sağlamak,
- Faiz oranını istikrarlı duruma getirmektir

Ekonominin durumuna göre genişletici veya daraltıcı politikalar uygulanmaktadır. Piyasada eğer işsizlik mevcutsa para arzı artırılır yani genişletici para politikası uygulanır. Genişletici para politikası uygulanırsa faiz oranı düşer ve tüketim eğilimi artar. Faiz oranlarının düştüğünü gören yatırımcılar yatırımlarını artırırlar ve planlarını gerçekleştirirler. Para arzının daraltılmasıyla birlikte faiz oranlarının yüksek düzeylerde seyretmesi durumunda sıkı para politikası uygulanır. Daraltıcı para politikası enflasyon ile mücadelede uygulanmaktadır. Para arzı azalırsa toplam talep azalışı da gerçekleşmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2015: 416-417).

Para politikası piyasada büyük etkilere sebep olmaktadır. Özellikle büyüme ve yatırım üzerinde maliye politikasına göre para politikası daha baskındır (Düzgün, 2010: 231).

2.5.1.3. Gelirler Politikası

Gelirler politikası fiyat ve ücretlerdeki değişim sürecine doğrudan müdahale edilen politikalardır. Ekonomide meydana gelebilecek işsizlik ve enflasyonun ekonomide olmamasını amaç edinmiştir. Bu politika ekonominin tam istihdam durumunda kar ve ücret artışlarının enflasyona kaynaklık ettiği düşünülmüştür. Buna karşı koyabilmek için üreticilerin fiyat ve yatırım hakkındaki projelerine sınırlandırmalar konulmalıdır. Para ve maliye politikaları piyasadaki meydana gelen ekonomik istikrarsızlıklar için mücadele içindedir. Gelirler politikası para ve maliye politikalarının bir tamamlayıcısı gibidir. Sebebi ise nominal gelir artışının

azaltılabilmesi için ücret ve fiyatlarda doğrudan yapılan müdahale olmasıdır. Gelirler politikasının ekonomik ve sosyal amaçları vardır. Emek-sermaye işbirliği ve sosyal barış önemli amaçlar arasındadır. Bireyler ekonomik amaçlara ulaşabilmek için birbirleri arasında işbirliği yapmaya başlamışlardır. Gelirler politikası ücret ve fiyatları azaltmak için firmaları ve şirketleri ikna etmeye çalışır, çeşitli göstergeler geliştirmeye çalışır. Bu işbirliği gelirler politikasının ekonomik hedefleri için de gereklidir. Yapılan çalışmalarda ekonominin planladıkları hedefleri için para ve maliye politikalarının tam olarak yetmediği ortaya çıkarılmış ve böylece gelirler politikası önemi kazanmıştır. (Bekiroğlu, 2010: 67-69).

Bu politika adil gelir dağılımını ilk başlarda ihmal etmiş daha sonra önemsemeye başlamıştır. Fonksiyonel gelir dağılımı, kişisel gelir dağılımı gibi konular değerlendirilmeye çalışılmıştır. İşsizliğin gelir dağılımı üzerindeki etkileri de farklıdır. Özellikle ekonomik durumları kötü olan vasıfsız işçileri daha kötü etkilemektedir. Önceden yüksek gelir elde etmiş, servet sahibi kişileri ise işsizlik daha az etkilemektedir (Yıldırım ve diğerleri, 2007: 358).

2.5.2. Mikro Ekonomik Politikalar

2.5.2.1. Pasif İstihdam Politikaları

İşsiz bireylere iş aramak bulmak yerine işsizlik probleminin negatif sonuçlarını ortadan kaldırmayı amaç edinmek pasif istihdam politikalarındandır. Bunu yapabilmek için işsiz bireylere bir miktar ekonomik yardım sağlanmaktadır. Pasif istihdam politikaları genelde kalkınmış ülkelerde uygulanmaktadır. İşsizliğin sonucu olarak satın alma gücünün düşmesini engelleyen politikalardan oluşmaktadır (Güney, 2009: 154).

Pasif emek piyasası politikalarının iki tane temel politika aracı bulunmaktadır. Bunlar işsizlik sigortası ve işsizlik yardımlarıdır. Bunlardan işsizlik sigortası kendi isteği dışında işini kaybedenlerin geçici bir süre ya da iş bulana kadar kendisinin ve yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiştir. Pasif emek politikası araçlarından olan işsizlik yardımı ise sosyal devlet ilkesini benimseyen ekonomik açıdan güçlü ülkelerde işsizlere sağlanan bir gelir yardımıdır. İşsizlik yardımları ilk başlarda gönüllü daha sonra zorunlu olmuştur. Bu yardımları devlet karşılamaktadır. Hala bir işe giremeyenlere verilir ve işsizlik ödemelerinden daha düşük bir ödemedir.

İşsizlik sigortası kişilerin çalışmaktayken ödediği primlerle finanse edilmektedir. İşsizlik yardımını ise devlet finanse etmektedir (Işığık, 2012: 109).

2.5.2.2. Aktif İstihdam Politikaları

Aktif istihdam politikaları bireylere iş bulmaya çalışan politiklardır. Bu politikalar işsizlik olmasın diye önlemler almakta bireylere eğitim erken yaşta emeklilik gibi önlemleri içermektedir. Bu politikalar doğrudan işsizlik oranlarını azaltmayı amaçlar. Aktif istihdam politikaları bireylerin işsiz oldukları süreyi kısaltarak onların çok hızlı bir şekilde iş bulabilmesini sağlamaktır. Bu politikaların Türkiye’de en önemli örnekleri mesleki eğitim kursları; İŞKUR ve KOSGEB sağlamaktadır. Özel istihdam büroları da iş aramaya yardımcı olmaktadır (Güney, 2009: 155).

Aktif istihdam politikaları mesleki eğitim kursları girişimciliği teşvik etme kamu ve özel iş bulma hizmetleri şeklindedir. Kişilerin beceri düzeylerini geliştirmek amacıyla mesleki eğitim kursları önemlilik arz etmektedir. Eğitimin artırılarak istihdamın artırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda da ekonominin hareketli hale gelmesi ve işsizlik oranlarının azalmaya başlaması beklenmektedir (Şahin ve Sevimli, 2013: 4).

3. BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME VE BÜYÜME MODELLERİ

3.1. İKTİSADİ BÜYÜMENİN TANIMI

İnsanların ihtiyaçları için ekonomide çok fazla mal ve hizmet bulunmaktadır. Bunların bir kısmı doğada hazır bulunmakta bir kısmı ise işlenmektedir. Mal ve hizmetlerin çoğu emek ve sermaye gibi faktörlerin doğal kaynaklara işlenmesiyle elde edilir. Bu işleme üretimdir. Üretimdeki amaç insanların sonsuz olan ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bir diğer ifadeyle büyüme, mal ve hizmetlerin üretim kapasitesindeki artıştır. Üretim faktörlerinin miktarı ve teknoloji sabit durumdayken en fazla üretilebilecek mal birleşimlerin geometrik olarak yeri üretim imkanları eğrisini vermektedir. Üretim imkanları eğrisi sağa kayarsa ekonomik büyüme gerçekleşmiş olmaktadır (Kılınç, 2013: 5).

Bir ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarının zaman geçtikçe çoğalmasına iktisadi büyüme denir. Büyüme bir ülkedeki insanların yaşam kalitesini devamlı olarak artırmaktadır. Bu sebeple ülkelerin makroekonomik amaçlarından bir tanesi hızlı bir büyümedir. Bütün ülkelerin iktisadi büyümeye ihtiyacı vardır. İktisadi büyüme istihdam hacmi yaratır, finansal açıdan istikrarlı olmayı sağlar ve ülkelerin itibarını artırır. İstihdam hacmi yaratması ülkelerdeki işsizliği azaltmaktadır. Bireylerin reel gelirlerinin devamlı artması büyümeyi göstermektedir. Büyümenin nasıl meydana geldiği büyümenin iç pazardan mı kaynaklı yoksa dış pazardan mı kaynaklı olduğu üretimin emek yoğun mu olduğu büyüme hızının ne olduğu önem teşkil etmekte ve bunlarda büyüme işsizlik ilişkisinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Kanca, 2012: 4).

Belirli bir zaman diliminde belirli bir ülkenin sınırları içerisinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam para birimi üzerinden değerine “gayri safi yurt içi hasıla” (GSYİH) denir. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme de denilmektedir. Ülke içerisinde elde edilen katma değerlerin toplamı olarak da tanım yapılabilir. Reel GSYİH’deki artış ekonomik büyümeyi göstermektedir. İnsanların hayat standartlarının artışı büyüme oranlarına bağlıdır. Uzun dönemde ülkeler arasındaki meydana gelen küçük bir büyüme oranı bile hayat standartlarında büyük farklara sebep olmaktadır (Haliloğlu, 2011: 6).

“Gayri safi milli hasıla” (GSMH) ise bir ülkenin vatandaşlarının bir yıl içinde ürettikleri mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamıdır (Ayhan, 2008: 36). GSMH’yi elde etmek için GSYİH’ya net dış alem faktör gelirleri ilave edilmelidir (Haliloğlu, 2011: 6). Dış alem net faktör geliri dış alem faktör gelir ve gider arasındaki farktır.

3.2. İKTİSADİ BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

Piyasanın tam istihdam veya eksik istihdam durumlarına göre iktisadi büyüme kaynakları farklılıklar göstermektedir. Tam istihdam düzeyinde olan bir ekonominin üretiminde teknolojik gelişmeler ve üretim faktörlerindeki artış sebebiyle üretim kapasitesinde artış olabilmekte eksik istihdam düzeyinde ise talep artışı sebebiyle üretim artışı olabilmektedir (Kılınç, 2013: 5). Tüm ekonomilerde aslında istenilen de üretim artışı sebebiyle oluşacak iktisadi büyümedir. İktisadi büyüme üretimde oluşacak değişikliklerdir. Üretim faktörleri ekonomide çıktı elde etmemizi sağlar. Üretimin sonunda çıktı olması için girdinin kesinlikle olması gerekmektedir.

Ekonominin uzun dönemde iktisadi büyümesini etkileyen faktörler fazladır. Üretim faktörleriyle birlikte büyüme için en önemli kaynaklardan bazıları üretim faktörlerindeki artışlar, teknolojideki gelişmeler, AR-GE ve inovasyon ve beşeri sermaye çalışmalarıdır.

3.2.1. Üretim Faktörlerindeki Artışlar

Üretim faktörleri emek (işgücü), doğal kaynaklar (hammadde), sermaye ve girişimcilik (müteşebbislik) olmak üzere dört tanedir. Bu faktörler üretimi gerçekleştirmek için kullanılır.

Emek (işgücü); üretim aşamasında iş görenlerin ortaya koydukları çabalara emek denir. Emek faktörü vasıflı ve vasıfsız olmak üzere iki tanedir. Belirli bir eğitim görmüş ve iş hakkında eğitim almış emek vasıflıdır. Hiçbir eğitim almamış emek de vasıfsızdır. Emek faktörü iktisadi büyümenin en önemli kaynaklarından biridir.

Genelde emek arzındaki artış hızı nüfus artışıyla sınırlandırılmıştır. Kalkınmakta olan ülkelerin kalkınmış ülkelere göre nüfus artış hızının daha fazla olduğu görülmektedir. Zamanla bir ülkede nüfus artışının olması o ülkenin emek faktöründe de artışlar olduğunu göstermektedir. Emek olgusunda niceliksel artıştan ziyade niteliksel

artışlar daha da önem arz etmektedir. Niteliksel artış için ise eğitim önemlidir. Eğitilmiş emeğin her zaman üretimde verimi daha fazladır (Ertek, 2016: 388).

Sermaye; bir üretimin gerçekleşebilmesi için gerekli olan ve bu üretimde kullanılacak maddi ve paraya çevrilebilecek varlıkların tümüne denir. Sermaye gelir elde etmek için kullanılır.

Fiziki sermaye ve beşeri sermaye olmak üzere iki tanedir. Fiziki sermaye; hammaddelerin makinelerin fabrikaların ve diğer dayanaklı üretim faktörlerinin birikmiş stokudur. Beşeri sermaye; bilgi beceri kazanmak için yapılan eğitim harcamalarıdır. Bir başka deyişle vasfı ve niteliği artırılmış emeği ifade eder. İktisadi büyüme için fiziksel sermaye artırılmalıdır. Bilhassa kalkınmakta olan ülkelerde nüfus artışına iş imkanları verebilmek için fiziksel sermaye artırılmalıdır. Fiziksel sermaye artışı için yatırımlara, yatırım içinde tasarruflara ihtiyaç vardır (Ertek, 2016: 389).

Doğal kaynaklar (toprak); üretim yapılması için kullanıldığında topraktan gelir elde edilir ve bu gelire rant adı verilir. Doğal varlıkların kaynağa dönüşümü, onları değerlendirip üretimde ve tüketimde kullanan insanın bulunmasıyla mümkündür. Güneş, doğal kaynak, rüzgar yağış doğal kaynakların başında gelmektedirler. Barajlardan elektrik elde edilmesi, bazı tarım alanlarının ıslah edilmesi gibi doğal kaynaklar geliştirilirse piyasada üretim daha da çok artar. Böylece iktisadi büyüme de sağlanmış olur (Başol, 2005: 62).

Girişimcilik (müteşebbislik); girişimciler oluşabilecek her türlü durumu avantaja çevirebilen ve başarı için bütün riskleri göze alan liderlerdir. Girişimci risk alır önüne gelebilecek fırsatları kovalar onları hayata geçirmeye çalışır ve yenilikçidir. Bir ülkede girişimci sayısı artarsa ve de girişimcilerin önünde bulunan bürokratik engeller azaltılırsa o ülkede ticari faaliyetler artar ve üretim artışı olur (Kılınç, 2013: 7).

3.2.2. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler büyümenin en önemli kaynağı olduğu söylenilebilir. Teknolojik gelişme bir mal veya hizmetin daha üstün nitelikte üretilmesini ve üretimi yapılan çıktının daha çok yapılmasına olanak sağlar. Ekonomik büyüme, teknolojik gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Teknolojik gelişme sayesinde ülkeler aynı kaynaklarla daha çok mal ve hizmet üretebilirler. Bir ülkede kaynaklar artarsa üretim de artar dolayısıyla GSYİH da artacaktır. Reel GSYİH'nın artış oranı nüfus artışından fazla değilse toplumsal olarak iyileşmeden de bahsetmek mümkün olamaz. Toplumsal refah artışının en iyi göstergesi kişi başına düşen GSYİH'daki artışlardır (Ertek, 2016: 389-390).

3.2.3. AR-GE ve İnovasyon

İnovasyon ve ARGE'de iktisadi büyümenin önemli kaynaklarından. İnovasyon kavramı, farklı ve yeni fikirler geliştirilip ve bu fikirlerin uygulanmasıdır. Örnek olarak bir firmanın yeni bir ürünün üretimini gerçekleştirip pazara sürmesi ve o ürünün tutulmasıdır. İnovasyon icat ve yenilik kavramlarıyla aynı anlamlara gelmektedir (Demirhan, 2017: 197).

Küreselleşmenin bu denli yaygınlaşma sebebi üreticilerin kazançlarını artırabilmek için politikalarını teknoloji üzerine kurmuş olmalarıdır. Küreselleşmeyle sürekli bir değişim yaşanan rekabet ortamında var olabilmek ve devamlılık sağlayabilmek için üreticiler ürünlerini ilk önce farklılaştırmalı sonra ekonomiyeye sunmalı ve yöntemlerini devamlı yenilemelidirler. Bu ürün farklılaştırması ve yöntemlerini yenilemek sadece teknolojik değişim ve inovasyonla olmaktadır. Ulusal inovasyon çalışmaları özellikle araştırma geliştirme faaliyetlerine ağırlık göstermektedir. Bütün ülkelerde inovasyonun temel kaynağı AR-GE faaliyetleridir. Bu faaliyetlerin finansmanını hükümet karşılamaktadır (Albeni ve diğerleri, 2009: 66-86).

AR-GE bilim ve teknoloji düzeyini artırmak için yapılan proje ve planlardır. Ekonomik açıdan güçlü ülke olabilmek için ülkenin teknolojiyi kendisinin de geliştirmesi gerekir. Güçlü ekonomiler genelde AR-GE'ye en çok para harcayan ve teknolojisini geliştiren ülkelerdir. Günümüzde hızla büyüyen işletmeler genelde araştırma ve geliştirmeye önem verirler. Bu işletmeler yenilikçidirler. Hızlı ve köklü değişimler firmalara yenilikçi ruh katmakta ve bu durum firmaların araştırma geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine önem verdiklerini gösterir (Ertek, 2016: 390).

3.2.4. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye, üretim sürecine katılan işgücüne ait olan ve diğer üretim faktörlerinin daha etkili ve verimli kullanılmasına olanak sağlayan bilgi, beceri ve

tecrübe gibi değerlerin bütünüdür. Bu değerler farklı teknolojilerin icat edilmesine ve etkin bir biçimde kullanılmasına sebep olarak ekonomik büyümeyi artırıcı etki yapmaktadır. Bir başka ifadeyle beşeri sermaye, işgücünün sahip olduğu ve niteliğini belirleyen eğitim, hizmetteki eğitim ve deneyim sonucunda elde ettiği özelliklerdir. Beşeri sermaye iktisadi büyümeyi açıklamada anahtar bir faktör konumunda bulunmakta ve çalışanların daha çok çıktı elde etmesini sağlamaktadır. Beşeri sermaye işgücünün üretkenliğini artırdıkça istihdam da artarak, fiziki sermayenin optimum bir şekilde kullanılabilmesini sağlanacaktır. Beşeri sermayede görülen artışlar fiziki sermaye artışını da cazip hale getirerek üretim artışına neden olmaktadır (Manga ve diğerleri, 2015: 46-47).

3.3. MİLLİ GELİR TAHMİN YÖNTEMLERİ

Ülkelerin milli gelirleri tahmin edilirken kullanılan üç yöntem vardır. Bunlar üretim, gelir ve harcama yöntemleridir.

3.3.1. Üretim Yöntemi

Üretim yöntemine göre, bir yıllık dönem içinde farklı faaliyet kollarında üretimi yapılan mal ve hizmetlerin piyasadaki fiyatlarla değerlendirilmesiyle faaliyet kollarının gayri safi üretim değeri bulunur ve daha sonra ise genel toplamları ele alınmaktadır (Acar, 2002: 28). Mal ve hizmetlerin miktarları ile fiyatlarının çarpılmasıyla hesaplanır. Üretim yönteminde sadece nihai mallar hesaplamaya girer. Ara mallar hesapların dışında tutulmaktadır. Eğer nihai mal ve ara mal ikisi birden hesaplamaya sokulursa toplam üretim ara malların değeri kadar fazla hesaplanmış olur. Sadece nihai malların hesaplamaya girmesi daha gerçekçi milli gelir hesabını göstermektedir. Bu yöntemle milli gelir hesaplanırken katma değerler kullanılırsa GSMH hesaplaması yapılmaktadır. Üretim sonundaki elde edilen çıktı miktarından başta kullanılan girdinin miktarı çıkarılırsa GSMH değeri elde edilmiş olunur (Ayhan, 2008: 39).

3.3.2. Gelir Yöntemi

Bu yöntemde bir yılda üretime katılmış olan sermaye, emek, girişim, doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerinin üretime katıldıklarında bu faktörlere karşılık gelen faiz, ücret, kar, rant gelirlerinin toplamı dikkate alınmakta ve bu toplam milli geliri vermektedir. Transfer ödemeleri, işsizlik ve emeklilik ödemeleri gelir yöntemi

hesaplamalarında ele alınmaz. Çünkü bunlar üretime katılmanın karşılığı değildir (Acar, 2002: 28).

3.3.3. Harcama Yöntemi

Faktör sahiplerinin ekonomideki mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar toplamıdır. Belirli bir dönemde tüketicilerin ve devletin yaptığı tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları toplanarak milli gelirin hesaplanmasıdır. Sonuç olarak; Toplam Hasıla = Toplam Gelir = Toplam Harcama olmalıdır. Toplam gelir, gelir yöntemiyle hesaplanan değeri, toplam hasıla üretim yöntemiyle hesaplanan değeri, toplam harcama da harcama yöntemi ile hesaplanan değeri göstermesi sebebiyle üretim gelir ve harcama yöntemleri birbirine özdeşler. Burada eşitlik yoktur aslında bu bir özdeşliktir. Çünkü üretimi yapılan mal ve hizmetlerin, gerçekleşen bütün harcamaların ve elde edilmiş gelirlerin hatasız bir şekilde ölçülmesi mümkün değildir. Bu sebeple de milli gelirin ölçümü yerine milli gelirin tahmini ifadesi kullanılmaktadır (Acar, 2002: 29).

3.4. İKTİSADİ BÜYÜME MODELLERİ

3.4.1. Klasik Büyüme Modeli

Klasik büyüme modeline göre nüfus büyümesi kişi başına düşen gelir düzeyi tarafından belirlenir. Bu model 18. yüzyıl sonları 19. yüzyıl başlarında ortaya konulmuştur. Modeli Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo geliştirmişlerdir (Parasız, 1997: 29).

Klasik iktisatçılar yatırımları büyümenin tetikleyicisi olarak kabul ederler. Yatırımlar işgücünün verimliliğini artırır ve topraktaki verim çoğalarak üretimi artırır. Yatırım artışı olduğunda ekonomide karlarda da bir artış olacaktır. Çünkü yatırımların kar oranlarındaki önemi büyüktür. Klasik modelin varsayımları (Ayhan, 2008: 42-44);

- Üretim fonksiyonu veridir.
- Sanayi sektöründe teknik açıdan ilerleme fazladır.
- Tarım sektöründe teknik açıdan ilerleme azdır. Toprağın alanı sınırlıdır ve bu sebeple azalan verimler geçerlidir.
- Karlar yüksek olduğu için tasarruf artışı ve sermaye birikimi hızlıdır.
- Kısa dönemde ücretleri emek arz ve talebi belirler. Uzun dönemde ise ücretler asgari ücret düzeyinde sabittir. Nedeni Malthus'un nüfus kuramıdır.

- Ekonomi tam istihdam düzeyinde ve tam rekabet koşullar geçerlidir.

Klasik büyüme modeli 1770 yıllarındaki dünyayı yansıtmaktadır. O yıllarda insanlar ya çiftliklerde çalışmaktaydı ya da sahip oldukları toprakları işleyip kazanç elde etmekteydiler. Çok fazla çalışmalarına karşın ellerine geçen para çok az miktardaydı. Zaman geçtikçe tarım teknolojisinde gelişmeler oldu ve tarımsal verimlilikte artışlar meydana geldi. Verimlilik artışıyla tarımsal üretimde artmıştır. Çiftçilerin bazıları şehirlere göç etti ve makine üretimi pazarlama gibi alanlarda çalıştılar. Elde edilen gelirler arttı ve halkın refah düzeyi artıyormuş gibi oldu. Fakat Klasik teori bu refah artışının devam etmeyeceği gibi bir kötümser düşünce içerisindedir. Nedeni ise Klasik iktisatçıların bireylerin refah düzeylerindeki artışın nüfustaki artışa bağlı olduğunu ve devam etmeyeceğini söylemeleridir. Nüfusun Klasik büyüme teorisi, reel ücret geçim ücret oranı görüşüne bağlıdır. Reel ücret geçim ücret oranı, yaşamın devamı için gerekli olan en düşük reel ücret oranına denir. Reel ücret oranı eğer reel geçim ücret oranını geçerse nüfus artışı olur. Nüfus artışıyla emeğin marjinal verimliliği düşer. Emek gücü artışı da reel ücreti geçinme ücret oranına düşürür. Nüfusun büyüme oranı iktisadi faktörlerden etkilenmektedir. Kadınların ücret oranları arttıkça ve iş imkanları çoğaldıkça çocuk sahibi olmanın fırsat maliyeti artmıştır. Böylece aileler çocuk sahibi olma düşüncelerini azaltmış ve doğum miktarı azalmıştır. Reel gelirin büyüme oranıyla nüfusun büyüme oranı ters ilişkilidir. Bu durum klasiklerin aksine bir durumu göstermektedir (Parasız, 2005: 241-242).

Sonraki yıllarda doğum oranı düşmüş nüfus oranı ise daha ılımlı artışa geçmiştir. Nüfusun büyüme oranındaki yavaşlama Klasik büyüme teorisinin önemini zamanla azaltmış ve bu durum modern teorilerin gelişimine olanak vermiştir (Parasız, 1997: 31). Klasik büyüme modelinde en büyük pay D.Ricardo'ya aittir bu nedenle Ricardo modeli de denilebilir. Ricardo modeline bakıldığında emek ve sermaye için azalan verimler yasası geçerlidir. Bu model büyümenin sebebinin toprak olarak ele alır. Üretim yapılacak toprak arttıkça büyüme de artar. Toprak önemli olduğu için toprağı işleyecek emek faktörü de önemlidir. Emek artışı ücretlerde azalışı oluşturur ve ücretler asgari ücret düzeyindedir (Kaynak, 2011: 27).

Özetle, Klasik büyüme teorisi günümüzdeki ülkelerin büyüme ve gelişme süreçlerini tam olarak açıklayamamaktadır. Bu modelde tam istihdam düzeyi ve tam

rekabet koşulları gibi katı varsayımlar vardır bu sebeple de klasik modelin işlemesi gerçekte mümkün değildir. Fakat Klasik büyüme modeli büyüme konusu üzerinde ilk model olduğu için son derece önem taşımaktadır (Kamacı, 2012: 28).

3.4.2. Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modeli

Harrod-Domar modeli uzun dönemde Keynesyen modeli genişletmeye yöneliktir. Roy Harrod ve Evsey Domar adında iki iktisatçının geliştirdiği büyüme modelidir. İki iktisatçının modelleri aslında ayrıdır. Fakat modelleri arasında çok az bir fark olduğu için Harrod-Domar modeli şeklinde bilinmektedir (Parasız, 1998: 383).

Bu model Keynes'in geliri açıkladığı teoriden daha dinamiktir. Keynes modelinde yatırımların kapasite artırıcı etkisi yoktur. Keynes modelinde yatırımların gelir yaratıcı etkisi varken Harrod-Domar büyüme modelinde gelir etkisinin yanında kapasite artırıcı etkisi de vardır. Modelin temel varsayımları (Kılınç, 2013: 26-27).

- Reel sektör dikkate alınır parasal değişkenlerdeki değişim önemsenmez.
- Emek arzı ücret esnekliği sonsuzdur.
- Tasarruflar milli gelirin basit bir oransalı şeklindedir Hasılanın sabit bir oranı tasarruf edilir.
- Ekonomide tek bir mal üretilmekte hem tüketim hem yatırım amacıyla kullanılmaktadır.
- Modelin üretim fonksiyonu, Loentief tipidir.
- Teknolojik gelişmenin olmadığı varsayılmıştır. Harrod-Domar modelinde ölçeğe göre sabit getiri vardır.

Harrod-Domar modelinin benimsediği ana prensip net yatırımların ikili etkisidir. Net yatırımlar üretim için talep oluşturur. Aynı zamanda da çıktı üretimi için ekonomideki toplam kapasiteyi artırmaya çalışmaktadır. Yatırımların etkisi hem üretim hem de tüketim etkisi olarak ayrılmaktadır. Burada arzulanan üretim etkisidir. Sebebi ise üretim artışı büyümenin devamı önemli bir faktördür. Ekonominin uzun dönemde dengeli büyüebilmesi için arz-talep (yatırım-tasarruf) eşitliğini sağlayacak bir yatırım artışı olmalıdır. (Şahin, 2002: 574).

3.4.2.1. Yatırımın İki Yönü

3.4.2.1.1. Üretim Kapasitesindeki Artış

Harrod-Domar modeli toplam üretim oluşumunu sermaye-üretim oranıyla sermaye stokuna bağlayarak basit bir üretim fonksiyonundan hareketle açıklamıştır. Belli bir miktarda çıktı üretebilmek için belli bir sermaye bulunması gerekir. K sermaye stoku, y çıktı düzeyi yani üretim düzeyini ifade ederse sermaye çıktı oranını K/Y olarak gösterilebilir. Marjinal sermaye çıktı oranı $(\Delta K/\Delta Y)$ çıktıya belli bir ilave yapmak için ne kadar ek sermaye gerektiğini ifade eder. Teknoloji değişse bile marjinal oranın ortalama orana eşit olması söz konusu olmayacaktır. Marjinal oran sermaye kullanan yani sermayeyi daha az kullanan teknoloji yükselirse sermayeyi tasarruf eden teknolojilerde düşer. Fakat bu modelde teknolojinin sabit olduğu kabul edilmiştir. Yani $(\Delta K/\Delta Y)$ sabit olacak ve $(\Delta K/\Delta Y) = K/Y$ olacaktır $(\Delta K/\Delta Y) = K/Y = v$ 'dir. Burada v sermaye katsayısını ifade eder. Ortalama sermaye çıktı oranının tersi (Y/K) ortalama sermaye verimliliğidir. Sermaye stokundaki oluşan artış (ΔK) ise $(\Delta Y/\Delta K)$ sermaye stokuna göre üretim kapasitesindeki artışın ne kadar olacağını belirlemektedir. Teknolojinin sabit farz edildiği için $Y/K = \Delta Y/\Delta K$ dır. Üretimin sermaye stokuna oranı “ σ ” ile gösterilmektedir. Domar, üretimin sermaye stokuna oranına “sermayenin potansiyel sosyal ortalama verimliliği” demektedir. Herhangi bir dönemde ΔK o dönemin net yatırımına eşit olduğundan $\Delta Y/\Delta K = \sigma$; keza $\Delta Y/I = \sigma$ ya da $\Delta Y = \sigma I$ şeklindedir. Çıktı kapasitesindeki artış = Sermayenin Ortalama Üretkenliği x Toplam Net Yatırım'dır. Yani herhangi bir dönemde kümülatif net yatırım çıktı kapasitesini “ σI ” kadar artıracaktır. Bu ortaya konulan en önemli ilişkidir ΔY üretimde zorunlu olarak gerçekleşen değil daha çok çıktı kapasitesinin tam kullanımına bağlı potansiyel artıştır (Ayhan, 2008: 63-64).

3.4.2.1.2. Toplam Harcamadaki Artış

Ekonomide toplam harcamalar, tüketim ve yatırım harcamaları toplamına eşittir. Tüketim harcamaları sadece gelirdeki artışa göre artmaktadır. Gelirde artış yaşanabilmesi için yatırım harcamaları da artmalıdır. Yatırımlardaki artış sonucu harcama veya gelirdeki artış çarpan ile bulunabilir.

$\Delta Y = 1/s \times \Delta I$ Bu denklemdeki s marjinal tasarruf eğilimini göstermektedir. Gelir veya harcamadaki artış fiyatlar sabit iken çıktı harcamadaki artışa oransal olarak cevap vermektedir.

$\Delta Y_r = \Delta I/s$ Buradaki r cari gerçekleşen çıktıdır. ΔY_r ise cari çıktındaki artıştır. Bu denkleme göre yatırımların talep ve kapasite etkileri asimetriktir. ΔY_r yatırımlardaki artışın fonksiyonudur. Net yatırım ekonominin üretken kapasitesine yapılan bir eklemedir. Eğer net yatırımlar sabit kalsaydı potansiyel üretim genişleyerek değişecek cari üretim ise aynı kalacaktır. Böylece üretken kapasite ortaya çıkacaktır. Aşırı kapasite olduğunda sabit net yatırımlarda ısrarcı olmamak gerekir. Bugünün net yatırımını tam olarak kullanabilmek tasarruf edebilmek için yarınki yatırımın bugünkü yatırımını aşması gerekmektedir. Yani net yatırımlar pozitifken gelir artar, tüketim artar ve yatırımında azalmaması sebebiyle artırılması gereklidir (Parasız, 1998: 385).

Sürekli sabit yatırımlarla ekonomi ne ileriye ne geriye gidecektir. Bu durumda da ekonomik büyüme gerçekleşemez. Net yatırımın sıfır olduğu ekonomi durgun bir ekonomidir. Her dönemde ki cari çıktındaki artışın (ΔY_r) dönemdeki üretim kapasitesindeki artışa (ΔY_p) eşit olmasını sağlayan büyüme oranına “dengeli büyüme oranı” denir. ($\Delta Y_r = \Delta Y_p$)

$\Delta Y_r = \Delta I/s$ ve $\Delta Y_p = \sigma I$ olduğundan $\Delta I/s = \sigma I$ denge koşuludur. Eşitliğin solundaki kısım toplam üretimdeki artışı aynı zamanda da toplam harcamalardaki artışı göstermektedir. Bu sebeple denklemin talep yanısıdır. Eşitliğin sağındaki kısım ise üretim kapasitesindeki artışı göstermektedir. Bu sebeple de denklemin arz yanısıdır. $\Delta I/s = \sigma I$ denkleminin her iki tarafı s ile çarpılıp I ile bölünürse; $\Delta I/I = \sigma$ bulunur. Yatırımların artış oranı marjinal tasarruf eğilimi ile sermayenin üretkenliğinin çarpımına eşittir. Sol taraf arzulan yani planlanan büyüme oranını vermektedir (Ayhan, 2008: 66).

Dengede $\Delta Y_r = \Delta Y_p$ ve $\Delta Y_p = \sigma I$ ise $\Delta Y_r = \sigma I$ olur. $I = s Y$ olduğu kabul edilirse;

$$\Delta Y = \sigma s Y \text{ ve } \Delta Y/Y = \sigma s \text{ yani } \Delta I/I = \Delta Y/Y = \sigma s$$

$$s = I/v \text{ ve } \Delta Y/Y = g \text{ ise } g = s/v \text{ olur.}$$

Büyüme oranını g sermaye oranı yani sermaye katsayısını ise v ifade eder. Bu orana “garanti edilmiş büyüme oranı” denilmektedir. Tasarruf eğilimi fazlaysa büyüme

oranı da yüksek olur. Sermayenin verimliliği ne kadar çoksa arzulanın büyüme oranı da çok olur (Parasız, 1998: 386).

3.4.2.2. Modelin İstikrarsızlığı

Ekonomi bilimcileri bıçak sırtı terimini farklı farklı yorumlamaktadırlar. Bir kısım iktisatçılar, ekonominin dengede büyüebileceği tek bir oranın varlığına ulaşırken, bir kısım iktisatçılar dengenin tek olmasından kaynaklı problem olarak değil, dengedeki kararsızlığın yarattığı problem olarak görülmüştür (Kaynak, 2009: 95).

Fiili büyüme hızı, gerekli büyüme hızından farklı olduğunda fiili büyüme hızı gerekli büyüme hızından uzaklaşır. Dolayısıyla da bu modelde durağan durum büyüme mümkündür ve istikrarsızdır. Bir başka ifadeyle, durağan durum büyüme gerçekleştiren ekonomi aslında bıçak sırtı denge durumunda olmuş olur. Kısaca ifade etmek gerekirse, fiili büyüme hızı gerekli büyüme hızından farklı olduğunda fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızından uzaklaşmasına bıçak sırtı sorunu adı verilmektedir. Harrod-Domar modelinde, durağan durumda büyüme mümkün ama istikrarsız, tam istihdamda ise durağan durum büyüme mümkün değildir (Ünsal, 2007: 93-98).

Doğal büyüme oranı; nüfus, gerekli sermaye ve verimlilik artışı ile elde edilecek en büyük büyüme oranı olarak ifade edilebilir. $\Delta Y/Y = n + m$ dir Buradaki n aktif nüfusu, m ise emek verimliliğini ifade etmektedir. Bu durumda ekonomide tam istihdam durumunda dengeli büyüme; $g = g_w = n + m$ ise $s/v = s/v_w = n + m$ olur.

Harrod-Domar modeli büyümenin istikrarsız olduğunu vurgular. Temel varsayımlar esnek olmadığı için istikrarsızlık vardır. Bu modelin istikrarsızlığı çarpan-hızlandırıcı istikrarsızlıkla aynıdır. Yatırım çarpanında anında olan değişimler talepte dalgalanmalara sebep olmaktadır. Modele eleştiri yapılmaya sebeplerinden biri de ihracat, kamu harcamaları gibi talep kaynaklı etkilerin önemsenmemesidir. Bu modelde sermaye çıktı oranı sabit varsayılmıştır. Fakat Neo klasik modelde sabit kabul edilmemiştir (Ayhan, 2008: 67-69).

3.4.3. Neoklasik (Solow) Büyüme Modeli

Neoklasik büyüme modelini, Robert Solow 1950'li yıllarda ortaya atmıştır. Bu model tam istihdam ve tam rekabet varsayımlarını kabul etmekte ve aynı zamanda da üretim faktörlerinin, marjinal maliyetlerle fiyatlandırıldığını da kabul etmektedir.

Üretim gerçekleşirken emek ve sermaye faktörlerinin birbirini ikame edeceği varsayımından hareket edilmiştir. Modelde azalan verimler kanunu kabul edilmekte ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı geçerlidir (Paya, 2001: 436-437).

Solow büyüme modeli, nüfus artışı ve teknolojideki yeniliklerin, yatırıma tasarrufa ve iktisadi büyümeye nasıl cevap verdiğini açıklamaktadır. Bu teoride nüfusun büyümesi ekonomik büyümeyi etkilemekte ancak ekonomik büyüme nüfusun büyümesini etkilememektedir. Bu duruma benzer olan teknolojik değişim ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Teknolojik değişimde şans etkili bir faktördür. Şans yoksa teknolojik ilerleme yavaş olmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere bu modelde teknolojik değişim ve nüfusun büyümesi dışsal bir olgudur (Parasız, 2005: 242).

Solow modelinin temel varsayımları (Kamacı, 2012: 38-39);

- Emek ve sermaye gibi üretim faktörleri arasında ikame yapılırlar ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı geçerlidir.
- Üretimde emek ve sermaye olmak üzere iki tane üretim faktörü bulunmaktadır.
- Üretim faktörlerinin fiyatları, marjinal maliyetlere göre ayarlanmaktadır.
- Piyasalarda tam rekabet koşulları geçerli ve piyasada tam istihdam olduğu kabul edilir.
- Azalan verimler kanunu geçerli ve piyasa pareto optimaldir.
- Cobb-Douglas üretim fonksiyonu geçerlidir.
- Piyasa dışı kapalıdır yani ülkeler dış ticarete kapalıdır. Bu sebeple ülkeye yapılacak olan yatırımları tasarruf miktarı belirlemektedir.
- Devletin piyasaya müdahalesi minimumdur.
- Piyasalarda dengesizlik durumu yoktur.

3.4.3.1. Mal Arz ve Talebi

Bu modelde mal arzı $Y = F(K, L)$ üretim fonksiyonu ile ifade edilmektedir. Üretimin yani çıktının sermaye ve emek girdilerine bağlı olduğunu göstermektedir. Ölçeğe göre sabit getiri vardır. $zY = F(zK, zL)$ z gibi bir sayı için ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Yani bir üretim fonksiyonunda emek ve sermaye z ile çarpılırsa üretim miktarı da z ile çarpılmış olur. Eğer girdilerin $1/L$ oranında arttığını kabul

edersek toplam üretim fonksiyonu $Y/L = F(K/L, 1)$ şeklinde olmaktadır. Emek başına üretim $y = Y/L$, emek başına sermaye $k = K/L$ olduğuna göre üretim fonksiyonu $y = f(k)$ şeklindedir (Ünsal, 2009: 590).

İşçi başına sermaye artışı olduğunda işçi başına çıktının da arttığını fakat azalan verimler yasası geçerli olduğu için sermayedeki artış üretimin artışından daha az bir artış yapmaktadır. Solow modelinde sermayenin üretimdeki etkileri incelenirken aynı zamanda da üretimin sermaye birikimi üzerindeki yaptığı etkileri de ele alınmaktadır (Ayhan, 2008: 46).

Bu modelde mal talebi tüketimden ve yatırımdan gerçekleşmektedir. Emek başına üretim y harfi ile, emek başına yatırım ve emek başına tüketimin toplamı ise i harfi ile ifade edilmektedir. $y = c + i$ dir. Tüketim fonksiyonu ise $c = (1 - s)y$ olarak gösterilmektedir. Buradaki s bir tasarruf oranıdır. Tüketimin gelirle oransal bir ilişki içinde olduğunu tüketim fonksiyonu göstermektedir. Her yıl gelirin s kadarlık kısmı tasarruf edilmekte $(1-s)$ kadarlık kısmı ise tüketilmektedir. Tüketim fonksiyonunda c yerine eğer $(1-s)y$ koyarsak $y = (1 - s)y + i$ denklemi elde edilmektedir. Düzenlersek $i = sy$ olacaktır. Bu denklem yatırımlarında aynı tüketim gibi gelirle oransal olduğunu göstermektedir. $i = sy$ denkleminde işçi başına yatırım i ile, tasarruf haddi s ile işçi başına üretim ise y ile ifade edilmektedir. Kısaca $(i = s)$ tasarruflar yatırıma eşit olmaktadır (Parasız, 1998: 391).

3.4.3.2. Durağan Durum (Kararlı Denge) Sermaye Düzeyi

Sermaye stoku iki sebeple değişmektedir. İlki, yatırımlar sermaye stokuna eklendiği için stoku artırır ikincisi ise eski sermayenin bir kısmının yıpranmasıyla sermaye stokunu azaltmasıdır. Sermaye stokundaki değişiklik (Δk), yatırım (i) ve yıpranma (dk) arasındaki farka eşittir. Bir başka ifadeyle o dönemdeki işçi başına olan net yatırıma eşittir. $\Delta k = i - dk$ şeklindedir. $\Delta k = sf(k) - dk$ tasarruflar yatırımlara eşit olduğundan bu şekilde de gösterilebilir. k ne kadar büyükse, $sf(k)$ ve dk da o kadar büyük olacaktır. Solow büyüme modelinde, durağan durum sermaye stokunun belirleyicidir. Tasarruf oranı yüksekse üretim yani yüksek çıktı meydana gelecektir. Tasarruf oranı eğer azsa o zaman ekonomide daha az üretim yani çıktı olacaktır. Kısaca tasarruf hadlerindeki artışlar da büyümeyi etkileyebilmektedir (Parasız, 1998: 392-396).

Solow modelinde, merkezde durağan durum yani kararlı denge kavramı yer almaktadır. Bu kavram piyasada istikrarlı büyümenin olduğunu göstermektedir. Yatırımın yıpranma miktarına eşit olduğu tek bir sermaye stoku bulunmaktadır. İşçi başına sermaye ve işçi başına üretim zamanla değişmeyen duruma ulaşmaktadır. Yatırım ve yıpranmanın kesiştiği yere durağan durum veya kararlı denge denilmektedir (Ünsal, 2009: 593).

3.4.3.3. Neoklasik Modelde Altın Kural

Modelde, tasarruf hadlerine karşılık gelen alternatif durağan durumlar vardır. Bu durağan durumların da farklı farklı tüketim düzeyleri mevcuttur. Bu sebeple durağan durumlardan biri öbürüne göre daha çok tüketim düzeyinde olabilir. Tüketimini maksimum eden durağan durumdaki sermaye düzeyine “sermayenin altın kural düzeyi” adı verilmektedir (Yıldırım ve diğerleri, 2016: 511-512).

3.4.3.4. Neoklasik Modelde Nüfus Artışı

Nüfus artışı, büyümenin açıklanmasına kolaylık vermektedir. Nüfus artışı kişi başına sermaye ve emek artışı demektir. Nüfus artışı, toplam üretimdeki artışı açıklar fakat yaşam standartlarındaki artışı açıklayamamaktadır (Parasız, 1998: 401). Teknolojik gelişme yokken, nüfusun ve işgücünün sabit olarak arttığı düşünülürse; kişi başına sermaye stoku ve hasıla azalmaktadır. Kişi başına hasıla ve kişi başına sermayede bir değişiklik olmaması için sermaye ve hasılanın nüfusla aynı düzeyde artması gerekmektedir (Ayhan, 2008: 50).

Solow modelinde, nüfus artışı ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, nüfus artışının daha fazla olduğu bir ülkede kişi başına sermaye ve kişi başına üretim daha azdır. Yani nüfusları hızlı bir şekilde artan ülkeler diğer ülkelere göre daha yavaş bir şekilde büyümektedirler (Ünsal, 2011: 632).

3.4.3.5. Solow Artığı

Ekonomik büyüme, emek ve sermaye artışından daha fazladır. Bunun nedeni teknolojiye bağlı gerçekleşen yeniliklerdir. Solow, iktisadi büyümenin açıklanamayan kısmına teknolojik gelişmelerin sebep olduğunu ifade etmiştir. Üretim fonksiyonuyla açıklanamayan, teknolojiye bağlı yeniliklerden kaynaklı olan üretimdeki artışa Solow artığı (Solow tortusu) denilmektedir (Parasız, 1998: 404).

3.4.4. Karl Marx Büyüme Modeli

Marx modelinde emek değer teorisini ele almıştır. İşçi başına yaratılan değer; sabit sermaye, değişken sermaye ve işçi başına artı değer olmak üzere üçe ayrılmaktadır. $D = C + V + S$ Bu denklemde D ile işçi başına yaratılan değer, V ile değişken sermaye, C ile sabit sermaye ve S ile işçi başına artı değer ifade edilmektedir. Değişken sermaye, emeğin çalışması karşılığı verilen ücretlerdir. Sabit sermaye, makine ve binalar gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu sermaye türü değer oluşması için gereklidir. Artı değer yukarıdaki denklemde yalnız bırakıldığında $S = P - (C + V)$ olarak ifade edilir. Kısaca sermaye ve emeğin üstündeki aşırı değer olarak da ifade edilmektedir. Sermaye birikimi arttıkça, emeğin verimi de artacak ve bu durum ise emeğe olan talebin azalmasına sebep olacaktır. Daha sonra ekonomide işsizlik oranlarında artışlar meydana gelecek, ekonomik ve sosyal problemler ortaya çıkacaktır (Kılınç, 2013: 24-25).

Karl Marx büyüme modelinin varsayımlarını kısaca özetlersek (Gürak, 2006: 81-82);

- Büyüme yatırımların fonksiyonu, yatırımlar da kar oranının fonksiyonudur.
- Dengesizlik olağandır.
- Emeğin nitelik olarak farklılıklarının da bilincinde fakat nitelikli emek ve büyüme ilişkisi yoktur.
- Teknolojik değişimler ve büyüme arasında uzun dönemli sağlıklı bir ilişki yoktur. Hatta zamanla kar oranı azalacak, ekonomik kriz başlayacak ve büyüme sekteye uğrayacaktır.

Marx'ın modelinde azalan verimler yasası yer almaz. Bu sebeple kar ve rant arasında ayırım yoktur. Ücret haddini de sanayilerde çalışan işsizler belirlemektedir. Marx ekonomik büyümeyi denge olarak değil dengesizlik olarak ele almıştır (Kamacı, 2012: 29).

3.4.5. Schumpeter Büyüme Modeli

Joseph Schumpeter, Karl Marx'tan büyük ölçüde faydalanmıştır. Schumpeter, teknolojik yeniliklerle alakalı olan görüşlerin, devamlı olarak değişim içinde olduğunu ve eskinin ortadan kalkarken devamlı olarak yenisinin meydana geldiğini

vurgulamaktadır (Gürak, 2006: 89). Schumpeter'in büyüme modelinde kapitalizmin özelliği "yaratıcı yıkım süreci" olarak ele alınmasıdır. Bu sürecin temeli teknolojik yeniliklerdir. Schumpeter'e göre beş tür yenilik vardır (Kamacı, 2012: 30-31);

- Yeni bir mal oluşturma veya eldeki malın yeni bir çeşidinin üretilmesi,
- Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması,
- Yeni bir pazar ortamı yaratılması,
- Yeni hammadde veya yarı mamul kaynağın kullanılması,
- Endüstrinin yeniden organizasyonunu gerçekleştirmektir.

Schumpeter'in büyüme modelinde özetle, teknolojik yenilikler içseldir ve teknolojik yenilikler büyümenin motoru olarak kabul edilmektedir (Gürak, 2006: 89).

3.4.6. İçsel Büyüme Modelleri

1980'li yılların sonlarına doğru İçsel büyüme teorileri ortaya çıkmıştır. Robert Lucas, Paul Romer ve Robert Barro gibi ekonomistlerin yaptıkları çalışmalardır. İçsel büyüme teorisi firmaların veya üreticilerin daha çok kar elde edebilmek için var olan teknolojilerini değiştirmelerini esas almaktadır. Bu sebeple yeni gelişen teknoloji içseldir. İçsel olduğu için bu teoriye "Schumpetergil büyüme teorisi" adı da verilmektedir (Parasız 2005: 246).

İçsel büyüme modellerine endojen büyüme modeli adı da verilmektedir. Bu model büyüme hızını içselleştirmeye çalışmaktadır. Yani modelin içinde belirlemeye çalışmaktadır (Kılınç, 2013: 30). İktisadi büyümeye teknolojideki gelişmelerin nasıl etki ettiğini anlamının ne kadar önemli olduğu savunulmuştur. Teknolojideki ilerlemeler içsel değişken olarak ele alınmıştır ve teknolojideki gelişmelerin içsel değişken olarak ele alınmasına içsel büyüme modelleri denilmektedir. İçsel büyüme modelleri ayrıntılı ve karmaşıktır (Şahin, 2006: 489).

Solow modelinde ölçeğe göre azalan getiri varken, bu büyüme modelinde beşeri sermaye artan getiriye sebep olmaktadır. Artan getirinin nedenleri olarak teknolojik gelişmeler, devlet politikaları ve dış ticaret gösterilebilir (Kamacı, 2012: 43).

Solow iktisadi büyümenin sebebinin teknolojideki gelişmelerden olduğunu ileri sürmektedir. Fakat Solow büyüme modelinde teknolojik gelişmeleri dışsal olarak ele aldığı için iktisadi büyümenin tam olarak nasıl oluştuğunu açıklayamamaktadır.

Solow'un büyüme modelindeki bu eksiklik iktisadi büyümenin nasıl oluştuğunu ve onu etkileyen faktörlerin neler olduğunu açıklayan başka bir modelin çıkmasına sebep olmuştur. Solow modelinde sadece fiziksel sermayeyi ele almıştır. İçsel büyüme modelinde ise fiziksel sermayenin yanında beşeri sermaye de ele alınmıştır. Beşeri sermayeyi de ele alan üretim fonksiyonu; $Y = AK(HL)$ dır. Bu sebeple "AK modeli" olarak geçmektedir. Beşeri sermaye işçi başına sermaye ile aynı yönde değişim gösterdiği varsayımıyla; $H = K/L$ dır. $Y = AK(K)$ $Y = AK$ olur.

Denklemdaki A sabit bir terimi yani sermayeyle üretilen hasıla miktarını ifade etmektedir. Burada azalan verimler kanunu etkisini kaybetmektedir. Sebebi ise A değeri sabit kabul edilince sermayeyle aynı miktarda hasıla üretiminin meydana gelmesidir (Ayhan, 2008: 70-71).

3.4.6.1. Romer Yaklaşımı (Bilgi Üretimi ve Taşmalar)

Bilgi birikimini esas alan yaklaşım Paul Romer'e aittir. Toplam sermaye stokunu ele almış yani kişi başına olan sermayeyi ele almamıştır (Parasız, 1998: 414). Romer modelini 1986 yılındaki yayımlanan makalesinde geliştirmiştir. Romer, Arrow'un makalesinden faydalanarak kendi düşüncesini geliştirmiştir. Bu sebeple de Romer'in çalışmasını Arrow-Romer modeli diye de nitelendirmek uygun olacaktır (Ünsal, 2007: 244).

Romer, Arrow'un "yaparak öğrenme" düşüncesini ele alarak yola çıkmıştır. Arrow, zamanla bazı sektörlerde maliyetlerde azalış olduğunu ve üretimin hızlı bir şekilde olduğunu görmüştür. Bu düşüncüyü "yaparak öğrenme" olarak adlandırmıştır. Üretim yapıldıkça zaman içerisinde her şeyin daha iyi öğrenildiğini ifade etmiştir. Romer, teknolojik gelişmeyi büyümenin bir unsuru olarak kabul etmiştir. Yapılan yatırımlar bilgi birikimini artırır ve bu teknolojik bilgi birikimi taşmalar sebebiyle başka sektörlerde yayılmıştır. Bunu Romer ileriye sürmüştür. Gerçekleşen yatırımlar bir önceki yatırımlardan daha verimlidir. Neoklasik modelde üretim fonksiyonunda sabit verimler yerine, ölçeğe göre artan getiri üretim fonksiyonu ele alınmıştır. Romer modeli varsayımları (Kılınç, 2013: 30-31);

- Teknoloji alanındaki yenilikler içseldir.
- Ekonomik büyümenin ana kaynağı teknolojideki gelişmelerdir.

- Beşeri sermaye, dışsal olmakla birlikte ekonomilerde alınıp satılan kullanımda engeli olan bir mala denilmektedir.

Romer, bilginin üretimini bir girdi gibi düşünmüş ve bu girdi maliyetleri düşürmekle birlikte kalitede de yükseliş sağlamıştır. Piyasalarda bilgi birikimi çoğaldıkça, firmaların birçoğu bundan faydalanacak ve dışsallıklar firmaların kullanmasıyla içselleştirilecek ve bütün firmalar faydalanacaktır. Romer bilgiyi gösterecek olan şeyin sermaye stoku olduğunu dile getirmiştir. Gerçekleştirilen yatırımlar eğer çoksa, teknolojik bilginin de o kadar çok olduğu ortaya konulmuştur (Ayhan, 2008: 73-74).

3.4.6.2. Lucas Yaklaşımı (Beşeri Sermaye Modeli)

Robert Lucas, 1988 yılında Solow modelini genişletmeyi amaçlamıştır. Bu sebeple de Lucas, modelinde beşeri sermayeye yer vermiştir (Ünsal, 2007: 249).

Lucas beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Burada emek girdisi önem arz etmektedir. Emek arzında bulunan kişi ücretini alır ve geliri artar. Geliri artan kişi tüketimini artırır ve böylece üretim miktarı da artacaktır. Bu istihdam artışına sebebiyet verir ve işgücü talebini artırır. Döngü bu şekilde devam etmektedir. Beşeri sermaye, iktisadi büyümenin temel kaynağıdır. Beşeri sermaye bireylerin sahip oldukları beceriler, bilgiler, yetenekler, eğitim düzeyleri ve toplumsal olaylardaki yeri gibi kavramlardan oluşmaktadır (Ayhan, 2008: 74).

Lucas, içsel büyüme için dışsallığa gerek duymamaktadır. Büyüme beşeri sermayenin birikiminin sonucudur. Beşeri sermaye, verimli olan sistemin etkili bir şekilde işlemesi sebebiyle Lucas az bir miktarda da olsa dışsallığı hesaba katmaktadır (Parasız, 1998: 415-416).

3.4.6.3. Barro Yaklaşımı (Kamu Politikası Modeli)

Robert Barro tarafından geliştirilen bir yaklaşımdır. Altyapı yatırımları özel sermayenin verimliliğini artırmakta ve üretim faktörünü dışsal olarak oluşturmaktadır. Kamunun yaptığı harcamalar vergilerle karşılanmaktadır. Firmalar ellerindeki sermayesini artırdığında, gerçekleşen üretimler artmış olacak böylece altyapı harcamalarında da artışlar yaşanacaktır (Parasız, 2008: 195).

3.5. İŞSİZLİK VE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.5.1. İstihdam Yaratmayan Ekonomik Büyüme

Dünya ekonomisi gittikçe büyümesine rağmen işsizlik oranlarında gerçekleşecek olan azalmanın olmaması, iktisadi büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin gittikçe zayıfladığını göstermektedir. İstihdam oranlarını artırmada iktisadi büyümenin tek başına yeterli olmaması istihdam yaratmayan büyüme terimini ortaya çıkarmıştır (Barışık ve diğerleri, 2010: 89). Yüksek büyüme oranları neden yeterince istihdam sağlayamıyor neden işsizlik yüksek seyrediyor soruları ülkelerdeki tartışma konularıdır.

İstihdamsız büyüme gerçekleşmesinin sebeplerinden biri teknolojideki gelişmelerdir. Teknolojide meydana gelen gelişmeler emeğin işini azaltır yani emeğin iş yükü hafiflemiş olur. İşsizliğe karşı koyabilmek için istihdam dostu büyüme gerçekleştirilmelidir. İstihdam dostu büyüme kavramı, büyümenin yapabildiği kadar istihdamı artırması anlamındadır. Bu istihdam artışı ise verimliliği azaltır ve ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Yani büyümeden daha hızlı olan istihdam artışı verimliliği düşürmektedir. İstihdamsız büyüme gerçekleşmesinin sebeplerinden biri de, ekonomide gerçekleşen genişleme veya çöküş gibi olaylardan sonra emek piyasasında kalıcı problemler oluşabilmektedir. Bu sebeple de piyasada deflasyon, durgunluk gibi olaylar bittiğinde ücret ve istihdam büyümenin arkasında olacak ve böylece istihdamsız büyüme oluşacaktır. Bir ülkede reel GSYİH'da meydana gelen bir azalma üretimi yapılacak olan mal ve hizmet miktarında da azalmaya sebebiyet vermektedir. Meydana gelen bu azalışlar emeğe olan talebi ve istihdam edilen emeğin miktarını azaltmaktadır. Tüm bunlar da işsizliğin artışına neden olmaktadır. Bu gerçekleşen durumun tam tersi de meydana gelebilmektedir. Sonuçta, reel GSYİH ya da iktisadi büyüme artışıyla istihdam artışı doğru orantılı bir ilişki içerisindeyler. Fakat bu durum iktisadi büyümenin niteliğine göre farklılıklar ortaya koymaktadır (Yazıcı, 2018: 65-66).

İstihdam yaratmayan büyümenin sebeplerinden bir tanesi de gizli işsizliktir. Gizli işsizlik, bir ekonomik etkinlik alanından bir bölüm emek ögesinin çekilmesiyle üretimin toplam miktarında hiçbir değişim olmuyorsa burada gizli işsizlik var demektir. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı sermaye artış hızından yüksek olduğu için bu ülkelerde işsizlik süreklilik kazanmaktadır. Özellikle de tarım sektöründe gizli işsizlik daha da fazladır. Sanayi ve hizmetler sektörü gelişme gösterse bile gizli işsizlik azaldığı için istihdam artırıcı bir durum olmaz ve istihdam yaratmayan büyüme gerçekleşmiş

olur. Kayıt dışı istihdamda da istihdama katılan kişiler ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirim yapmadığı için istihdam yaratmadığı düşünülebilmektedir.

Özetlersek, ekonomik büyüme oranları arttıkça istihdam artışı olmakta ve istihdam artışıyla da işsizliğin azalması gerekmektedir. Fakat büyüme oranları istihdam yaratmadığı için işsizliği de azaltamıyor. Bu durum istihdam yaratmayan büyüme kavramıdır.

İstihdam artışı için tek başına büyüme kavramı yeterli olamamaktadır. Ekonomik büyüme ülkenin hayat standartlarını yükselttiği için büyüme ülkelerin önemli amacı olmuştur. Büyümenin istihdam artışına sebep olması da başka bir faydalı durumdur. İstihdamı artıran büyüme yatırımlarla meydana gelmektedir. Verimlilikteki artış veya atıl üretim kapasitesinin kullanımıyla meydana gelen büyüme istihdam artışına neden olamamaktadır. Türkiye'deki durum da bu şekildedir. İşsizlik büyüme arasındaki ilişki büyümenin niteliklerine göre değişmektedir. Büyüme nasıl meydana geldiği, ithalata mı ihracata mı yönelik olduğu, emek mi sermaye mi yoğun olduğu, hangi sektörde meydana gelmiş gibi sorularla ilişki belirlenmeye çalışılmaktadır (Ayhan, 2008: 101).

3.5.2. Okun Yasası

Okun yasası, işsizlikle büyüme oranı arasındaki ilişkiyi analiz ederek ele almaktadır. 1962 yılında Arthur M. Okun bu ilişkinin varlığını keşfetmiştir. Bu sebeple de adı okun kanunu olmuştur. Okun'a göre, büyümeyle işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu yasa yüksek oranlarda gerçekleşen büyüme oranlarının işsizliği azalttığını, düşük oranlardaki büyüme oranlarının ise işsizliği artırdığını ifade etmiştir (Muratoğlu, 2011: 25). Bir başka ifadeyle, gerçekleşen ve potansiyel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile işsizlik oranı arasındaki negatif ilişkiyi tanımlamaktadır (Göçer, 2015: 2).

Okun kanuna göre % 1 puanlık büyümeye karşılık işsizlik oranı % 0,5 azalmaktadır. Reel çıktı artışı ile işsizlik arasında ters orantılı ilişki mevcuttur. Bu kanun iktisat politikaları açısından önemlidir. Çünkü belirli bir oranda olan büyümenin işsizliği nasıl etkileyeceğini bulmamızı sağlayan bir araçtır. Okun yasası yeni çalışmalara ışık tutar veya politika yapıcılar okun yasasına göre politika reformları geliştirebilirler (Yazıcı, 2017: 40).

İşsizliğin büyümeye karşı duyarlılığının bir ölçüsü olan Okun katsayısının elde edilen tahminleri, üretim için işsizlik maliyetini göstermesi bakımından önemlidir. Okun katsayısı ile üretim ve işgücünün birbirine bağlılık derecesi bulunmaktadır (Yazıcı, 2018: 40).

$$Y_t - Y_t^* = -\beta(U_t - U_t^*) + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki birinci denklemde Y_t^* ve y_t^* potansiyel yani tam istihdam çıktısını, U_t cari işsizlik oranını, U_t^* ise doğal işsizlik oranını ifade etmektedir. β Okun sayısını ε_t ise hata terimini göstermektedir. Bu denklem çıktı açığı ile işsizlik oranı arasında bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

Okun denkleminin diğer versiyonu olan fark yaklaşımı da işsizlik ve büyüme arasındaki dönemsel değişimleri ikinci denklemde gösterilmiştir.

$$\Delta U_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta y_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

U işsizlik oranı, Y reel çıktı ifade etmektedir. ε_t hata terimini, β_1 ise okun katsayısıdır. β_0 reel çıktıda artış yokken işsizlik oranındaki meydana gelecek artışı göstermektedir (Haliloğlu, 2011: 49).

Okun geçmiş yıllardaki hesapladığı modelinde %4 büyüme üzerindeki her bir %1 büyümenin işsizliği %0,7 oranında düşürdüğü sonucunu bulmuştur. Buradaki önemli olan mesele ülkelerin çıktı miktarlarına göre katsayıların değişiklik göstereceğidir (Eğri, 2018: 71). Örnek olarak Göçer (2015) 2001-2015 yılları için %4,3'ü aşan her %1'lik büyümenin, işsizliği %0,11 azalttığı sonucunu bulmuştur (Göçer, 2015: 9).

4. BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME VE İŞSİZLİK ORANI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK AÇIDAN ANALİZİ

Çalışmaya başlamadan önce birçok ülkede iktisadi büyüme ve işsizlik oranlarının veri setleri incelenmiştir. Bu değişkenlere ait verilerin tam olduğu panel veri analizine odaklanılmıştır. Daha önce işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkiye konu olamayan D-8 ülkeleri olarak nitelendirilen 8 ülke için analizler yapılmıştır. Çalışmada ele alınmış 8 ülke, iktisadi büyüme ile işsizlik oranları arasındaki ilişki 1998-2017 dönemi panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir.

4.1. LİTERATÜR ÖZETİ

İktisadi büyüme ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Fakat D-8 ülkelerini büyüme ve işsizlik oranları açısından ele alan çalışma mevcut değildir. Bu kısımda teze ilham veren bazı çalışmaların özetleri yer almaktadır.

Lee (2000): 16 tane OECD ülkesinin (ABD, Almanya, Avusturya, Avustralya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Norveç) verilerini ele almıştır. İşsizlik oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Kalman filtreleme tekniğiyle incelemiştir. Analizin sonucunda Okun yasasının birkaç ülkede geçerli olduğu bulunmuştur. Ancak Okun katsayısının ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Bu farklılığın sebepleri ücret ve verimlilik artışlarında azalmalar ve işgücü piyasasını düzenleyen politikaların yapısı olarak gösterilmiştir.

Freeman (2000) çalışmasında, 1959-1998 dönemine ait üç aylık verilerle ABD ve ABD'nin 8 bölgesi için incelemeler yapmış ve işsizlik ve büyüme verilerini kullanmıştır. Çalışmasında EKK yöntemiyle hesaplanan Okun katsayısının yıllık ve üç aylık veriler bazında istikrarlı bir biçimde yaklaşık 2 olduğu bulunmuştur. Bölgeler için bu değerler -1.8'den -3.6 arası değişiklik göstermektedir. Sonuç olarak, her bölge için işsizlik oranlarından büyüme oranlarındaki farklılaşmaya verdiği tepki coğrafi konum sebebiyle değişiklik gösterdiğini ifade etmiştir.

Zagler (2003) çalışmasında, Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'de ekonomik büyüme ve işsizlik konusunda vektör hata düzeltme modelini analiz etmiştir. İşsizlik ve ekonomik büyümenin eş bütünleştiğini ve çoğu içsel büyüme modelinde aynı otoritif birim kökü kullandığını ve uzun dönemde, ekonomik büyüme ve işsizlik, pozitif bir şekilde birbiriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Kısa vadede, denge işsizlik oranındaki bir artış, ekonomik büyüme oranlarının düşüşüyle ilgilidir. Ekonomik büyümenin ve işsizliğin kısa vadedeki dinamikleri bu nedenle Okun'un yasasıyla tutarlıdır.

Yüceol (2005); Türkiye'de büyüme ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin dinamik bir analizini yapmıştır. Çalışmasında, 1950-2004 dönemi için zaman serilerinin durağanlığını test ederek büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü araştırmak üzere eş-bütünleşme testi ve standart bir VECM modeli uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre büyüme ve işsizlik değişkenleri arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Fakat belirli gecikme sonrasında uzun dönemde büyümenin işsizlik üzerinde artan oranda etkisi olduğu görülmüştür. 1980'li yıllardan sonra büyümenin işsizliği azaltma etkisinin azaldığı sonucuna varılmıştır.

Yılmaz (2005); Türkiye'de 2002'den sonra ekonomide yüksek büyüme hızı olmasına rağmen yüksek işsizlik oranı bulunması tartışmalara sebep olmuş ve bu durumu açıklamayı amaçlamıştır. İlk başta teoride büyüme işsizlik ilişkisi açıklanmış daha sonra ekonometrik analizlerle açıklanmaya çalışılmıştır. İlişkinin yönü için Granger Nedensellik testi ve son tahmin hata kriteri testleri yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Büyüme oranından işsizlik oranına ilişki bulunamamıştır. Sadece işsizlik oranından büyüme oranına doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Kızılgöl (2006); iktisadi büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin uzun dönemli olup olmadığını analiz etmiştir. 1988-2006 dönemindeki altı aylık veriler kullanılmıştır. Büyüme ve işsizlik arasındaki eşbütünleşme ilişkisi için Johansen yöntemi kullanılmış ve büyüme oranı ile işsizlik arasında tek ve uzun yönlü bir ilişki bulunmuştur. Hsiao'nun Nedensellik testi ve VECM yardımıyla yapılan Granger Nedensellik testleri işsizlik oranından büyüme oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermiştir.

Ayhan (2008); çalışmasında Türkiye’ de iktisadi büyüme ve işsizlik oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. İlk olarak büyüme ve işsizlik kavramları ve aralarındaki ilişki açıklanmıştır. Çalışmada 1970-2006 yılları ele alınmıştır. Büyüme ve işsizlik ilişkisi için Johansen eşbütünleşme modeli ve Granger nedensellik testi yapılmıştır. Kısa dönemde nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Uzun dönemde ise büyümeden işsizliğe doğru ve verimlilikten işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Moosa (2008); Mısır, Cezayir, Fas, Tunus ülkeleri için 1990 ve 2005 dönemleri için Okun yasası tahmin edilmeye çalışılmış ve geçerliliği incelenmiştir. Çalışmasında bu 4 ülke için işsizlik ve büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamış yani okun yasasının geçerli olmadığını ifade etmiştir. Geçerli olmama sebebi olarak da esnek işgücü piyasasının okun katsayısının değerini yükselteceğini söylemiştir. Ekonominin yapısını belirleyen sektörler emek yoğun olmadığı için büyümenin işsizliği azaltmadığını ifade etmişlerdir.

Hussain, Siddiqi ve Iqbal (2010) çalışmasında, 1972'den 2006'ya kadar Pakistan için zaman serisi verilerini kullanarak büyüme ve işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisini test etmeyi amaçlamıştır. Büyümenin, işsizlik seviyesini azaltmak için bir yol olduğu düşünülmüştür. İlk olarak Johanson eşbütünleşme analizleri yapılmış ve büyüme ve işsizlik arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılmıştır. VECM'nin sonuçları, açıklayıcı değişkenler olarak, sermaye, emek ve beşeri sermaye olmak üzere büyüme ve işsizlik arasında kısa ve uzun vadede nedensellik ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Haliloğlu (2011); Türkiye’de 1980 ve 2008 yılları arasındaki dönemde, iktisadi büyüme ve istihdam kavramları incelenmiş ve ekonominin istihdam yaratma performansı araştırılmıştır. Türkiye’de büyüme ve istihdam ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmak için bir takım regresyon uygulamaları yapılmıştır. Sonuçlar, büyüme ve istihdamın ortalama artış hızlarının ve iki değişken arasındaki ilişkinin 1980 öncesine göre azaldığını göstermektedir. 1980 ve 2000 arası dönemde istihdam artış hızı açısından önemli bir değişiklik yoktur. 2000 sonrası ve öncesi dönemlerde net bir şekilde farklılık vardır. 2000 sonrası dönemde GSYİH ve istihdam düzeyi arasındaki ilişki kopmuş ve istihdamsız büyüme yaşanmıştır.

Ting ve Ling (2011); Malezya’ da Okun yasasının geçerliliğini incelemişlerdir. Okun yasasının Avrupa ülkelerinde yaygın olduğunu söylemişlerdir. Çıktı artışı ile işsizlik oranı arasındaki negatif ilişkiyi açıklamışlardır. Okun yasasının Malezya’daki varlığı Hodrick-Prescott filtresi uygulanarak aralarındaki ilişki ölçülmüş ve aralarındaki bütünleşmeyi belirlemek için ise ARDL uygulanmıştır. Okun yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Stephen (2012)’in çalışmasında, kentsel işsizlik, Nijeryalı politika yapımcıların karşılaştığı en zorlu ekonomik sorunlardan biri olarak görülmüştür. Çalışmada, kentsel işsizlik krizinin Nijerya’daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenmiştir. Kentsel işsizlik krizi ile Nijerya’daki ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için standart ekonometrik yöntem, Adi En Az Kare Çoklu Regresyon (OLS) kullanmıştır. Sonuçta, işsizlik krizinin geçmiş değerlerinin, Nijerya’daki gelecekteki ekonomik büyümeyi öngörmek için kullanılabileceği gösterilmiştir. Ekonometrik sonuçlar, devletin, sanayileşme ve tarımın mekanize edilmesi için doğrudan önlemler almayı gerektirdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, işsizlik krizini en aza indirmek için mesleki eğitim programlarının yeniden teşvik edilmesi önerilmiştir.

Kılınç (2013); Türkiye’de iktisadi büyüme, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki ADF birim kök testi, regresyon analizi ve nedensellik testleri yapılarak araştırılmıştır. Araştırmada 2003- 2011 yılları arası çeyrek dönemler ele alınmıştır. Bulunan sonuçlara göre enflasyon ve işsizlik arasında çift yönlü, ters ve güçlü bir ilişki bulunmuştur. İşsizlik artışı enflasyonu azaltıcı etkidedir. Büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkide çift yönlü simetrik bir ilişki bulunmaktadır. Büyümedeki artış enflasyonu da artırmaktadır. Büyüme ve işsizlik arasında ise ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Büyümedeki artış işsizliği azaltıcı etki içerisindedir.

Elshamy (2013)’ün çalışmasında, Mısır ekonomisinde okun yasasının kilit nokta olduğunu ve GSYİH’nın %3 oranında büyümesinin işsizlikte %1’lik azalmaya yol açtığını ortaya koymuşlardır. Son zamanlarda yapılan çalışmaların GSYİH ile işsizlik arasındaki ilişkinin okun yasasının önerdiği gibi % 3 değil, %2 veya %2,5 arasında olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada Okun’un Mısır’daki katsayısı hata düzeltme mekanizması (ECM) kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada 1970-2010

dönemi ele alınmış ve Uluslararası Finansal istatistiklerden elde edilmiş olan verilere dayanmaktadır. Okun yasası uzun ve kısa vadede Mısır'da tahmin edildiğinde katsayı işareti beklenildiği gibi ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Akeju ve Olanipekun (2014) çalışmasında Okun yasasının Nijerya'daki geçerliliğini test etmeyi amaçlamıştır. Nijerya'da düşük istihdam oranına sahip hızlı nüfus oranının olduğunu söylemişlerdir. İşsizlik oranı ve ekonometrik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için hata düzeltme modeli ve Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Değişkenlerin arasında hem kısa hem de uzun vadeli bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Dilber, Eryiğit ve Güven (2015); Türkiye ve AB ülkelerinde iktisadi büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Panel Eşbütünleşme testleri ile analiz etmişlerdir. 28 ülkeye sahip olan Avrupa birliği ülkeleri ile Türkiye ele alınmış ve 2001-2011 dönemi verileri kullanılmıştır. İşsizlik ve büyüme arasında Panel Eşbütünleşme testleri yapılmış ve Hausman testi uygulanmıştır. Uzun dönemde parametrelerin homojen olmadığı sonucuna ulaşılmış ve Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi ile kısa dönem ilişkisi test edilmiştir. İşsizlik ve büyüme değişkenlerinin uzun dönem ilişkisi için Westerlund Panel Eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bulunan sonuçlarda büyüme ve işsizlik arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.

Gül (2015); AB ülkeleri ve Türkiye'de iktisadi büyümenin işsizliğe etkisi incelenmiştir. AB ülkeleri ve Türkiye arasındaki iktisadi büyüme ve işsizlik ilişkisi açısından farklılıklar karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Çalışmada AB üyesi 6 ülke (Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İspanya) ele alınmıştır. Türkiye ve 6 AB üyesi ülke 1980-2013 yılları için iktisadi büyüme ve işsizlik verileri ele alınarak aralarındaki ilişki, Okun denklemi tahmini yoluyla araştırılmıştır. Regresyon analizi sonucunda, 6 tane AB ülkesinde ve Türkiye'de de, büyüme oranındaki artış, işsizlik oranında azaltıcı etki yapmıştır. Buna göre Türkiye'de, büyümenin işsizliği azaltıcı etkisi çalışmadaki 6 tane AB ülkesinin hepsine göre daha sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yazıcı (2018); Türkiye ekonomisinde işsizlikle iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serileri analizi kullanarak incelemiştir. Teoriye bakılacak olursa işsizlikle büyüme arasındaki ilişki negatiftir fakat son yıllarda yüksek büyümenin işsizliği

azaltmadığı durumlar tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada işsizlikle büyüme arasındaki beklenen negatif ilişkinin Türkiye’de var olup olmadığı araştırılmıştır. 1960-2015 arası dönem incelemeye alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, işsizlikle büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi vardır. Yapılan testler sonucunda büyümenin işsizliği azaltmada etkili olmadığı sonucu çıkmıştır. Kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Uzun dönemde ise işsizlikten büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

İktisadi büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma vardır. Fakat işsizlik oranının iktisadi büyüme üzerinde yarattığı etki açısından bakıldığında tam bir görüş birliği bulunamamıştır. Literatürdeki çalışmaların bir kısmı işsizlikle büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirlemeye çalışırken bir kısmı ise geçerli olan katsayıları bulmaya çalışır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda genelde nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan analizlerde bazen herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamazken, bazen ekonomik büyümeden işsizliğe ya da işsizlikten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişkinin olduğu, bazen de iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Kısacası Türkiye’deki çalışmalarda büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki için kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Dünyadaki yapılan çalışmalara bakıldığında ise işsizlikle ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve daha çokta analizlerde okun yasası ele alınmıştır. Okun yasası da ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Literatüre bakıldığında D-8 ülkelerinde daha önce iktisadi büyüme ve işsizlik ilişkisinin incelenmemiş olması da bu çalışmanın önemini göstermektedir.

4.2. VERİ VE MODEL

İşsizlik ve iktisadi büyüme oranları arasındaki ilişki D-8 ülkeleri için 1998-2017 yılları kullanılarak panel veri analizi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. D-8 ülkeleri olarak nitelendirilen; Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye analize dahil edilmiştir. GSYİH büyümesi, yıllık yüzde değişim olarak, işsizlik ise toplam işgücünün yüzde değişimi şeklinde ele alınmıştır. D-8 örgütü 1997 yılı içerisinde kurulduğu için 1998-2017 yılları arası analize dahil edilmiştir. Veriler Dünya Bankasının resmi internet sitesinden (World Bank) alınmıştır. Bu çalışmada iktisadi

büyüme EB ile işsizlik oranı ise İO ile ifade edilmiş ve değişkenler arasındaki ilişkiler şu iki model kullanılarak analiz edilmiştir.

$$\dot{I}O_{n,t} = \beta_0 - \beta_1 EB_{n,t} + u_t \quad (1)$$

ve

$$EB_{n,t} = \alpha_0 - \alpha_1 \dot{I}O_{n,t} + e_t \quad (2)$$

Model 1’de İO bağımlı değişken, EB ise bağımsız değişkendir. Modelde yer alan β_0 katsayısı modelin sabit terimi iken, β_1 katsayısı modelin eğim katsayısı yani EB’de meydana gelen %1’lik değişimin İO üzerindeki etkisini göstermektedir. u_t ise modelin hata terimidir. 2 nolu modelde EB bağımlı değişken, İO ise bağımsız değişkendir. Modelde yer alan α_0 katsayısı modelin sabit terimi iken, α_1 katsayısı modelin eğim katsayısı yani İO’da meydana gelen %1’lik değişimin EB üzerindeki etkisini göstermektedir. e_t ise modelin hata terimidir. Her iki modelde yer alan n ve t indisleri değişkenlerin bir panel veri olduğunu ifade etmektedir. n, verilerin kesit boyutunu (yani yukarıda bahsi geçen ülkeleri), t ise zaman boyutunu ifade etmekte ve 1998-2017 yılları arası yıllık verilerdir. Görüldüğü üzere her iki modelde de eğim katsayılarının beklenen işareti negatiftir.

4.3. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada, D-8 ülkelerinde iktisadi büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiler panel veri analizi kullanılarak analiz edilmektedir. Bunun için üç aşamalı bir yöntem izlenmektedir. Birinci aşamada değişkenlerdeki ve modellerdeki yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı araştırılmaktadır. İkinci aşama da modellerde homojenliğin mi yoksa heterojenliğin mi olup olmadığı test edilmektedir. Üçüncü ve son aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Konya (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap yöntemine dayalı nedensellik testi ile araştırılmaktadır. Aşağıda sırasıyla bu aşamalar hakkında bilgiler verilmektedir.

3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Panel veri analizlerinde şoklar ve gözlemlenemeyen bileşen varlıkların sebebiyle yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmalıdır. Panel veri analizlerinin birçoğunda yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmaktadır. Örnek olarak panel birim kök,

panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri yapılmadan önce yatay kesit bağımlılığı testi yapılmalıdır. Yatay kesit bağımlılığını ele almayan analizlere birinci nesil panel veri analizi, yatay kesit bağımlılığını ele alan analizlere ise ikinci nesil birim kök analizi yapılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı panel veri modelinde birimler için elde edilen hata terimleri arasındaki korelasyonun varlığını ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 9). Yatay kesit bağımlılığı, birimlerin birbiriyle bağımlı olup olmadığı ve seriye gelen bir şokun diğer birimleri aynı derecede etkileyip etkilemediğinin incelenmesidir (Erataş ve diğerleri, 2013: 24).

Yatay kesit bağımlılığı için bazı testler geliştirilmiştir. Bu testler T ile ifade edilen zaman periyoduna ve N ile ifade edilen kesit boyutu yani ülke sayısına karşı duyarlı olan testlerdir. Breusch ve Pagan (1980) tarafından öne sürülen LM testi, en küçük kareler tahmininden oluşturulan yatay-kesit artıklar arasındaki korelasyon katsayılarının kareleri toplamından elde edilir ve bilhassa T yeterince büyük olduğunda modellerde daha kullanışlı olmaktadır. Peseran (2004) tarafından öne sürülen CD_{LM} testinde, N büyük T küçük olduğunda yatay-kesit bağımlılığının tespit edilmesini sağlar. Bu test artıklar arasındaki korelasyon katsayılarının toplamından oluşturulur. Yine peseran tarafından öne sürülen LM testinde ise T ve N 'nin büyük olduğu durumlarda daha iyi sonuçlar vermektedir (Belke ve diğerleri, 2015: 205-206). Son olarak da üzerine eklemelerle birlikte geliştirilen Baltagi, Kao ve Feng (2012) tarafından geliştirilen LM testleridir (Öncel ve diğerleri, 2017: 409). Bu testlerin hipotezleri ise;

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

şeklindedir.

Test istatistiklerinin olasılık değerleri %10, %5 gibi anlamlılık değerlerinden küçükse sıfır hipotezi kabul edilemez ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu sonucuna ulaşılır. Başka bir ifadeyle hesaplanan test istatistikleri kritik değerden büyük ise sıfır hipotezi reddedilir ve yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılır. Böyle bir durumda yatay kesit bağımlılığını dikkate alan analizler kullanılacaktır (Öncel ve diğerleri, 2017: 409-410). Kısaca testin karar kuralı; testin hesaplanan istatistiğine ait

olasılık değeri anlamlılık düzeylerinden küçükse H_0 reddedilmekte ve değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu anlamına gelir.

Tablo 10: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	EB		İO	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Pagan LM	51.23442*	0.0047	103.1501*	0.0001
Pesaran scaled LM	2.035785*	0.0418	8.973310*	0.0001
Bias-corrected scaled LM	1.825258**	0.0680	8.762783*	0.0001
Pesaran CD	3.644324*	0.0003	3.321338*	0.0009
Model	Model 1		Model 2	
Breusch-Pagan LM	52.67406*	0.0032	100.0676*	0.0001
Pesaran scaled LM	2.228165*	0.0259	8.561391*	0.0001
Bias-corrected scaled LM	2.017639*	0.0436	8.350864*	0.0001
Pesaran CD	3.879407*	0.0001	6.098244*	0.0001

*,**sırasıyla %5 ve %10 istatistiki anlamlılık düzeyine göre yatay kesit bağımlılığını göstermektedir.

Tablo 10'da değişkenlere ve modellere ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları görülmektedir. Hesaplanan test istatistiklerine ait olasılık değerlerine bakıldığında anlamlılık düzeylerinden küçük olduğu görülmektedir. Bunun anlamı hem değişkenlerde hem de modellerde yatay kesit bağımlılığı varlığını kanıtlamaktadır. Bu aşamadan sonra yapılacak analizlerde bu bilgi kullanılarak yapılan analizler seçilmektedir. Bu çalışmada kullanılan Konya (2006) nedensellik testinde de değişkenlerde ve modellerde yatay kesit bağımlılığı olma koşulu bulunmaktadır. Bu test için gerekli olan ilk koşul sağlanmaktadır.

4.3.2.Homojenlik Testi

Homojenlik testi eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklılaşıp farklılaşmadığını kontrol etmektedir (Şahin, 2018: 290). Yatay kesit bağımlılığındaki gibi sonraki aşamalar için panel eşbütünleşme ve nedensellik gibi çeşitli analizlerde verilerin katsayılarının homojen veya heterojen olması önem taşımaktadır. Model 1 ve Model 2'de yer alan eğim katsayıların tüm ülkeler için geçerli olmasına yani, tüm ülkelerin eğim katsayılarının tek bir eğim katsayısına eşit olmasına homojenlik adı verilmektedir. Eğer bu katsayılar analizde yer alan ülkeler için farklılaşıyor ise

modellerin heterojen yapıda olduğuna karar verilir bu duruma heterojenlik adı verilmektedir.

Eğim katsayılarının homojen veya heterojen olduğunun belirlenmesi konusunda ilk olarak Swamy (1970) çalışmalar yapmıştır. Daha sonra Peseran ve Yamagata (2008) testi geliştirmiştir. Testin hipotezleri;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

şeklindedir.

Peseran ve Yamagata (2008) hipotezleri test edebilmek amacıyla iki farklı test istatistiği geliştirmiştir. Büyük örneklem için:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{(N^{-1}\tilde{S} - k)}{\sqrt{2k}} \right)$$

Küçük örneklem için:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{(N^{-1}\tilde{S} - k)}{\sqrt{v(T, k)}} \right)$$

Yukarıdaki büyük ve küçük örneklem denklemlerinde S Swamy test istatistiğini, N yatay kesit sayısını, k açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ ise standart hatayı göstermektedir (Yıldırım ve Şahin, 2018: 77-78).

Test istatistiklerinin olasılık değerleri %10 ve %5 gibi anlamlılık düzeylerinden küçükse veya hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden büyükse sıfır hipotezi kabul edilemez ve eğim katsayıları homojen değildir sonucuna ulaşılır (Öncel ve diğerleri, 2017: 410). Bunun anlamı D-8 ülkelerinin her birinin farklı eğim katsayılarına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Homojenlik varsa homojenliği, yoksa heterojenliği dikkate alan testler kullanılmalıdır.

Tablo 11: Homojenlik Testi Sonuçları

Model 1		
Test	Test İstatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	2.416*	0.008
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2.610*	0.005
Model 2		
Test	Test İstatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	2.267*	0.012
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2.449*	0.007

*%5 istatistik anlamlılık düzeyine göre heterojenlik göstermektedir.

Tablo 11’de görülen homojenlik test sonuçlarına göre hem model 1 hem de model 2 için $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ istatistiklerinin olasılık değerleri anlamlılık düzeylerinden küçük olduğu için H_0 hipotezleri reddedilmektedir. Bunun anlamı her iki modelde yer alan eğim katsayıları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir, modeller heterojen yapıdadır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkilerini araştırmak için kullandığımız Konya (2006) nedensellik testinde de modellerin heterojen yapıda olma koşulu bulunmaktadır. Böylece bu test için gerekli olan ikinci koşulda sağlanmaktadır.

4.2.3. Konya (2006) Nedensellik Testi

Konya (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi bootstrap yöntemine dayanmaktadır. Bu yöntemin iki ana koşulu bulunmaktadır. Bunlar modellerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin olmasıdır. Yukarıda yapılan analizlerde çalışmada kullanılan modellerin bu koşulları sağladığı ortaya konulmuştur.

Panel bootstrap nedensellik testi görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR) temelini dayandır ve analizdeki nedensellik ilişkisinin bulunabilmesi için ülkelere ait bootstrap kritik değerlerin Wald testini içermektedir. Konya nedensellik testinin çok sayıda avantajı bulunmaktadır. Seviye değerlerinde kullanılan değişkenlerin nedensellik testi öncesinde yapılması gereken birim kök ve eşbütünleşme özelliklerinin tespiti için yapılacak olan testlere gerek duyulmamaktadır. Bu sebeple de modeldeki değişkenlerin durağan olmaları gerekmemekte ve değişkenler düzey yani seviye değerleriyle analize katılmaktadır. Çünkü her ülke için ayrı bir bootstrap kritik değeri elde edilmektedir.

İkincisi, ülkeler arasında eşanlı korelasyonlara izin verilerek panel verinin sağladığı ekstra bilgi kullanımı elde edilmektedir. Bu sebeple de sistem bir VAR sistemi değil SUR sistemidir. Üçüncü olarak panel nedensellik testinde gecikme sayısının belirlenmesine ilişkin testlere de gerek duyulmamaktadır. Ayrıca bu yaklaşımda çift yönlü mü tek yönlü mü ve hangi ülkelerde Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu ve hangi ülkelerde olmadığını belirleme imkanı sağlamaktadır (Belke ve diğerleri, 2015: 206-207).

İki değişkenli modelde kullanılan bootstrap panel nedensellik eşitlikleri şu şekilde yazılmaktadır;

$$\begin{aligned} \dot{IO}_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,1,l} \dot{IO}_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \varphi_{1,1,l} EB_{1,t-1} + \varepsilon_{1,1,t} \\ \dot{IO}_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,2,l} \dot{IO}_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \varphi_{1,2,l} EB_{2,t-1} + \varepsilon_{1,2,t} \quad (3) \end{aligned}$$

⋮

$$\dot{IO}_{8,t} = \alpha_{1,9} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,8,l} \dot{IO}_{8,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \varphi_{1,8,l} EB_{8,t-1} + \varepsilon_{1,8,t}$$

ve

$$\begin{aligned} EB_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{mly_1} \varphi_{2,1,l} EB_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \beta_{2,1,l} EB_{1,t-1} + \varepsilon_{2,1,t} \\ EB_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{l=1}^{mly_1} \varphi_{2,2,l} EB_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \beta_{2,2,l} EB_{2,t-1} + \varepsilon_{2,2,t} \quad (4) \end{aligned}$$

⋮

$$EB_{8,t} = \alpha_{2,9} + \sum_{l=1}^{mly_1} \varphi_{2,8,l} EB_{8,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \beta_{2,8,l} EB_{8,t-1} + \varepsilon_{2,8,t}$$

Burada İO işsizlik oranını, EB iktisadi büyümeyi, denklemlerin başlarında bulunan İO ve EB'nin yanındaki 1'den 8'e kadar olan sayılar ($\dot{I}O_{1,t}$ $\dot{I}O_{8,t}$, $EB_{1,t}$ $EB_{8,t}$) yatay kesit birimi sayısını yani 8 ülkeyi, yanlarında bulunan t harfi ise zaman periyodunu temsil etmektedir. 1 gecikme uzunluğunu, mly ve mlx sırasıyla İO ve EB için gecikme uzunluklarını ifade etmektedir (Özcan, 2015: 83).

Konya nedensellik testi için Wald test istatistiği bulunmakta ve bütün yatay kesit birimleri için ortak bir hipotez gerektirmemektedir. Bunun sebebi her bir yatay kesit için özel kritik değer hesaplanmasıdır. Yukarıdaki denklem sistemine göre, $\varphi_{1,8,1}$ değişkeni tüm birimler için sifıra eşit değil iken $\beta_{2,8,1}$ değişkeni tüm birimler için sifıra eşit ise EB'den İO'ya doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. $\varphi_{1,8,1}$ ve $\beta_{2,8,1}$ değişkenlerinin her ikisi de sifıra eşit değil ise EB ile İO arasında çift yönlü bir nedensellik söz konusu iken, $\varphi_{1,8,1}$ ve $\beta_{2,8,1}$ değişkenlerinin her ikisi de sifıra eşit ise EB ile İO arasında bir nedensellik söz konusu değildir (Aydın, 2018: 9).

3 nolu modele ait hipotezler;

H_0 : İktisadi büyüme işsizliğin nedeni değildir.

H_1 : En az bir ülke için iktisadi büyüme işsizliğin nedenidir.

4 nolu modele ait hipotezler;

H_0 : İşsizlik iktisadi büyümenin nedeni değildir.

H_1 : En az bir ülke için işsizlik iktisadi büyümenin nedenidir.

Hipotezlere ait karar kuralı ise şu şekildedir; eğer her bir ülke için hesaplanan test istatistik değeri (χ^2) bootsrap kritik değerlerinden büyükse o ülke için H_0 reddedilmektedir. Bunun anlamı o ülke için bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin olduğu anlamına gelir. Örneğin 3 nolu model için Endonezya ülkesine ait hesaplanan χ^2 değeri bootsrap kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 reddedilmektedir. Bunun anlamı Endonezya'da iktisadi büyümeden işsizlik oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu söylenir. Küçük ise H_0 reddedilememektedir. Yani değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı anlamına gelir.

Tablo 12: Konya Nedensellik Test SonuçlarıH₀: İktisadi Büyüme İşsizliğin Nedeni Değildir.

ÜLKE	Katsayılar	Test İstatistiği	Bootsrap Kritik Değerler		
			%10	%5	%1
	EB	χ^2			
Bangladeş	0.009	0.049	9.761	14.306	29.263
Endonezya	-0.634	35.271*	10.521	15.514	29.343
İran	-0.009	0.072	8.787	13.557	27.656
Malezya	0.032	6.429	8.617	13.480	30.386
Mısır	-0.306	5.351	12.026	18.840	35.486
Nijerya	-0.005	0.033	10.371	16.211	38.751
Pakistan	-0.036	0.363	11.301	18.056	35.890
Türkiye	-0.092	26.583**	9.038	13.928	28.321

*,** sırasıyla %1 ve %5 istatistiki anlamlılık düzeyine göre nedenselliği ifade etmektedir.

Tablo 12’de 3 nolu model için yapılan Konya (2006) panel bootsrap panel nedensellik sonuçları görülmektedir. Tabloya bakıldığında Endonezya’da %1 anlamlılıkta ve Türkiye’de ise %5 anlamlılıkta iktisadi büyümeden işsizlik oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Çünkü bu ülkelere ait test istatistikleri bootsrap kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca nedensellik katsayılarına bakıldığında her iki ülkede de beklenildiği gibi iktisadi büyümede meydana gelen bir artış işsizlik oranında azalmaya neden olmaktadır. Endonezya’nın iktisadi büyümesinde meydana gelen %1’lik artış işsizlik oranını %0,63 oranında azaltırken bu oran Türkiye’de %0,09’dur. Yani Türkiye’de iktisadi büyümede meydana gelen %1’lik artış işsizliği %0.09 oranında azaltmaktadır.

Tablo 13: Konya Nedensellik Test Sonuçları

H_0 : İşsizlik İktisadi Büyümenin Nedeni Değildir.

ÜLKE	Katsayılar	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
			%10	%5	%1
	EB	χ^2			
Bangladeş	0.191	0.994	8.821	13.528	27.666
Endonezya	0.136	4.681	11.634	17.316	31.653
İran	0.158	0.021	9.256	13.699	25.848
Malezya	0.591	0.291	9.615	14.299	26.037
Mısır	0.367	4.062	11.207	16.977	33.231
Nijerya	-2.033	8.558	11.166	17.839	39.427
Pakistan	0.299	1.894	11.006	16.004	32.248
Türkiye	1.104	10.459	10.579	15.175	32.349

Tablo 13'de 4 nolu model için yapılan Konya (2006) panel bootstrap panel nedensellik sonuçları görülmektedir. Tabloda yer alan hiçbir ülke için H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani D-8 ülkelerinin hiçbirinde işsizlik oranı iktisadi büyümenin nedeni değildir.

SONUÇ

İşsizlik ve iktisadi büyüme tüm ekonomileri ilgilendiren önemli sorunlardandır. İktisat literatürüne bakıldığında işsizlik ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki için çok sayıda çalışma mevcuttur fakat tam bir fikir birliğinin oluşmadığı görülmüştür. Yani büyüme ve işsizlik ilişkisini inceleyen çalışmalarda farklı ülkelerde farklı sonuçlar bulunmuş hatta aynı ülkede farklı dönemlerde bile sonuçları farklı olan çalışmalara rastlanmıştır.

D-8 ülkelerinde iktisadi büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada, 1998-2017 dönemi arası ele alınarak panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak, ele alınan değişkenlerde ve modellerde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM, Bias-corrected LM ve Pesaran CD testleri yardımıyla tespit edilmeye çalışılmış ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmüştür. Bu nedenle, bu ülkelerdeki karar vericiler ekonomi politikalarını belirlerken, diğer ülkelerin uyguladıkları politikaları ve şokları da göz önünde bulundurmaları gerekir. Daha sonra modellerde homojenliğin mi yoksa heterojenliğin mi olup olmadığı test etmek için Peseran ve Yamataga (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi yapılmış ve sonucunda heterojenlik tespit edilmiştir. Heterojenlik modellerde yer alan eğim katsayılarının ülkeden ülkeye farklılık göstermesidir. Son olarak da değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Konya (2006) tarafından geliştirilen bootsrap yöntemine dayalı nedensellik testi yapılmıştır. Konya Bootsrap nedensellik testi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik altında etkin sonuçlar vermektedir. Analiz sonuçlarına göre Endonezya'da %1 anlamlılıkta iktisadi büyümeden işsizlik oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve Türkiye'de ise %5 anlamlılıkta iktisadi büyümeden işsizlik oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ekonomide büyüme oranlarında artış meydana geldiğinde iş fırsatları daha çok olacağından istihdam artışı işsizliği düşürür bu sebeple de değişkenimizin işaretinin negatif çıkması beklenmektedir. Nedensellik katsayılarına bakıldığında her iki ülkede de yani Endonezya ve Türkiye'de beklenildiği gibi iktisadi büyümede meydana gelen bir artış işsizlik oranında azalmaya neden olmuştur. Endonezya'nın iktisadi büyümesinde meydana gelen %1'lik artış işsizlik oranını %0,63 oranında azalmış ve Türkiye'de ise iktisadi büyümede meydana gelen %1'lik artış

işsizliği %0.09 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. İşsizlik oranından iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisine bakıldığında ise D-8 ülkelerinin hiçbirinde işsizlik oranının iktisadi büyümenin nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler dünya bankasının resmi internet sitesinden alınmış olup her ülkenin kendi resmi sayfasından alınmadığı için veriler çok sağlıklı olmayabilir. Elde edilen sonuçlara göre işsizliği düşürmenin tek yolunun ek bir büyüme sağlamak olmadığı, bununla beraber istihdamda artışı gerçekleştirecek destekleyici politikaların yapılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. D-8 ülkeleri heterojen bir profil sergilemekte ve bu ülkeler birbirlerinden tamamen farklı ekonomik, kültürel ve siyasi yapılarla sahiptirler. Bu sebeple de analizimizde her ülke de farklı sonuçlarla karşılaşılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda Türkiye’de ve Endonezya’da ekonomik büyümeden işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu; ancak tersi durumun geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Yani iki ülkede de ekonomik büyümenin işsizlik oranlarını azalttığı, teoriye uygun sonuçların ortaya çıktığı ve Türkiye ve Endonezya ekonomisinin Okun yasasının gösterdiği asimetri ilişkisinin varlığını da ispatlar nitelik olduğu da söylenebilir.

Dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olan Endonezya D-8 içerisinde de en kalabalık nüfusa sahip olan ülkedir. Tarım sektöründe çalışan nüfus fazla olmakla birlikte imalat sanayide çalışan nüfusta fazladır. Nüfus çok olmasına rağmen D-8 ülkeleri içerisinde işgücüne katılma oranı en yüksek olan ülkedir. Bu sebeple de gelişmekte olan ülkenin ekonomisine bakıldığında büyüme oranlarındaki artış farklı iş imkanları yaratacağından istihdamı artırmış ve bu da işsizlik oranlarında azalışa sebep olmuştur.

Türkiye ekonomisi tarihine bakıldığında ekonominin devamlı büyüme eğiliminde olduğu fakat sürdürülebilir bir büyümenin sağlanamadığı ve işsizlik sorununun da önlenemediği görülmektedir. Teoriye göre büyüme oranı arttıkça istihdam oranı artar ve işsizlik oranında azalmalar oluşur. Analiz sonucunda da Türkiye’de iktisadi büyümedeki %1’lik artış işsizliği %0.09 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak özellikle Türkiye ekonomisi sürekli olarak büyümesine rağmen işsizlik rakamları beklenildiği gibi düşmemiş yani büyümenin işsizliği azaltıcı etkisinin

yeterli düzeyde olmadığı düşünülebilir. Özellikle yüksek büyümenin yaşandığı yıllarda bile işsizlik rakamlarının beklenildiği gibi azalmamasının nedenleri arasında, kırsal kesimlerden kentlere göçün devam etmesi nedeniyle emek yoğun olan tarım sektöründeki istihdamın giderek daha da azalması gösterilebilir. Tarım sektöründe gizli işsizlik büyük bir sorundur. D-8 ülkelerinin de tarım ülkesi olmaları sebebiyle gizli işsizlik bulunmaktadır. Sanayi ve hizmet sektörleri gelişme gösterse bile gizli işsizlik azaldığı için istihdam artırıcı bir durum olmaz ve istihdam yaratmayan büyüme gerçekleşmiş olur. Ayrıca kayıt dışı istihdamda da istihdama katılan kişiler ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirim yapmadığı için istihdam yaratmamaktadır. D-8 ülkeleri geliştirmekte olan ülke olmaları sebebiyle sanayi sektörü çok fazla gelişme gösteremediğinden hizmet sektörü çok daha fazla gelişmiştir. Bu sebeple de hizmet sektöründe kayıt dışı istihdamın daha çok olabileceği de düşünülmektedir. Ekonomik büyümenin daha çok istihdam yaratması, kitlesel üretim ve daha çok istihdam için esas sektör olan sanayinin yapısal dönüşümleriyle sağlanabilir.

Öztürk ve Sezen (2018), “Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği” ve Kanca (2012) “Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi” adlı çalışmalarda Türkiye’de incelenen dönemler içerisinde ekonomik büyümeden işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve tersi durumun geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmaların sonuçları Türkiye için çalışmamızı destekler niteliktedir.

D-8 ülkeleri genel olarak zengin doğal kaynakları olan, enerji ve hammadde kaynaklarına sahip geliştirmekte olan ülkelerdir. Ülkemizde yürütülen batı eksenli politikalarından farklı olarak D-8 İslam aleminde bir güç arayışı olarak görülmüştür. Alternatif pazar arayışında olan ülkeler için de bu tür örgütlenmeler büyük fırsatlar yaratmaktadır. D-8 örgütü kuruluşta belirtilen amaçlara ulaşmada başarılı olamamıştır. Bunun en önemli sebebi ülkelerin coğrafi olarak birbirinden uzak olmalarıdır. Coğrafi uzaklık beraberinde ulaşım zorluklarını da getirmektedir. Örgütün, üye devletler tarafından yeterince sahiplenilmediği ve devletler tarafından gereken önemin verilmediği görülmüştür. Amaçlara ulaşmada başarılı olamama sebeplerinden bir tanesi de ticareti engelleyici birçok gümrük prosedürünün bulunmasıdır. Bu işbirliği gerçekten isteniyorsa gümrük birliği anlaşması yapılarak gümrükler sıfırlanmalıdır. D-8 örgütü hedeflediği projeleri gerçekleştirebilmesi ve dünya ticaretinde önemli bir paya sahip

olması için ülkeler üstüne aldığı sorumluluklarını eksiksiz tamamlamaları gerekmektedir. Bunun içinde üye ülkeler çalışmalarını bir devlet politikası haline getirip çalışmalarına her iktidar döneminde sahip çıkmaları gerekmektedir. Örgütte başarı için en önemli koşul üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik işbirliğinin ve ticaret hacminin arttırılmasıdır.

KAYNAKLAR

- ACAR, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: Vipaş Yayınları.
- AĞIR, H. ve ŞAHBAZ, A. (2016). D-8 Ülkelerinin Makroekonomik Performansı ve Türkiye'nin Dış Ticareti. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (ICPESS)*, (1): 71-85.
- AKEJU, K. F. ve OLANİPEKUN, D. B. (2014). Unemployment and economic growth in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(4), 138-144.
- ALBENİ, M., YAVUZ, A. ve KAYA, D. G. (2009). Ulusal İnovasyon Politikaları Ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 65-90.
- AŞKIN, A.İ.M. (2013). *Türkiye'nin D-8 Ülkeleri İle Ticari İlişkilerinde Havayolu Taşımacılığının Yeri (2002-2012)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü.
- AYDIN, M. (2018). Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Düşük Ve Orta Gelirli Ülkeler Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 1-15.
- AYHAN, F. (2008). *İşsizlik Ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Üzerinde Analizine Yönelik Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BARIŞIK, S., ÇEVİK, E. İ. ve ÇEVİK, N. K. (2010). Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 159(2): 88-102.
- BAŞOL, K., DURMAN, M. ve ÇELİK, M. Y. (2005). Kalkınma Sürecinin Lokomotif; Doğal Kaynaklar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(14): 61-71.
- BEKİROĞLU, C. (2010). *Türkiye'de işsizlik sorununun çözümlenmesinde uygulanan ekonomi politikalarının analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- BELKE, M., BOLAT, S. ve KOVACI, S. Mali Açık-Cari İşlemler Dengesi Etkileşimi: Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkeleri İçin Nedensellik Yaklaşımı. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 195-214.
- BOZKURT, C. ve GÖĞÜL, P. K. (2010). Para ve Maliye Politikalarının Koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 2(2): 27-44.
- BOZPINAR, C. (2010). *İşsizlik-Büyüme İlişkisi: Türkiye İşgücü Piyasası*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BREUSCH, T. S. ve PAGAN, A. R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47(1): 239-253.
- DEMİRHAN, D., ARACIOĞLU, B. (2017). İnovasyon ve Finansal Performans Arasındaki İlişki: Bist Teknoloji Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 195-218.
- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU (2019), Gelişen Sekiz Ülke, <https://www.deik.org.tr/duyurular-gelis-en-8-ulke-d-8-pakistan-zirvesi-ve-is-forumu-20-kasim-2012-islamabad> (ET:16.10.2018).
- DİLBER, İ., ERYİĞİT, P. ve AYVAZ GÜVEN, E. T. (2015). Türkiye ve AB Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünleşme. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1): 69-79.
- DİNLER, Z. (2007). *İktisat*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- DİNLER, Z. (2012). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitapevi
- DOĞAN, A. (2015). Türkiye'nin D-8 Ülkeleriyle Ticaretinin Yapısal Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 7(13): 166-189.
- DÜNYA BANKASI VERİ TABANI (2019-a), D-8 Ülkelerinde İşgücüne Katılma Oranları İstatistikleri, <https://data.worldbank.org/> (ET:16.12.2017).

- DÜNYA BANKASI VERİ TABANI (2019-b), D-8 Ülkelerinde ve Kişi Başına GSYİH İstatistikleri, <https://data.worldbank.org/> (ET:25.12.2018).
- DÜNYA BANKASI VERİ TABANI (2019-c), D-8 Ülkelerinde Toplam Nüfus, Enflasyon Tüketici Fiyatları ve İstatistikleri, <https://data.worldbank.org/> (ET:26.12.2018).
- DÜNYA BANKASI VERİ TABANI (2019-d),D-8 Ülkelerinde Mal Ve Hizmet İhracat Ve İthalat İstatistikleri, <https://data.worldbank.org/> (ET:27.12.2018).
- DÜNYA BANKASI VERİ TABANI (2019-e), D-8 Ülkelerinde Doğumda Ortalama Ömür İstatistikleri, <https://data.worldbank.org/> (ET:23.01.2019).
- DÜNYA BANKASI VERİ TABANI (2019-f), D-8 ülkelerinde GSYİH Büyümesi ve İşsizlik Oranları istatistikleri <https://data.worldbank.org/> (ET:02.04.2019).
- DÜZGÜN, R. (2010). Türkiye Ekonomisinde Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11): 230-237.
- D-8 ORGANİZATİON FOR ECONOMIC COOPERATİON (2019), İstanbul Deklerasyonu, <http://developing8.org/report/istanbul-declaration-2017/> (ET: 21.02.2019).
- EĞRİ, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır için Okun Yasası Analizi. *Journal of Yaşar University*, 13(49), 68-78.
- ELSHAMY H. (2013). The Relationship Between Unemployment and Output in Egypt. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 81,22-26.
- ERATAŞ, F., NUR, H. B. ve ÖZÇALIK, M. (2013). Feldstein-Horioka Bilmecesinin Gelişmiş Ülke Ekonomileri Açısından Değerlendirilmesi: Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 18-33.
- ERTÜRK, E. (2005). *İktisada Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- ERTEK, T. (2016). *Makroekonomiye Giriş (Basından örneklerle)*. İstanbul: Beta Yayınları.

- FREEMAN, Donald G.(2000). Regional Tests of Okun's Law. *International Advances in Economic Research-IAER*. 6(3), 557-570.
- GÖÇER, İ. (2015). Okun Yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1): 1-12.
- GÜLDAL, M. (2009). *Kuruluşundan Bugüne D-8 Örgütü*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı.
- GÜNEY, A. (2009). İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri. *Kamu-İş Dergisi*, 10(4): 135-159.
- GÜRAK, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- HALİLOĞLU, A. (2011). *Türkiye’de İktisadi Büyüme ve İstihdam 1980-2008*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HUSSAIN, T., SIDDIQI, M. W and IQBAL, A. (2010). A Coherent Relationship between Economic Growth and Unemployment: An Empirical Evidence from Pakistan. *World Academy of Science*, 39,1098-1105.
- İŞİĞİÇOK, Ö. (2012). *Sosyal Politika*, Bursa: Dora Yayınevi, Tokol, A. ve Alper, Y. (Ed). *Günümüz Sosyal Politika Sorunları*, 77-106.
- KAMACI, A. (2012). *Büyüme, Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerine Etkisi*. (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KANCA, O. C. (2012). Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2): 1-18.
- KAYNAK, M. (2009). *Büyüme Teorileri Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KILINÇ, S. (2013). *D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Türk Ekonomisine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- KILINÇ, Z. (2013). *Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Enflasyon Arasında Nedensellik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖNCEL, A., KIRCA, M. ve İNAL, V. (2017). Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine Yönelik Zamanla Değişen Panel Nedensellik Analizi. *Maliye Dergisi*, 173, 398-420.
- KIZILGÖL, Ö. (2006). Türkiye’de Büyüme Oranı İle İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6): 54-69.
- KÖNYA, L. (2006). Exports and Growth: “Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach”, *Economic Modelling*, 23(6): 978-992.
- KÖKTAŞ, R. (2018). Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi ve ECO. *Bilgi*, 20(2): 45-75.
- LEE, J. (2000). The Robustness of Okun’s Law: Evidence From OECD Countries. *Journal of Macroeconomics*. 22(2), 331-356.
- MANGA, M., Bal, H., ALGAN, N. ve KANDIR, E. D. (2015). Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri Ve Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- MOOSA, A. (2008). Economic Growth and Unemployment in Arab Countries: Is Okun’s Law Valid?”. *Journal of Development and Economic Policies*. 10(2), 7-24.
- MURATOĞLU, Y. (2011). *Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki Asimetrik İlişki ve Türkiye’de Okun Yasasının Sınanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ORHAN, Z.O. ve ERDOĞAN, S. (2015). *İktisada Giriş*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- ÖZCAN, B. (2016). Telekomünikasyon Altyapısı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2).

- ÖZCAN, C. C., ÖZMEN, İ. ve ÖZCAN, G. (2018). Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme'ye Etkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 60-73.
- PARASIZ, İ. (1997). *Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (1998). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (2005). *İktisadın Abc'si*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (2008). *Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PAYA, M. (2001). *Makro İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- PESARAN, M. H., (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", Cambridge Working Papers in Economics no. 435. University of Cambridge.
- PESARAN, M. H., ve YAMAGATA, T. (2008). "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142(1): 50-93.
- PESARAN, M. H., ULLAH, A. ve YAMAGATA, T. (2008). "A Bias Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence", *The Econometrics Journal*, 11(1): 105-127.
- ŞAHİN, D. (2018). Brics-T Ülkelerinde Ekonomik Özgürlükler Ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki: Bootstrap Panel Nedensellik Testi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 285-294.
- ŞAHİN, H. (2006). *Makro İktisat*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- ŞAHİN, S. (2012). *Türkiye'nin Öncülük Ettiği Ekonomik Birleşmeler KEİ, ECO ve D-8 Örnekleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞAHİN, B. E. ve SEVİMLİ, Y. (2013). Aktif İstihdam Politikaları Kapsamında Uygulanan İşgücü Yetiştirme Kursları ve İşkur'un Önemi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 1-10.

- SUNGUR, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19-20): 243-269.
- STEPHEN, B.A (2012). Stability Policy, Unemployment Crisis and Economic Growth in Nigeria. *Universal Journal of Management and Social Sciences*, 2(4): 55-63.
- TAŞAR, M. O. (2002). Temel Gösterge ve Kavramlar Açısından Türkiye Ekonomisi–2001. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), 91-101.
- TAŞTEKİN, M. (2006). Türk Dış Politikasında D-8. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2): 225-244.
- TC DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2019), Bangladeş, <http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-d-8.tr.mfa> (ET:20.02.2019).
- TC DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2019), Türk Ekonomisinin Genel Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelismeler.tr.mfa> (ET:21.02.2019).
- TEMURLenk, M. S. ve BAŞAR, S. (2012). Türkiye İçin Enflasyonu Hızlandırmayan İşsizlik Oranı (NAIRU) Tahmini. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1): 71-83.
- TİNG, N. Y ve LİNG, L. S. (2011). Okun’S Law in Malaysia: An Autoregressive Distributed Lag (Ardl) Approach with Hodrick–Prescott (HP) Filter. *Journal of Global Business and Economics*, 2(1), 95-103.
- TÜRKAN, Y. ve ALAKUŞTEKİN, A. (2017). Gelişen Sekiz İslam Ülkesinin (D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi. *Joeep: Journal Of Emerging Economies And Policy*, 2(1), 137-162.
- TÜRKBAL, A. (2000). *İktisada Giriş*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- UNAY, C. (1997). *Genel İktisat*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- ÜNSAL, E. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

ÜNSAL, E. (2009). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

ÜNSAL, E. (2011). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

YAVUZASLAN, K., DAMAR, Ö., SÖNMEZ, B., ÖZDAŞ, B., UYAR, N. ve AKILOTU, E. (2017). Türkiye’de Genç İşsizliğinin, İşsizlik Histerisi Hipotezi Çerçevesinde Yapısal Kırılmalar Testi ile Analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2): 21-32.

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve GÖZE KAYA, D. (2009). Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3): 65-90.

YAZICI, H. (2018). *Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi (1960-2015)*. (Yüksek Lisans Tezi). Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YENİLMEZ, F. ve KILIÇ, E. Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2): 55-76.

YERDELEN TATOĞLU, F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta. Yayıncılık.

YILDIRIM, B. I. ve ŞAHİN, D. Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 73-83.

YILDIRIM, K., KARAMAN, D. ve TAŞDEMİR, M. (2007). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILDIRIM, K., KARAMAN, D. ve TAŞDEMİR, M. (2016). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILMAZ, M. (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ZAGLER, M. (2008). A Vector Error Correction Model Of Economic Growth And Unemployment In Major European Countries And An Analysis Of Okun's Law. *Applied Econometrics and International Development*, 3(3): 93-118.

[https://www.google.com/search?gs_lvs=1&q=D8+%C3%BCIkeleri+haritada+g%C3%
B6sterimi](https://www.google.com/search?gs_lvs=1&q=D8+%C3%BCIkeleri+haritada+g%C3%
B6sterimi) (ET: 22.01.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Betül ÖZTAŞ

Doğum Yılı ve Yeri: 22/10/1992 Zile

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Uludağ Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Yabancı dili:

Bilimsel faaliyetleri:

İş deneyimi:

İletişim

E-Posta Adresi: betulakyoruk@hotmail.com